

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ORAVECZ IMRE: Amelyben nem mentegetőzik (előszó az angol nyelvű versekhez) 857

ORAVECZ IMRE versei 859

SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 863

TAKÁCS ZSUZSA: Könyörtelen tekintet (prózák) 866

VÖRÖS ISTVÁN: Novemberi köd áztatja Budapestet (elbeszélés) 870

SZAKÁCS ESZTER versei 877

KUKORELLY ENDRE versei 879

DÉRI BALÁZS versei 882

MESTERHÁZI MÓNICA verse 883

HALÁSZ MARGIT: Égigérő napraforgó (novella) 884

TANDORI DEZSŐ: „Mint” – „az” – „van” (esszé) 892

M. NAGY MIKLÓS: Tatyjana Tolsztaja Küsz című regényéről 901

TATYJANA TOLSZTAJA: Küsz (regényrészlet) 903

*

N. KOVÁCS TÍMEA: Az éjszakai város (esszé) 919

MÜLLNER ANDRÁS: Teknősbéka-sétáltatás (A város és a flâneur metaforája a hipertext-diskurzusban) 924

BERTÓK LÁSZLÓ: Újraépíteni a zseniális sosemvoltat (laudáció Parti Nagy Lajosról) 932

*

HARKAI VASS ÉVA: Szív és nők, igen és nem (Kukorelly Endre: TündérVölgy avagy Az emberi szív rejtelseiről) 935

ÁGOSTON ZOLTÁN: „Minden a nőkről szól” (Kukorelly Endre: TündérVölgy avagy Az emberi szív rejtelseiről) 942

UTASI CSILLA: Kép és árnyék (Schein Gábor: [retus]) 945

SZERBHORVÁTH GYÖRGY: Egy bicikliút következményei (Végl László: Hontalan esszék [1981–2001]) 950

RADICS VIKTÓRIA: A bohó elbeszélő (Balázs Attila: A meztelen folyó) 955

CZEGLÉDI ANDRÁS: Incipit Zarathustra avagy a főmű akarása (Friedrich Nietzsche: Így szólott Zarathustra) 960

PÁLFALVI LAJOS: Cseh diliház (Vörös István: A švejski lélek. Milan Kundera, Bohumil Hrabal és Ludvík Vaculík munkásságáról) 970

MÁTHÉ ANDREA: A költészetértelmezés a filozófia és a teológia vonatkozásában (Romano Guardini: „Sehol világ, csak belül...” Rainer Maria Rilke Duinói Elégiáiról) 973

2004

SZEPTEMBER

MŰMELLÉKLET

1. Czigány Tamás: Szénkesztyű (felül), A szénosztályozó és a kesztyűgyár (alul); 2. Papp Róbert: Város; 3. Papp Róbert: Világváros; 4. Getto Tamás: Nagy fekete ház az Ágoston téren; 5. Getto Tamás: A Nádor Szálló ideiglenes homlokzata: kilátó; 6. Zoltán Erzsébet–Getto Tamás: A Piatsek-féle városháza a mai főtéren; 7. Sajtos Gábor: Kicsinagy; 8. Nagy Tamás: Vízió helyett

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u.

33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápan:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sik Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtára:** Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszege:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

www.jelenkor.net

400,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVII. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp., VIII. Ker. Orczy tér 1. , Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900.).

További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 2400,- Ft, a II. félévre 2000,- Ft,
egy évre belföldre: 4400,- Ft, külföldre: 11200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A KNJIŽEVNA REVIIJA című horvát folyóirat vendége volt a *Jelenkor* július 7-én Eszéken. A rendezvényen bemutatták a *Jelencore* című horvát nyelvű antológiát, illetve A *melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája) című válogatáskötetet. A bemutatón a szerzőket Bertók László, Kukorelly Endre, Branko Ćopić, Miroslav Mićanović és Bruno Andrić Brmba képviselte. A kötetek szerkesztőit, Goran Remet és Ágoston Zoltánt, valamint Medve A. Zoltán lektort, az együttműködés koordinátorát Peternai Krisztina, a horvát nyelvű antológia műfordítója kérdezte.

*

A JELENKOR volt az egyik vendége – a szekszárdi Pad című folyóirat mellett – a dunaszekcsői irodalmi hétvégeinek augusztus 7-én. A délután megrendezett múzeumkerti beszélgetésen Ágoston Zoltán mutatta be a folyóiratot, az esti irodalmi felolvasáson Kukorelly Endre és Méhes Károly képviselte a lapot.

*

A JÓZSEF ATTILA KÖR Műfordító Táborát július 5. és 15. között rendezték meg Szentendrén. A programban

szerepelt többek között Kukorelly Endre, Cseh Zoltán, Károlyi Csaba és Vörös István. A fordítói műhelyt Imreh András és Rác Péter vezette.

*

A MŰVÉSZETEK VÖLGYÉBEN július 20. és augusztus 1. között irodalmi beszélgetések hangzottak el Parti Nagy Lajossal, Oravecz Imrével, Garaczi Lászlóval, Németh Gáborral, Mészáros Sándorral, Havasi Attilával, Varró Dániellel és Vaskó Péterrel. A beszélgetéseket Bérczes László, Kercsúty Tibor és Keresztesi József vezette. – A Krétakör Színházi Társulás sátrában Nádas Péterrel Csordás Gábor beszélgetett.

*

A JÓZSEF ATTILA KÖR hagyományos irodalmi tábora augusztus 24. és 29. között zajlott Szigligeten. Sor került többek között „Közép-Európa nap”-ra, irodalmi felolvasóestekre, szakmai előadásokra, illetve kritikai beszélgetésekre. A költői, írói, műfordítói és forgatókönyv-írói műhelyszemináriumokat Schein Gábor, Dallos György, Barna Imre és Garaczi László tartotta. Kertész Imrével Selyem Zsuzsa, Térey Jánossal Károlyi Csaba beszélgetett.

Szerzőink

Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, Szajlán él.
Szlukovényi Katalin (1977) – költő, Budapesten él.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Szakács Eszter (1964) – költő, Pécsen él.
Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.
Déri Balázs (1954) – költő, műfordító, klasszika-filológus, Budapesten él.
Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Halász Margit (1964) – író, Budapesten él.
Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, kritikus, Budapesten él.
Tatyjana Tolsztaja (1951) – író, Moszkvában él.
N. Kovács Tímea (1971) – irodalmár, Pécsen és Berlinben él.
Müllner András (1968) – író, irodalmár, Budapesten él.
Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.
Harkai Vass Éva (1956) – kritikus, irodalomtörténész, a vajdasági Bácskatopolyán él.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Utasi Csilla (1966) – kritikus, Újvidéken él.
Szerbhorváth György (1972) – író, szerkesztő, publicista, a vajdasági Kishegyesen él.
Radics Viktória (1960) – kritikus, műfordító, Budapesten él.
Czeglédi András (1970) – esztéta, a 2000 szerkesztője, Budapesten él.
Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.
Máthé Andrea (1959) – esztéta, Pécsen és Budapesten él.

Amelyben nem mentegőzik

Angol versek magyar szerzőtől? Miért ne? Vagyis hát miért is?

Elüthetném a választ azzal a manapság népszerű közhellyel, hogy az angol korunk latinja, azonkívül az EU félhivatalos nyelve. Csakhogy nem ezért. Meg aztán ez voltaképpen így nem is igaz. De még ha igaz lenne is, józan megfontolást tételezne fel ilyen döntés. Mérlegelését annak a ténynek, hogy az angol úgynevezett világnyelv, sok százmillióan beszélik, és még több százmillióan olvasnak rajta, ha nem is mindenki verset.

Márpedig engem gyakorlati szempont nem vezérelt, amikor így döntöttem. Azon egyszerű oknál fogva nem, hogy ilyesminek itt nincsen helye. Nem elhatározás dolga ugyanis, milyen nyelven írunk. A magyart sem választottam annak idején. Ha egyáltalán volt ott választás, akkor inkább az választott engem, hiszen az az anyanyelvem, egy ilyen úgynevezett kis nyelv, amelynek külföldön némelyek még a létjogát is kétségbe vonják, mintha egy nyelvet csak a nagy lélekszám legitimálna.

Az életem alakult úgy, hogy angolul is kell írnom, hogy megint választott engem egy nyelv, amely történetesen idegen nyelv ugyan, de már akár második anyanyelvemnek is tekinthetném, olyan intim viszonyba kerültem vele. Nem egyik napról a másikra történt, hosszú, több évtizedes folyamat eredménye ez, és elég lassan értettem meg, hogy ez is következik belőle. Bár ami az írást illeti, már korán voltak próbálkozásaim. Először egy közös vers, amelynek írásában az amerikai-magyar John Batkival és a szlovén Tomaž Šalamunnal együtt vettem részt. Aztán önállóan is elkövettem rövidke angol szövegeket, és egyik-másik kötetemben publikáltam is, de inkább csak játékból, semmint komoly szándékkal. Csak akkor kapiskáltam először valamit, amikor az angol kezdte bennem elnyomni a másik idegen nyelvet, a németet, amit mint gyakorló germanista ijedten állapítottam meg.

1969-ben, két évvel az egyetem elvégzése után, egy intenzív angol kurzussal

kezdődött az egész Budapesten, ahol többek közt Nádasdy Ádám volt a tanárom, akiről akkor még nem lehetett tudni, hogy költő. Pár hónapos londoni tartózkodással folytatódott 1972-ben. Majd 1973-ban kiegészült az Egyesült Államok-beli iowai íróprogramban való részvétellel, amelyet 1976-ban posztgraduális tanulmányok követtek Chicagóban. Aztán, 1985-86-ban jött Kalifornia, az egyetemi vendégtanárkodás Santa Barbarában. Később, egészen tavalyig voltak még ennek a nyelvi utazásnak, amely egyben szellemi is volt, további állomásai, de azokat már nem sorolom elő. Nem véletlenül állok meg '85-86-nál. A nyelvhez való viszonyom szempontjából ez volt a legfontosabb. Akkor szedtem föl a legtöbb szót, fordulatot, kifejezést. És nem annyira a munkám során, nem könyvekből, nem elvont módon, hanem közvetlenül, az életet élve, amely társ nélkül nem volt teljes, de bőkezű, hiszen, hogy mást ne mondjak, olyasmikkel ajándékozott meg, mint a dél-nyugati államok sivatagainak sátras bebarangolása vagy téli vakáció a Hawaii-szigeteken.

És ezt alapvetően annak köszönhetem, hogy magammal vittem akkor még kiskorú fiamat, és az ő nyelvi előmenetelét, iskolai beilleszkedését – ott kezdte az általánost – segítettő, az az ötletem támadt, hogy egymás közt is csak angolul beszéljünk. És attól fogva valóban angolul beszéltünk, de nem csak hébe-hóba, hanem mindig, éjjel-nappal, és mindenhol. És ez más volt, mintha csak kollégákkal, barátokkal vagy ismerősökkel társalogtam volna. Ez állandó, mindenre kiterjedő, személyes és bensőséges, szülő-gyermek viszonyba ágyazott kaland volt. Ebből kifolyólag akkor és ott egy teljes esztendőn át angolul esett meg velem minden, és egy idő után azt vettem észre, hogy már nem kívülről használom a nyelvet, hanem belülről beszélem, mert mintegy a nyelven belülről kerültem. És azóta is így érzem, máshol is, Magyarországon is, noha itthon újabban ritkán beszélem. Egészen pontosan szinte már csak akkor, ha meglátogat a fiam, aki azóta mellesleg felnőtt, és bölcsészdiplomát szerzett amerikanisztikából. A kettőnk kapcsolatában tudniillik továbbra is megmaradt az angol mint az érintkezés nyelve. Mi, ketten, némely, a hazafiságot hamisan értelmező honfitársunkban olykor nem csekély visszatetszést keltve, egymás közt immár tizennyolc éve kizárólag angolul beszélünk. És bizonyos értelemben továbbvisszük nagyapám örökségét, aki Kanadában, angolul élte le élete nagy részét, és apámét, aki ott nőtt fel, és még öregkorában is angolul jegyeztetett a naptárba.

Volt közben természetesen más is, nem csak beszéd, nem csak élet. Volt olvasás, irodalom is. Volt Twain, London, Crane, Steinbeck, Hemingway, Kerouac, Carver stb. Volt Whitman, Poe, Dickinson, Frost, Pound, Williams, Olson, O'Hara, Ginsberg, Snyder, Berrigan stb. De a valóság, ez az izgalmas és unt, édes és keserű, otthonos és ijesztő összevisszaság döntőbb volt.

Hogy nagy merészség, netán vakmerőség idegen nyelven írni? Lehet. De nem kell hozzá nagyobb bátorság, mint ahhoz, hogy az anyanyelvünkön írjunk, sőt, hogy egyáltalán írjunk.

December, morning

*The dogs have been fed
and are locked in the kennel
to sleep it off,*

*the cat, too, is filled up
and is having a nap
in the warm hallway,*

*as for me, I've had breakfast,
finished my tea
and washed up the dishes,*

*my wife's not at home,
she's off at work
and won't be back before afternoon,*

*nothing moves in the house,
everything is quiet,
only the heater is humming in the kitchen,*

*I am sixty,
and was taken to hospital yesterday
but it wasn't a heartattack,*

*I am sitting in the study,
looking out the window
and still have chest pains*

*but I am ignoring it
and waiting for the sun
to break through the fog.*

Rescue

*Someone's been trapping pheasants
in the reeds on the valley bottom,*

*the snares of coiled wires
are placed across their trails,*

*the other day I managed
to free one on my stroll,*

*hearing the desperate flapping of wings
I ran off the footpath
to where it came from,*

*it did not resist,
once I grabbed it,
it became very calm, silent
and let me remove its neck
from the deadly noose,*

*only when I put it down
and it dashed headlong away
did it start crying
in such an unearthly voice
that it chilled me to the spine.*

Literature 1

(Theodor Dreiser: *An American tragedy*)

*Reading the novel,
especially that disastrous scene
up on the lake at Big Bittern
makes me feel guilty, almost sick
as if I had been
Clyde's accomplice
in killing Roberta
by not rescuing her from the water
that she was thrown in
after he unintentionally had hit her
with the camera and capsized the boat.*

Death Valley, 2003

*We are coming in from Nevada,
in August, the wrong time to visit,
in addition, odd enough,
exceptionally the sky is overcast
and the air so humid
that we can hardly breathe,*

*with no sunshine, the mudhills of Zabriskie Point are vulgar
and to make it worse
the pittoilets of the rest area
are awfully stinking
as if the shit were boiling in them,*

*lowspirited, we descend to the bottom
and stop at Furnace Creek Visitor Center
to fill our canteens with cold water,*

*passing by the closed campground
I am trying to locate in the distance
the very site with the slant, dead treetrunk
where I and my son had our tent in January, 1986
but only to discover
they developed the whole place
and turned it into a hookup area,*

*that adds to my disappointment
I give gas and without going to see
Sand Dunes, Devils Golf Course, Artists' Palette
and Twenty Mule Team Canyon, etc.
we are driving through the big alluvian ditch,
a former scene of a happy time in my life
and heading relieved for Lone Pine.*

The outdoors

*A planet in outer space,
a continent on the planet,
a country on the continent,
blue sky over the country,
a mountain under the blue sky,
two ridges of hills in the mountain,
a valley between the two ridges,
the floor of the valley,
a creek in the middle of the floor,
broken ice in the creek,
water in the broken ice,
an otter family playing in the water,
banks above the playing otter family,
dead reeds on the banks,
a pathway in the dead reeds,
me standing on the pathway,
and trying, in vain, to embrace
all this over and under me
while I rest on my winterstroll.*

Secret at work

*A line from Frank O'Hara's poem Music:
„I am naked as a table cloth, my nerves humming:”
I was 10 when he wrote this
and I had no idea of what poetry was all about.
Now I am 60 with a record of
some venturing into this craft
but I still have not made much progress
it only gives me a thrill
and in my mind I am with him in 1953
when he is buying a liversuasage sandwich
with 35 cents in his pocket
while they are putting up
Christmas trees on Park Avenue.*

(a megváltást én tényleg úgy képzeltem)

a megváltást én tényleg úgy képzeltem:
krisztusi svunggal nagyvonalúan
hogy onnantól kegyelemmel betelten
egyszerre elkezde lenni ami van

Gyilkosság az Orient Expresszen

*Christie-ben az jó, hogy alaphól rend van,
s ha fölborul – levert tálca teát
a szobalány –, eltakarítja mind
a detektív, és ekképp megint rend lesz.*

*A barátaim rendre kiakadtak,
mikor először hagytál el, s vadul
fogadkoztak, hogy készek bármikor
kalákában jól meggyilkolni téged.*

*De alig telt el pár nap, visszajöttél.
Pont az Orient Expressz étterembe
hívtál, csak ott a konyha már bezárt.*

*Hogy ne kuncogjak, a nyakadba bújtam
– se krízis, se a végleg helyreállt rend –,
együtt aludtunk, s minden ment tovább.*

Kézműves utca

*A játszótéren sorbapingvinek
homokkő szocreál szoborcsoportja,
körötte hófoltok, télvégi tócsák:
ecsetestálak, vízfesték-tavas.*

*Tiszta lap: szürke háttér, puritán
rend ígérete. Ideje a trágyát
mind átforgatni, eldolgozni, várva,
hogy kisarjadjon rajt' a tulipán*

*vagy hónapos retek. S felvidulok:
magam vagyok, de itt vagyok magamnak,
s teher nélkül. S talán mindegy, hogy önként*

*választottam, vagy csak így alakult.
A hideg, tiszta éjszakákon látni
a holdon át az éj mögé szorult fényt.*

Üllői út

*Egy szerda reggel hét óra körül
a mustársárga sötétítőfüggöny
sarkán kibékülök a szakadással,
s tudom, hogy többé nem nézek oda.*

*Fekszem hanyatt az ágyon, s föladom.
Vagyis rájövök, hogy már föl van adva,
bár úgy fogalmaztam, hogy elhalasztom;
s mit többé meg nem kérdőjelezek:*

*az átmenetiségen átdereng
– belsőudvari fény – az otthonosság.
Egy harkálycsőr-koppintás pillanat,*

*s mint kéreg alól öntudatlan férgek,
nyüzsgő elő sok boldog gondolat:
az enyészeten burjánzó tenyészet.*

Kispárna

*„Az ágy közös. / A párna nem.”
(Pilinszky János: Életfogytiglan)*

*A jelentőségteljes csöndeket
rosszul viselem: bármit mond az illem,
vihognom kell, tízpercenként pisilnem,
és jusst se nő ki a büntudatom.*

És rühellem a misztikus homályt.
Hogy éljünk együtt? Kredenciinkben csontváz,
„ez itt az exnejem a falra kenve”,*
s patkány moccan szőnyegünk alatt.

Kétévnyi fehér foltra telepedjünk
(itt oroszlanok laknak)? És ha újra
szétrúgysz mindent, mint tyúk a töreket?

Ha szétcincálsz is a kispárnámat
dühödben hóesés-paródiának
– nem félek se tőled, se nélküled.

* Robert Browning: *My Last Duchess*, ford. Fisli Éva

Könyörtelen tekintet

Délelőtt megváltozott az idő, sötéten gyülekeztek a felhők az égen, és egymásra nehezedtek. Reggel még a szokásos augusztusi hőség volt, mint májustól az évben. Megrepedezett a föld a kertben, az aszfalt megolvadt az utcán, a sínek meglágyultak, a villamos óvatosan, lépésben tette meg az utat a legenyhébb fordulóban is. Reggelre azonban tizenöt fokot esett a hőmérő higanyszála, és könnyű pulóverbe kellett bújni délutánra. Kora estére várták a vendégeket, a fiuk harmincéves lett, és ő vállalta az ünnepség megrendezését, mert az ünnepeltnek nem volt barátnője, sem ideje, sem kedve arra, hogy ünnepeltesse magát. Korán kelt, elment a piacra, hogy friss legyen a saláta és a pecsenyénekvaló, a tojás, amiből a piskóta készül majd. Időben kész is volt minden, aggodalmasan nézett ki az utcára, jön-e már. Abban maradtak, hogy előbb érkezik, mint a többi meghívott, hogy maradjon idejük beszélgetni egy kicsit. A fiú, dehogyis fiú, fiatal férfi már, egy neves zenekar menedzsere volt, szakmai megbeszélések kiváló tárgyalópartnere, maga is énekes, többet tartózkodott külföldön, mint otthon.

Nem hallotta a kapuajtó csattanását, de a bejárati csengő berregésére reménnyel eltelve azonnal visszajelzett, szoknyáját igazítva félszegen állt az ajtóban, hogy késlekedés nélkül nyisson. Fél éve talán, hogy utoljára járt otthon, de most alig ismert rá, amikor kitérte az ajtót. Tíz évvel látszott idősebbnek, mint legutóbb. A változás azonban mintha mégsem években lett volna mérhető. Nemrég még fiatal arca megnőtt és fölpuffadt, álláról lógott a bőr, szaggatottan, a kövér emberekre jellemző módon, kapkodva szedte a levegőt, szemmel láthatóan megviselte, hogy gyalog kellett följönnie a második emeletre. Gyűrött, nyersszínű vászonöltönyt viselt, denevérszárnyként verdesett zakója ujjá, nyakendője meglazítva pihegett mellkasán, kövér combjaira mély gyűrődések ráncával feszült a laza szövésű anyag. Hogy döbbenetét leplezze, és megrövidítse a szembesülés másodperceit, megpróbált közel kerülni arcához, lélegzete már súrolta a petyhüdt, borostás arcot, meg akarta csókolni, de fia hátrébb lépett, mint ha olvasna gondolataiban. Köszönés közben is félrenézve beljebb került, és egy virágsokrot nyomott a kezébe. És akkor ő, jobb híján és szégyenkezve tapintatlan gondolatai miatt, a nyitva hagyott ajtón át a konyhaablakon túlról elébe táruló őszi égre pillantott, majd a padlóburkolat repedéseit kezdte kémlelni. A felhőgomolygásból, a burkolat sérüléseiből végre kiolvasta, amit már hosszú ideje sejtett, hogy gyermeke nem szereti őt. Hogy idegen maradt számára mindig is a test, amelyik világra hozta, hogy öreggé hízott gyerekteste nem szűnt meg soha szenvedni anyja közelségétől.

Kísértettörténet

Megfogadtam, hogy nem gondolok a kísérteteimre ezentúl, mert szememre vetették, hogy életigenlő mosoly helyett arcomról újabban szorongás olvasható le, és valóban nincs visszasztóbb látvány, mint egy érett férfi kétségbeesett arca a napsütésben. Május van, meghívást kaptam szakmánk nemzetközi ünnepére a Prix M. díjkiosztó ünnepére, Milánóba. Útitársammal, a magas beosztású M. F.-val szálltam gépre, némi izgalommal ugyan, mert útközben F. szandáljának a pántja elszakadt, s a sietős javítás miatt körömmollója véletlenül a kézipoggyászában maradt, és a csomagellenőrzésnél lefűleltek minket, így végül a kézipoggyászt is föl kellett adnunk stb. stb. A második menetben vitt ki minket a kis busz a géphez, és így épphogy elértük a járatot. A szálloda félig üres volt, a nemzetközi társaság többi meghívottja talán épp úton, s mi a jegyiroda árajánlatával élve egy nappal többet tölthettünk a városban, ahol a Székesegyház, legnagyobb bánatunkra, felújításra várva deszkába rejtette sebzett homlokzatát. Nem unatkoztunk mégsem. A Brera Képtár elég látnivalót nyújtott, de F. és valószínűleg én is hűvösek voltunk egymáshoz, sebeinket nyalogattuk, melyet hajdan a másikkal ejtett rajtunk. Én azonban megnősültem, találtam helyette mást, ő meg egyedül maradt. Túl azon a sértésen, hogy hajdan faképnél hagyott, szerettem tervrajzait, s úgy tudom, ő is becsülte épületeimet, mégis tartottuk magunkat az etiketthez. Bántott konzervatív szókincse, s őt is ingerelhetette a számra tolakodó rengeteg külföldi építész neve, akiket kényszeresen, egy rossz sugallatnak engedve elősoroltam. Huszonnyolc éve, életem első külföldi szakmai útján már voltam kettesben vele, és beleszerettem. Franciska válófélben lévő asszony volt akkor, gonddal öltözött, magas, feltűnően szép alakú nő, csinos arccal és egy kis beszédhibával, ami, valahányszor a kritikus hang helyett saját hangzózváltozatát pörgette mondatába, villámként járt át. Négynapos konferenciánk harmadik estéjén megfogtam a kezét, hogy lesegítsem az Északi-tenger hordalékából épült dűnéről, ahova sétánk közben föllépkedett, de túsarkú cipőjében visszaereszkedni már alig tudott. Gyönyörű lába volt, leheletszerű cipőket hordott, és én elbűvölten figyeltem, mikor mibe bújik. Mint egy cipész-ipariskolai tanár, nevettem magamon. Heves vágyat éreztem magamban, hogy kezembe vegyem a lábfejét, lefejtsem róla a finom bőrtokot, és számhoz emelve csókjaimmal fűrösszem harisnyás, még inkább meztelen lábfejét. Viszonyunk egy évig ha tartott, én idegösszeroppanást kaptam, ő kétségbeesésemről alig vett tudomást. Furcsa páros volt most ez a miénk, a szakmát hivatali méltóságra fölcserélő ötvenöt éves nő, F. és a hatvanas, gyakorló kiábrándult és világfájdalmas építész, akik valaha összetartoztak, és most hivatalos úton néhány napra összekerültek újra. Szégyenteljesen megöregedett időközben, s bár még mindig kecsesen járt, nehéz volt felidézniem egykori eszeveszettségem kiváltó okát, lábfejeének ívét, hajlékony testét, vagy hajdani arcának pasztell színeit a csomós püderreteg alatt. Hamarosan megbeszéltük, hogy a szállodában találkozunk, elkészöntem tőle, és vérző szívvel menekültem a Képtárból ki a szabadba.

A díjátadás szervezetlensége minden rossz tapasztalatomat fölülmulta. A mi

ötvenes éveinket idéző betonépítmény előtt az utcára kitették a meghívottak egyes társaságát, majd eltűntek a szervezők, mintha szimatot kaptak volna. Le szálltunk hát a levegőtlen alagsorba, az egyik meghívott, a szakma nagy tekintélye, egy dán építész nő a színházterem végében, a műsort felvevő kamera tövében kuporgott, odaszólt nekünk, hogy más ül a helyén, így kénytelen ezzel a megoldással beérni. A mi egyébként sem egymás mellé szülő jegyünkön pedig, nem létező sorok szerepeltek. Kiderült, hogy az ábécé betűiből kifejejtették, a szervezők az E és az F sort, melyek a sors szeszélye folytán nevünk kezdőbetűi is egyúttal. Íme a csattanós válasz a „ki tudja létezőnk-e?” nyugtalanító kérdésére, fogalmaztam magamban. Társaságunk egy argentin tagja azonban két jegyet kapott a G jelzetű sorba, bár egymaga jött a konferenciára, és az egyiket felajánlotta F.-nek, aki rám ügyet sem vetve azonnal le is ült. Meglepett ez a mohóság, de óvatos voltam, nem mondtam neki, hogy én bizony megpróbáltam volna két helyet szerezni. Valami azt súgta, hogy függök tőle, és vigyáznom kell vele. Jó arcot a rossz tréfához! Franciska bal oldalán argentinok ültek, én pedig egyszerűen fogtam magam, és komor arccal a jobb oldali üres székbe huppantam. Feltett szándékom volt, hogy nem is mozdulok a helyemről. Ksziwiczky, a világhírű lengyel építész már az emelvényen állt, amikor az ezüstpikkelyes miniruhába öltözött műsorvezető nő nevetés és sajnálkozás közepette bejelentette, hogy a emléklakett elveszett, illetve biztosan föllelhető valahol, kacarászott, de nem találják, így hát egyelőre be kell érnie az ünnepeltnek a borítékkal, ami még megvan. A jobbára hazai közönség jókedvűen tapsolt. A csaknem kilencvenéves K. átvette a borítékot és zsebre rakta, majd lengyelül köszönetet mondott. A tolmács fordított, de az idős építész szavaiból fülünkhöz csupán a lágy, szláv hangzók, a szívemhez annyira közeli nyelv dallamfoszlányai érkeztek el. Az volt az érzésem, hogy reszketegen, suttogást és sistergést imitáló anyanyelvén maga a római pápa imádkozik a véghelyzetbe került emberiségért a Teatro Nuovo színpadán.

A díjátadás kínos perceit egy nigériai együttes hihetetlen produkciója követte. Nem egy afrikai együttest ismerek, a joruba hitvilágot megjelenítő táncokat pedig különösen, hiszen unaloműző kísérletképpen hosszú életem során, jól-rosszul, magam is színre állítottam egy csokornyit belőlük egy-egy helyi együttes számára. Első házasságom felszámolása után ugyanis több külföldi pályázaton indultam. Az UNESCO szervezte útjaim alkalmával számtalan üres estét töltöttem Haiti, Kuba és Marokkó mulatóiban. Havannában a Tropicana szabadtéri előadásain sűrűn, Mexikóban pedig a Ballet Folklórico bemutatóin csaknem minden alkalommal ott voltam. A mostanihoz hasonló, magas színvonalú programot azonban igazán ritkán láttam. Franciska mégis zajosan unatkozott, pontosabban unatkozott volna, ha nem háborodik föl azonnyomban a szemérmetlen táncmozdulatokon. Nemtetszésének hangot is adott. Én a mellettünk ülőkben az országunkról esetleg kialakuló rossz véleményt ellensúlyozandó keményen tapsoltam. A táncosnők a nézőknek háttal hol széles farukat himbálták, hol pedig boszorkányos ügyességgel kapkodták rózsaszín talpukat, akárha égő parázson táncolnának. Franciska fensőbbeséges arccal ült a helyén, és egy magasabb civilizáció követeként, mondhatni, szélütötten, elhúzza tartotta száját. Tőlem azonban sajnos nem húzódott el, sőt mintha térdemen nyugvó kezemet kereste volna

engesztelésül. Megfeszített izmokkal, ugrásra készen ültem, egyelőre azonban csak keresztbe fontam a karomat, nehogy sikerüljön kezemhez férkőznie, majd testtartásom radikális változtatásával, székemen előrehajolva megpróbáltam tudtára adni, hogy gondolataim messze járnak tőle. Közben azonban lázasan forgott az agyam. Eljátszottam a gondolattal, hogy feleségül vettem, és évek múltán, mondjuk, épp a mai színházi estén könnyek közt bevallja nekem, hogy előítéletek, s köztük a faji előítélet rabja, és ezért titokban szült, félvér gyermekét állami gondozásba adta. Alig észrevehetően nevetgéltem magamban, de ártatlan szórakozásom mégsem nyugtatott meg. Házas mivoltunkra vonatkozó elképzelésem minden szórakoztató – mondjuk így: figyelemelterelő – mozzanatonál makacsabbnak bizonyult, és a derengő emlékfoszlányok egyre élesebbé váltak. Egy ködös estén, tizenöt éve talán, ketten maradtunk az irodában, és arról beszélgettünk, hogy a házasságkötésünk után ő a minisztériumba megy dolgozni. Nem ott dolgozik-e vajon, nem ott főtisztviselő-e? Dehogynem, válaszoltam magamnak. Nem ott lóg-e olasz márványfürdőszobánk nikkal akasztóján francia köntöse, amit én vásároltam neki a tangeri reptéren? Vagy mégsem adtam volna oda neki, és a szekrényben kallódó ajándékot végül a feleségem kapta meg? Mit mondjak, pattanásig feszültek az idegeim, a szám kiszáradt az izgalomtól. Kétségbeesetten lestem a jobb kezére, vajon visel-e gyűrűt, és rémülettel észleltem, hogy visel, jöllehet elvált asszony, s mi több, gyűrűje akár az én ujjamra húzott tucatgyűrű párja is lehetne. Hirtelen, és igazán nem sok hiányzott eddig sem hozzá, hogy hangosan kifakadjak, fejemet meg-megcsóválva átkozni kezdtem magamban a fogyasztói társadalmat, az áruk egyformaságát, továbbá a nők egyformaságát és persze a férfiakét is, az öltözködésükről nem is beszélve. A nyakkendőviselésről vagy épp a magas sarkú cipőkről. Ez utóbbiak, akárha eleven szívemen taposnának, hűvös szemlélődésemből mind a mai napig kibillentenek. Szemem, szinte függetlenül akaratomtól, egyre csak Franciska lábát kereste, ahogy időközben föl is álltunk, és sodródtunk kifelé a tömeggel. Nem volt könnyű azonban meglesnem a lábát, ezt a hajdani ékszer. Egyszerűen nem volt elég hely ahhoz, hogy a vállán áthajolva a földre lássak, a bejárati ajtónál viszont, mintegy véletlenül, leejtettem a műsorfüzetet, ami – mondanom sem kell – egy másik produkciót reklámozott és nem az aznapi estét, de mindegy is volt már, biztos, ami biztos, lehajoltam. Elállt a lélegzetem, kétségem nem lehetett többé a szakadékról, amelybe önhibámon kívül belehulltam. Lábfejeire fekete, fénytelen szaruréteg tapadt. A felfedezéstől szédülten kapaszkodtam a viharvert ajtókeretbe, ebbe az utolsó szalmaszálba. Amikor végül kívülre kerültünk, tovább már nem fékezhettem magamat. Erősen megmarkoltam a karját, ő gyöngén felnyögött, és a feltornyozott székek közé egy sarokba taszítottam. Lábaihoz rogytam, és megpróbáltam előhámozni a szűk, hosszú szoknya alól lábfejét vagy fekete patáját. Közelharcunkra senki nem ügyelt, egymást taposva tülekedett a közönség a lépcsőfeljáratokhoz. A minisztériumi hölgy a lelepleződéstől rettegve próbálta kezemből visszarángatni említett végtagját, és fülsértően kacagott vagy sikoltozott közben.

Novemberi köd áztatja Budapestet

Novemberi köd áztatja Budapestet. A felkelők mozdulatlanul állnak éjfélig, repülőkről néha fényszórók vágnak végig a nagy, vizes téren, de ők nem mozdulnak se a sötétben, se a végre rájuk zúduló nappali világosságban.

Világosság. Ez az, amiből nem kérnek. Sikerült elérniük, hogy évek óta vas-tag felhők ülnek a város fölött, és az egész ország fölött. Furcsa. Az egykor asztal mellett, se a táj, se a lakók jellegzetességeire nem ügyelve vagy azokkal épp dacolva meghúzott határok most természetes határoknak bizonyulnak, a felhőréteg Kassától délre, Nagyváradtól nyugatra, Kismartontól Keletre, Szabadkától északra kezdődik, Európából nézve olyan, mint valami tájra csavározott vaslemez.

Félelem rázza az európaiakat, ha erre a könnyű vízpárából összekalapált vaslemezre néznek. Mi lehet alatta? Évekig csak töprengtek. A határőrök kiköptek, ha véletlenül az árnyéka rájuk esett. Ember se be, se ki. Vonatok nem jártak, az utakon csak bölénycsordák vonultak a sorompóig.

A lemez alá nem lehetett belátni, mert felhőig érő fák tartották. Burjánzó, túlméretes kukoricaszárak, óriástuják, elszabadult tölgyek, mesefák, és a fákra azonnal felfutó óriáspaszulyok nyomultak a benádazott égig. De akadtak mamutfűszálak, azok értek föl elsőként, mint vékony cseppkövek, a plafonig. A fűvön aztán fölszaladt az első óriáshangya. Akkora volt, mint egy nagyobb kutya. A felhők alja zöldes, előbb a zuzmó telepedett meg rajtuk, aztán a moha. A fákon mókus és egerhad, nyomukban macskák törtek a felső emeletre. Mikor az első eger kiemelte fejét a felhőrétegből, és belesütött szemébe az általa sosem látott nap, megszédült az arany ragyogástól, a kék tágasságtól, az épp fent levő félhold aszpirinjétől, és azonnal lependerült a mélybe. A lemez alatt néha kisebb-nagyobb állatok potyognak az égből.

Az emberek arca megsárgult, kiütközött rajtuk ázsiai származásuk, az idegenség vészesen nőtt, az egyre gyakoribb esőkben leszakadt róluk az utolsó civilizált ruhadarab, kiapadtak a kőolajvezetékek, a rajtuk éjszakázó vadludaktól földre roskadtak az elnehezült villanydrótok. A haszontalan vasvázakba, melyek a vezetékeket tartották eddig, e csontváznál is nevetségesebb szerkezetekbe, beletelepültek az őslakók. Deszkákból emeleteket vertek beléjük, de csak szöges cipőben járhattak a csuszamos deszkán.

Most esőben ázó arccal, víztől csöpögő bajusszal állnak a felkelők az egykori Parlament előtti téren.

A házak nagyrészt már elpusztultak, a drótokat denevérek szaggatták ki a

házakból, a gázvezetékben megmaradt gázt az utolsó autók hörpölték ki, aztán bőfögve ők is szétestek, azonnal bűnhődniük kellett pillanatra megszerzett énjükért. Az egyik autóhullába belekölykezett egy élveteg hiúz. De hiába imádkozott, a magyarok nyilaitól semmi sem menthette meg. A hiúzbőrt egy kisebb zsák sóra lehetett elcserélni.

Ki akarta ezt? Senki. A lakosság akarata ellenére tűntek el az automata mosógépek és telefonvonalak az országból. Olyan üresség támadt, hogy egész Európában hét gyásznapot rendeltek el, és zúgtak a harangok reggeltől estig, estétől reggelig, az európaiak nem tudtak aludni, a harmadik naptól kezdve viszont akkor is aludtak, amikor nem kellett volna. Csipkerózsza ütötte föl a fejét a városi parkokban. Az emberek bőre csupa karcolás és karmolás lett az alvástól.

És akkor már nem fukarkodtak a magyarok dicséretével. Szegény emberek, mi lesz velük, segíteni kéne rajtuk.

És sütött a nap hét éven át Koppenhágában, és nem esett az eső Londonban, Lisszabon utcáira a Szahara felől érkező homok pergett, Pombal márki lovasszobra leugratott a helyéről, és beleivott a tengerbe, de képzelhetik, mit művelt a sós víz a bronzzal.

Az óriásfűszálon hangyák másztak föl a magyar fellegekbe, a fákra az egyre szörösebbé váló őslakók is felkapaszkodtak.

Fönt a felhők közt csodálatos kastély volt, ahol Hunor és Magor lányai laktak egy óriás fogságában, mesefigurák, Holle anyó, Hófehérke, Babszem Jankó, János Vitéz, Dante, Münchhausen báró, Goethe. A felhőtakaró egyre vastagodott.

Néha már a földig is leért. A ködben mindent ellepett a nád, a csalán, a Balaton vízszintje megemelkedett, a halak még külföldről is beúsztak az országba, hogy igazi vizet érezzenek. A Dunán újra jött fölfelé a viza, a hajósok féltek a vonulásától. Néha száraz lábbal át lehetett kelni Újvidék és Pétervárad között a vízen, olyan sokan jöttek.

Nem volt teljes a sötétség a felhők alatt, a nap mindig talált réseket, és ezek a fényoszlopok merészen belekaszáltak a magyar ugar dudvájába. Valóságos üvegtoronnyá merevedtek. Némelyik olyan hosszan megmaradt, hogy üdülőházakat létesítettek bennük.

Volt fény, zsákban dobálták be az aggódó európaiak a határon, a felhők hasa itt-ott tükrözött, az őslakók folyton a saját tükörképüket látták.

A térképekre már ezt is írták rá: Tükörország.

A segítség repülön érkezett, hiszen az ország útjai járhatatlanok voltak.

A felkelők nem kértek segítséget, de ha már megkapták, nem volt szívük elutasítani. Esőben ázva álltak az egykori Parlament előtti téren és vártak. Volt idejük, nem siettek sehová. A Parlamentből nem maradt több, mint a köcsipkék, és ők szerettek ezeknek a csipkének az árnyékában tanácskozni.

Hányan lehettek? Ötezen? Húszezren? Sohasem látott tömeg. Sátrakat vertek az egykori utcák és minisztériumok helyén. Itt valamikor a troli fordult. Egy piros buszocska csodával határos módon épen maradt, abba is beköltöztek néhányan.

Vártak a szelídekre, tudták, hogy jönni fognak, és nekik nem is volt kifogásuk az érkezésük ellen, unták már a barbárságot, a lóáldozatot a pogány isteneknek.

Nem, nem unták, de volt, aki emlékezett a régi időkre, mikor nem kellett

többórás énekléssel elkábítani magukat, hanem leülhettek világító kristálylapjaik elé, és ott érdekesebbnél érdekesebb történeteket tárt eléjük valami ismeretlen nagyúr, Isten talán, de ebben nem voltak biztosak, nem értették már az egyistenhitet. Döntésképtelenek voltak, nem tudtak egyet választani.

Az első repülő hetekkel ezelőtt megjött. Áttörte a felhőréteget a főváros fölött, azonnal hideg szél fújt be a lyukon, és egy szürkés-kék égdarab is látszott. Fölfedezte a felkelőket, rájuk repült, gépfegyveréből leadott egy sorozatot, aztán a szárnya belegabalyodott egy liánba, egy gépevő fa izmos karjával magához rántotta. A pilóta időben katapultált. Senki sem kereste.

Ó, Európa, hörögte az egyetlen sebesült, akinek agyáról a nyakseb okozta vérzés, úgy látszik, leszívta az emlékezetkiesés felhős hályogát. Múzeumokra gondolt. De szeretnének egy Rembrandtot látni vagy egy Leonardót, mondta, és fölkapaszkodott a paszulyon a felhők közé, még mielőtt a nyakán a sebet bekötozhették volna.

A gép eltűnését az európai kormány provokációnak tekintette.

A felkelők hadrendbe sorakozva álltak a sátraik előtt, mint egy szoborcsoport, kezükben kiegyenesített kaszák, egy-két szablya, néhány, múzeumban talált lándzsa, a legkorszerűbb haditechnika. Amikor a bandavezér végigtekintett rajtuk, elégedett mosoly szaladt át nedves bajusza alatt. Aztán ő se mozdult legálább egy hétig.

A szobrok feleségei közben a sátrakban főzőcskéztek. A körülöttük sok kis ágba hömpölygő Dunából halat fogtak kézzel, a sátrak nyirkos tetején vegyesen nőtt az őzláb és a párducgalóca, pörköltjükbe tettek mind a kettőből, három egészséges őzlábra jutott egy galóca. A gyerekek legjobban a szobrok közelében szerettek játszani, ugyanolyan pózba merevedtek, mint a szikár harcosok, föl-másztak a térdükre, sarat kentek az arcukra.

Az európai törvényhozásban nagy viták alakultak ki, milyen választ kell adni erre a nyilvánvaló provokációra. A repülőgyárak ontani kezdték a pengeszárnyú, nedvességtűrő repülőket és a vízben is robbanó bombákat, az utcákat tüntetők lepték el, akiknek a békezászló alatt zöld volt az arcuk a félelemtől, éltették a felkelők vezetőjét, egy nagy bajuszú magyart, akibe a lányok beleszerettek, és akit a férfiak irigyeltek. A helyzet kezdett veszélyessé válni. A Loire mentén hatalmas vihar pusztított, jégeső verte szét a legdrágább autókat, szakította be a tetőablakokat.

A légiflotta egy őszi este indult bevetésre. A körülmények kedvezőek voltak. Alkonyodott. A távolodó nap zöldes fényében megcsillantak a repülők, aztán csak a zúgás maradt belőlük.

Hamar a határhoz értek. A felhők fölött a pilóták többségén pánik vett erőt. Mélységes csönd ereszkedett rájuk, mint egy szürke suba. Látomásaik támadtak, a felhőfoslányokat támadó pulikutyáknak vélték, hallották csattogó fogait. De csak egy esetben történt fegyelmetlenség, az egyik pilóta ég felé fordította a kormányát, és a fizika törvényeivel ellenkezve kilépett a légkörből.

A Holdon landolt viszonylag simán, egy hatalmas kráter fenekén. A holdlakók azonnal köré gyűltek, az egyik bemászott a pilótafülkébe.

Pedig ha nem olyan gyáva az a pilóta, hasonlóan kedves fogadtatásban lett volna része a felhők alatt is. A gépek áthatoltak a szerencsétlenül járt társuk

ütötte lyukon, éles szárnyukkal utat vágtak a buja vegetációban, és a Margit híd megmaradt sima betonján leszálltak, egész az egykori Nyugati pályaudvarig csúszva a laza avar borította Körúton. A gépek fele így is használhatatlanná vált. Nem volt visszaút. Különben sem volt felhatalmazásuk a visszavonulásra. Nekik csak a siker volt megengedett. Kiszálltak a gépekből és vacogva bújtak egymáshoz a nyirkos hidegben. Nem szoktak az ilyesmihez, ruhájuk egy pillanat alatt átnedvesedett, aztán átnyirkosodott a bőrük is. Ez viszont jólesett nekik. Már nem is fáztak annyira. Kisvártatva a csontjaik nyirkosodtak át, újra megismerték a rég elfeledett betegségeket. Reuma, lumbágó, isiász. Túlélőfelszerelésükből kést, kisbaltát rántottak elő, bozótot irtottak, sátorlapok alatt tábori ágyakat állítottak. Rágyújtottak a kötelező vízipipára, mely a felszerelésükhöz tartozott, mint a sisak. Pálinkát ittak az esti tábortűz mellett. Másnapra expedíciót terveztek a bennszülöttek föl kutatására. Nem tűnt föl nekik, hogy az este egyszerűen nem akar véget érni, hogy a pálinka képtelen kifogyni az üvegből, hogy a környező fák lombjából figyelik őket, és nevetnek rajtuk. Nők és gyerekek, egy-két felkelő is.

Fejfájásra ébredtek, meg arra, hogy gondos kezek borogatást tesznek a homlokukra. Alighogy magukhoz tértek, munkára fogták a helyieket. Elkezdődött az erdőirtás. Csodálatos város került elő. Az, amelyiket bevetés előtt fényképekről megismertek. Nagy máglyákban égett a dzsungel. A füst lyukat perzselt a felhőlemezbe. A nap széles sávban sütött be, fénye megcsillant az izzadó hátakon. A lazsalók fölött egyszer-egyszer korbács is elcsattant.

Térdig sáros csizmában járkáltak a katonák, Beethoven- és Beatles-melódiákat füttyörészték, ivóvizet egyre nehezebb volt találni. Az egyik repülőn egy dzsipet is hoztak magukkal, azzal száguldoztak a latyakban a folyóig.

Megtalálták a metróalagutat is. Csodálatos éléskamrának bizonyult, kiderült, hogy méhek rakták tele lépfalakkal, a mézből egyszerűen kockákat lehetett vágni.

A felkelők nagyja ilyen könnyen persze nem hódolt be, továbbra is szilárdan állt a posztján a Parlament előtt, de egyre többen szöktek át ide a jobb élet reményében.

Egy belga katona, akinek az egészsége a többiekénél gyöngébbnek bizonyult, a második héten megbetegedett. Talán az idegei nem bírták a furcsa állatok látványát. Pedig veszélytelenek voltak még a nyúl méretű pókok is.

Sátrába húzódott, megtagadott minden parancsot. Nem lőtték agyon idejében, így aztán egyszer csak eltűnt szem elől. Egy ideig keresték, de nem volt érdemes.

A felkelőkből néhány még mindig ott állt a tágas téren, eső verte a ruhájukat, a bajszukat az arcukhoz tapasztotta. A belga fél órával a szökése után már rájuk is bukkant.

Körbejárta őket, rácsodálkozott az élő szobrok szépségére. Megkopogtatta őket, valóban kongtak, mintha belül üregesek lennének. De a kongás még el sem ült, amikor megmozdultak, és körbefogták a katonát. Ellenállás nélkül megadta magát.

A foglyot egy vesszőből font jurtában különítették el, mindenki a csodájára járt. Volt, aki éltelt hozott neki, és bedobálta a ketrecébe. Ő meg röptében elkapta a húsdarabokat. Aztán az asztalkáján szépen késsel-villával megevett mindent.

Néha meg is tapsolták. Sokat nevettek akkoriban a felkelők, nem figyeltek föl az egyre gyakoribbá váló repülőgépzúgásra. Megindult a rendszeres légi forgalom Frankfurt és Budapest között. Felszerelést hoztak az alig egy kilométerre levő európai táborhelyre, ahol újra beindult a normális élet. Bár még csak kis területen. A metrót is újraindították, egyelőre két állomás között, inkább biztatásképpen, nem igazán volt szükség rá.

A főlsszabadítás csak lassan ment, ez a szabad terület apró égetett folt maradt csupán az ország bealgásodott akváriumában. A fákat, a heveny terjedő loncoakat alig tudták kiirtani. A Parlament felé egyszerűen képtelenek voltak előretörni a katonák, megállította őket a vegetatív ellenállás. Éjszaka még az ő száraz területeiket is bőséges esők öntözték, a nappal a helyi növényi terrorizmus leverésével telt.

Nem csoda, hogy nem jutott mód a foglyul esett felszabadító megmentésére. Ő nem is bánta. Hallotta a repülők zúgását, felismerte a közelben előretörő, majd éjszaka a mocsárba vesző láncaltapasok reménytelen küzdelmét, de nem várta őket, tudta, ugyanúgy legázolnák a jurtájában, mint a felkelőket. Akik nem keresték az összecsapást. Miféle felkelés ez, tűnődött. A passzív rezisztencia tombolása. Hogy kell ezt érteni? Sokat töprengett, már oda se figyelt arra, hogy nézik-e kívülről. Pedig nézték. Egy átható pillantás világította be ketrecét, de neki napokba, talán hetekbe telt, amíg észrevette. Egy felkelőlány. Tizenhat éves ha lehetett. A bőre fakó, a haja hosszú, ébenfeketén villog, a szeme két széndarab, egy életre kelt hóember szúrós tekintetével. A sámán lánya, mint kiderült. Napokon át figyelte a katonát teljes mozdulatlanságban. Aztán megvakarta az orrát, majd napokig megint semmi.

De micsoda napok. A katona szerelmes lett. Odahaza ez nem volt szokás. A szerelem heves és ésszerűtlen kisülése, mely mozdulatlaná égette őt is. Csak bámulták egymást napokon át, egymásba gabalyodott pillantásuk úgy feszült közöttük, hogy egy madár rá is telepedett. És énekelni kezdett, pedig nem is volt énekesmadár. Egy kicsi sólyom, aki most szopránhangon trillázgat.

A katona arra ébredt egyik éjszaka, hogy valaki baltával szétveri ketrecének oldalát. Gyere, szólt be egy határozott hang. A kése nála volt, ezt bármikor megethette volna ő is, de nem akaródzott elmennie innen. Úgy érezte, itt végre megtalálta azt a nyugalmat, melyről korábban még csak nem is tudta, hogy vágyik utána. Gyere, ismételte a határozott hang. Nincs kedvem. Muszáj. Különben holnap karóba húznak. Nem hiszem. Itt olyan jószágos mindenki. Ne bízz bennünk, mondta az alt hang. Kibontakozott a sötétből. A lány volt az. Megszöktetlek, mondta, te nem tehetsz semmiről.

Hová viszel?, kérdezte a belga.

Föl a hegyekbe, ha átjutunk a hídon.

A férfinak jobb ötlete támadt. Nem akarsz világot látni?

Gyerekkoromban, amikor még nem kezdődött el ez az egész, sokfelé jártam.

Hiszen te beszélsz franciául.

Ez francia?, már elfelejtettem.

Még hozzá gyönyörűen. Flaubert hangját képzelem ilyennek.

De rég is olvastam.

Van nálam egy könyv.

Erre most nincs idő. Akkor menjünk hozzátok.

A lány és a katona átlopództak a két táborn, a két világot egymástól elválasztó bokorsoron, megálltak az egykori kiskörút végénél. Sár volt és meleg. A pályaudvar felől idehallatszott a hangosbemondó, bár továbbra sem jártak vonatok. Megkeressük az egyik barátomat.

A barát nagyon megértő volt. Lehetett valami sejtése a szerelemtől. Fél óra múlva egy rendkívüli teherszállító repülőt indított Prága felé. A belga vezette a gépet, a személyzetet a katonai egyenruhába átöltözött lány jelentette.

Már hajnalodott, amikor a felhőtakaró fölé emelkedtek. A lányt síró- és nevetőgörcs kezdte el rázni, örömeiben befogta a belga szemét, csináltak egy dugóhúzó, de mielőtt a felhők feléjük nyújtózkodó szintjét elérték volna, sikerült stabilizálni a gépet.

Ha azt hiszed, már szabad vagy, tévedsz. A neheze csak most jön.

A repülőablakba lentől sütött be a nap, az üvegen jégvirág növekedett, búgott a motor, a lány mégis nekihevült, bámult ki a napsütésbe, csorgott róla a jeges veríték. A felhőréteg úgy festett, mint egy második talaj. Erdők ringtak rajta, felhőhegyi dzsungel, aztán szavannás területek fölé értek. Egy hatalmas elefánt lába alatt döngött a köd, odébb zsiráfokat látott legelni.

Akkor kiértek Magyarország légteréből.

A trópusi táj sziklaszakadékként ért véget, lent fölismerhetetlen betonsivatag füstölgött. Ahogy a felhőszőnyeget kihúzták alóluk, azon nyomban megcsapta őket a gyárak, autók, vonatok, repülő, ágyúk zaja. A gép rázni kezdett, mintha göröngyös útra értek volna, a pilóta boldogan a kormányra csapott, a gép megbillent. Végre itthon, rikoltotta.

Alacsonyabbra ereszkedtek. Fát, erdőt alig láttak, egyik város érte a másikat. Baj nélkül landoltak a prágai repülőtéren. Az irányítóközpont közölte velük, hogy maradjanak a gépben, mert a járványügyi fertőtlenítő csapatok őket is és a zsákmányt is tisztító eljárásoknak fogják alávetni. A távolban már látták is a fehér ruhás, pleximaszkos szakembereket. Amikor a gép lelassult, a belga váratlan ötlettel letért a kifutópályáról, és a repülőtér kerítése felé hajtott a zöld műfűvel borított betonon. Műanyag nyulakat és illegális teniszezőket riasztottak meg, átszakították a kerítést, rátértek a közeli bekötőútra. Meglepett autósok dudáltak rájuk, le akarták előzni őket. Kisvártatva kénytelenek voltak félreállni egy földútra. Leparkoltak egy autóröns mellé. A gépből kiugorva átvágtak a földúton a közeli gyorsforgalmi útig, mely alig kétszáz méterre húzódott. És autóstoppal könnyűszerrel bejutottak a városba. Még én sem jártam soha Prágában, suttozta a belga, és a hátsó ülésen most először próbálta szájon csókolni a lányt. De meghökkenve kapta hátra a fejét, a lánynak vékony, kétágú nyelve volt. Én viszont jártam, mondta.

Akkor te leszel az idegenvezetőm.

A városban a katona szállodába akart menni, a lány azonban rábeszélte, hogy aludjanak az egyik parkban, a fák alatt. Még az is kényelmesebb, mint otthon.

Olyan boldog vagyok, hogy újra itt lehetek, súgta a lány, mikor a ricsajozó városi éjszakában végre aludni tértek. A parkot közben bezárták, úgy kellett be-mászniuk a kerítésen. Gond nélkül fölkapaszkodtak a több méter magas kőfalra, bent a mű-cseppköveken, mint valami létrán, lépkedtek lefelé. Hajnalban egy

kis harmat hullott, a katona sírt elhagyatottságában, hiába melegítette a fáradtan horkoló lány a közös hálózsákban.

Ma viszont az én kedvem szerint lesz, mondta reggel a belga, szállodába megyünk. Egy gyorsétteremben megreggeliztek, a sarkon találtak is egy kis szállót, elfoglalták a szobát. Amikor lezuhanyoztak, a lányról kéregdarabok, madárlábak, elhalt rovarok páncélja jött le, és szédítően kavargott a lefolyóban örvénylő víz felett.

A katona közben bekapcsolta a tévét, ahol épp a halálhírust jelentették be. Ezen csak nevetett, egész addig, amíg meg nem mutatták az autóröncs mellett álló, égő repülőt, és a két elszenesedett holttestet is. Akkor gyorsan fölhívta az anyját, hogy megnyugtassa, él. Aki meglepődve szólt bele a telefonba, nem, nem láttam a híreket. Ezek szerint valami nagyon bátor dolgot műveltél, kérdezte büszkén.

Igen, kiabált be a víztől csöpögő lány a katona helyett a telefonba.

Estig ki se mozdultak a szobájukból.

Haiku kötésminta

– egy sima, egy fordított –

Bertók Lászlónak

Napfelkelte

*Még alig szólunk,
a hűvös szellő átfúj
mondataink közt.*

Szobor

*Fehér alsónadrágot
szél dagaszt: torzó
a szárítókötélen.*

Zefír

*Átfúj szobámon:
másik ablakot nyitok,
hogyan kitaláljon.*

Laokoón-csoport

*Egy locsolócső kígyó-
ölelésében
tántorgó kerti székek.*

Bella Vista

*Egy könnyű ebéd
a teraszon, s desszertnek
ott van a tenger!*

Szieszta

*Alvó hibiszkuszok egy
könyvben: irigylem
illatos álmaikat.*

Testfestő

*Fák alatt a lomb
sötét lepkeszárnyakat
rajzol kezemre.*

Kert

*Csillagos, nyári égbolt.
Frissen vágott fű
szagával takarózom.*

Tükörképek

*Csillagok alatt
a sziklafalra kúszó
város fényei.*

Samunadrág

Gyű

*Gyűjteni szoktam, például levél. (Fa.) (Ősszel.)
Gesztenye. (Vad!) (Szintén ősz.)
Bármilyen plüss.
Gyűjtök dobozokat a babáknak, matrica, kavics (laposakat), kindertojásbelső alkatrészek, mindenféle kincs.
Bogárból nincs.
Se lepke, se bélyeg, se szalvetta.
Jó, akkor VÉTA, és cserélek is.
Páratlan zoknigyűjtemény.
Cserénél jól figyelj!
Inkább cserélj, mint figyelj!*

Haj

*Hajmosás lesz, akkor legyen, beküldöm a hajam a fürdőszobába, tessék.
Lássék.
Mossák.
Fogmosás lesz, küldjem be a fogam?
Öltözés alkalmával mit küldjek?
Cipőhúzásnál láb, ruhafölráncigáláshoz test, sapkasálkor fejnyak?
Volna komornám, akit küldözök ide-oda.
Egy komor na.
Komor nyik.
Na.*

Leü

*Leülök, akkor keljek föl, na persze.
Miért mindig olyankor.
És menjek odébb, mert miért mindig gólnál csinálom ezt, de mi?
Kupaszérda, a a a, már ismerjük!
Vagy ha nem eszek, egyek, lábatlankodok, ne lábatlankodjak.
És ha nem válaszolok, válaszoljak, és ha nem fekszek le, akkor feküdjek le, vagy keljek föl, és főleg ne sipákoljak annyira, és, édes Istenem, menjek már odébb, rendbe' van.*

*Be lesz fejezve, okés, nem fogok rendetlenkedni, nem fogok haldokolni az unalomtól,
fetrengeni unalmamban, nem vágom kupán a Samut, nem turkálók az orromban kö-
nyékig, nem lefetyelek, nem illegek folyvást a tükör előtt és főleg.
És nem böfögök.
Nem is böfögtem.
Egyszer se böfögtem.*

Leg

*Legyártanak mint gyereket,
csókolgatják a fejemet,
rám öntik a szeretetet.
Vennének inkább perecet!
Vennénk legót
és tökmagót,
kaját,
de jót!*

Azé

Azért kell nekem még több baba, mert még kevesebb babám van.

Aza

*Az a játék, hogy én vagyok Fekete Kéz, az Ancsa pedig Miss Pixi, a titkárnőm.
De nem kell félnie.
Hu hu!
És sutty!
És sááá, már fél is, nekikezd félni, oké, akkó' játsszunk mást, de mit?
Mert azt viszont előre unom.*

Mín

*Mínusz hat fok,
az sok.
Sok, mert kevés, ez félreért-
hető, mert mért?
Csak félig érthető.
Fölment nullára, megszűnt,
leolvadt a házról a hőtető.
Este tíz, de nem lefekszünk,*

*hanem randalírozás,
sodorból kihozás,
megy a randalír,
az rossz, aki bír,
pölö vegyük azt, hogy én
rossz vagyok, ez tény.
Nyáron ötvenhat fok van, kis túlzás,
téli túl más,
rém nagy a hideg,
csak tudnám, minek.
Milyen hálás
téma az időjárás!*

Mos

Most költőnő legyek vagy táncosnő, vagy uralkodjak?

Katarzis

Nyári szabadság: tisztítóba hordom

az őszi, téli, tavaszi ruhákat.

Harmadszor fordulok.

A fiatalasszony följegyzí a tételeket:

1 db fekete pelerin (bolyhos, molycsípett, kopott, bélése szakadt), 1300 Ft

2 db nadrág (kék, barnás, fényesedett, foltos), 1400 Ft

2 db zakó (sötétkék, foltos, bélése szakadt), 1700 Ft

1 db kék, pöttyös nyakkendő, 400 Ft

Összesen 6 db, 4800 Ft

Átvéve: augusztus 1-jén.

Elkészül: augusztus 16-án.

A Ráday utcán hazafelé jövet

a kockás cetlit olvasom,

és fölnevetek, ahogyan két,

bár köztudott, illetve közhelyszerű dolog

jut az eszembe.

Előbb egy óathéni utcakép: KATHARSIS –

a Patyolat fölirata, görögül.

Aztán egy szecessziós jelzőhalmozás:

*fekete, bolyhos, molycsípett, kopott, bélése szakadt –
lelkem.*

Ilyenkor

Ilyenkor a részletek fontosak:

hogyan honnan fújt, és só vagy algák

szagával csapódott-e, vagy áztatott,

kabát és esernyő alá beverve,

s hogy apály volt-e, a kövek

*véletlenül-e, vagy mint a menhirek,
s a rekettyés megcsúszott-e a sáros
fűcsomókon, és St. Andrews fölött
hol fénypamat, hol szélverés,
s a tornyok és a hercegek,
hogyan kiáltozunk-e, vagy a sirályok –
és hogy a partfalon gyorsabbak-e
a lépések hazafelé, ilyenkor.*

M E S T E R H Á Z I M Ó N I K A

Ónos eső

*„Míg a többi dermedt, fázik,
Üde zöldje csak pompázik.”*

*Most aztán dermettáztak mind a fák,
pompáztak a briliáns jég-szerekben,
derékig hajoltak a szép borókák.
A felnagyított ágak sárga fénye
tavaszt jósolt. Szerves és rég halott
ágak recsegve-pengve lezuhantak.
Érzéstelenül és annyira sem
súrlódva, mint fogak között a réshang,
csúszott a világ egyféle irányba.*

Égigérő napraforgó

Még hogy záporosó, zivatar, nézzetek fel néha az égre is, mondta Julis néni a kapára támaszkodva, nem látjátok, hogy ragyog a nap. A Sokol rádió a sor közepén feküdt két laposelem-párnán, egy szép szabályos napraforgólevél-lepedőn, hogy ne menjen bele a por, a piszok. Hangja bejárta az egész napraforgóst. Julis néni szokás szerint reggelente lelépte a harminckilenc lépést, eggyel sem többet és eggyel sem kevesebbet, ennyi volt a földjének mértani közepe, és lefektette a rádiót. Így nem kellett kapálás közben hurcolásznia, a déli sziesztakor sem vitte fel a házhoz, csupán kikapcsolta. A kopott, lyukacsos bőrtok alá hangyák, katicák másztak, elhúszollettek volna ott talán estig is, ha el nem kezdett volna karattyolni benne az a sok-sok ember, és harsogó hangjuk meg nem rezegetti a csendes nyugvóhelyet. Szegény bogarak azt sem tudták, merre meneküljenek. Mert mindenki abban a nehézséges városban akar élni, egymás hegyén-hátán, aztán lökdösődnek, és megvan a baj, mondta Julis néni a kutyájának a délutáni híreket hallgatva. A kutya egyetértően vakkantott párat, aztán eszeveszett ugratásba kezdett. Na, jól van, Kikérdezett, mondta a kutyájának, csihadj, ne csinálj a bolhából elefántot.

Kikérdezett korcs kutya volt. Még az árokásokkal keveredett a tanyára, két hátsó lába között a hasa alján akkora sérv lógott, mint a feje. Julis néni másfél deci házfűzésű törkölypálinkával elkábította, majd gyertya felett felforrósított késsel szakszerűen megoperálta. A részeg kutya állta a sebvarrást is, a forradás után olyan recés lett a hasán a bőr, mint a halasi csipke. Julis néni kénytelen volt megkínálni a két árokásó fogdmeget is, akik a műtét alatt folyton azt ismételték, hogy még ilyen pazarlást, kutyába a pálinkát. A sikeres műtét végén tökrészegre itták magukat, s olyan mély álomba zuhantak, hogy Julis néni játszva megoperálhatta volna őket is. Az eb vonyítva ébredt, Julis néni az ölébe vette, és kedveskedve kérdezgette tőle, téged meg ki kérdezett?, hm?, te kis bolond, Kikérdezett, aludj még! Hát a kis tökös hol van?, tudakolták az árokások, amikor felébredtek, indulunk, visszük. Az már az enyém, mondta Julis néni, mit gondolnak maguk, ingyér' operálok? Ennek immáron tíz éve. Nahát, mintha csak tegnap lett volna!

Julis néni sok-sok évvel ezelőtt egy lábballhajtós Singer varrógéppel kereste a kenyerét. Négy évtizedes pályafutása alatt csupán csak kétszer szakadt el a gépszíj, először az ura javította meg, másodszor már nem boldogult vele, ezért egy lószerszámmal kellett szíjat szabatni rá, az a szíj van rajta azóta is. Akkor, ott történt valami más is a szíjazáson kívül. Bár Julis néni váltig tagadja a dolgot, mégis, ha nagy ritkán varrásba kezd, úgy indítja el a kereket, hogy előbb a megnyálazott mutatóujjával lágyan végigsimít a szíjon, elbámul a semmibe, és csak utána lendít erőből. Még most is. Hetvenegy évesen. Középmagas, bozon-

tos szemöldökű férfi volt a szíjgyártó, nagy bőrkalappal a fején, és ugyanolyan bőrből készült, csikorgó csizmával a lábán. Mint egy igazi westernhős, kiszámíthatatlan volt, nem igazán lehetett tudni, melyik pillanatban kezd el csipőből tüzelni. Férjes asszony legyen a sarkán, aki egy ilyennek ellent tud állni. Haj, ha az a csikorgó csizma még megvan, tudna ám mesélni! De már nincs meg. Egy vándor edényfoltozó kunyerálta le a kerítés ágasáról. Mert oda került a többi vacak lószerszámmal együtt, hátha kikanyarítható még belőle egy tenyérynyi hibátlan anyag. Mert néha nagyon is megéri megfoltozni valamit. Néha meg egyáltalán nem.

Idestova húsz éve annak, hogy eltemette a férjét. Szegény ember megszédülhetett a bakon, a lovak közé esett, és nem kelt fel onnan soha többé. Julis néni szőkésvörös kontya egyetlen éjszaka alatt megőszült, olyan fehér lett, mint a deres gyepe, amelyre oldalról rásüt a délelőtti nap. Jó férj volt az, nem egy hőbörgős, csendes, jámbor fajta, nem kért az magától még enni sem. Ha Julis néni adott neki, adott, ha nem, nem, csak nézett azzal a mélykék szemével előre, egyet-kettőt ha csuklott éhségében, a kalapját morzsolgatta, de semmihez nem formált jogot. Még ahhoz sem. Pedig azt minden valamirevaló férj vagy így, vagy úgy, de kiköveteli magának. Aztán meg nem minden az az az. Olykor egy forró lábázatató víz is legalább olyan jól tud esni az embernek. Szóval Julis néni mondta meg, mit hova vessenek, mikor kell fedeztetni a lovat, mikor kell vásárba vinni a disznót. A szilvalekvár kavargatását, az udvar felséprését viszont minden további nélkül rá lehetett bízni a varróbácsira, mert így hívták a környéken az urát. Ha lassú volt is, estére mindig végzett, és ami a legfontosabb, soha egy csúnya szó el nem hagyta a száját. Ez azért nem kis dolog egy ilyen csúnyaszájú világban. Sőt, a szép szavakkal is csinján bánt nagyon. Ne adjon a Jóisten senkinek rosszabb embert!

Lassan húsz éve annak, hogy Julis néni házat vett a közeli faluban, szép palatetős kockaházat nagy kerttel és két kertitörpével az ablak alatt. Mert faluhelyen a kert a minden, akárki akármit is mond! Ha nincs kert, akkor mi a rossebnek faluban lakni, akkor már inkább a város. Az igazság az, hogy a fia beszélt rá, nem hagyhatja idősödő anyját a vadon kellős közepén. Ő a városban lakik, elfoglalt ember, nem töltheti vele minden hétvégéjét. Julis néni rálett, de a költözést csak húzta halasztotta. Amikor pár év elteltével számon kérte, Julis néni felállt az asztaltól, a fali nagyítókör elé lépett, belekapaszkodott, és csak ennyit mondott, nem született még a földön olyan ember, aki megmondaná nekem, mikor mit tegyek, pláne nem egy taknyos kölyök. Azzal kiszaladt a szobából, bevágta maga mögött az ajtót, és elindult a napraforgóihoz egy kapával. Hát ezzel aztán el is dőlt a falusi ház sorsa, Julis néni a kertet bérbe adta, a házat meg bérbe vették a pókok, a két kertitörpe pedig egy felhőszakadásos éjszakán eltűnt az ablak alól. Szentséges Isten, mondta Julis néni, az egyiknek hiányzott a keze, a másiknak az orra, nahát, a fene a gusztusát annak a tolvajnak.

Julis néni napraforgót termesztett három holdon, a ház körül meg minden mást, a disznóól mögött pedig gyógynövényekkel kísérletezgetett. Fialasszonykorában ő is, mint minden ízig-vérig varrónő, a legszebb anyagokból lekanyarított magának húsz-harminc centit. Vagy csak magáénak érezte az anyagot, és nem volt szíve visszaadni? Már mindegy. Ezekből az anyagokból aztán

ritka kreativitással sajátos stílusú ruhákat varrt. Megfestette, hipózta, plisz-szírozta az anyagokat, hogy ne ismerjenek rá. Egyszer a buszon mégis lebukott, melléje telepedett egy természetes asszonyosság jó borgőzősen, és egyre csak huzigálta a Julis néni szoknyájának derekát, mondván, na, hát ezért, ezért lett az én blúzom háromnegyedes ujjú, itt van a kalauz bácsi elásva. Ne tapogasson engem, jóasszony, mondta Julis néni felháborodva, húsz éve vagyok tisztességes özvegyasszony, és ha tudni akarja, napraforgót termeszték.

A napraforgóföldek legyezőként ölelték a házat, a hajnali szél egészen a tornácig szalajtotta a félérett bugák édes illatát. Ennél jobban már csak azt szeretete, ha virágba borult a földje és a négy kaptár méh elindult. A tornác előtt húztak el, szinte az orra előtt, Kikérdezett alig győzte kapkodni a fejét. Csak el ne szédülj itt nekem, simogatta meg a kutya nyakán azt a bizonyos foltocskát, ahol pár éve kihullott a szőr. Az úgy volt, hogy Julis néni egy kotyvalékot gyártott az állán növő csúnya, nagy szőrszálak ellen, Kikérdezett meg éppen ott lábatlankodott, lecseppent egy csepp még félkészén, aztán szépen kihullott tőle a szőre. Ugyanúgy nem nőtt vissza, mint ahogyan gazdája állán sem. Eből meg lehetne gazdagodni, mondta neki a fia, amikor tudomást szerzett az esetről. Persze, hogy meg, felelte Julis néni, tudom, csak hogy nekem eszem ágában sincs meggazdagodni. Ha meggazdagodnék, folytatta, itthagynám a napraforgóimat, ha itthagynám a napraforgóimat, a lelkemet hagynám itt, a saját vesztembe meg csak nem rohanhatok.

Egyik bohókásan szeles tavaszi napon Julis néni éppen napraforgót ültetett sarokkal, amikor a szél elkapta a kontyára kötött kendőjét és az erdő felé repítette. Utánairamodott hát, de amint elcsípte volna, a kendő már repült is tova. Mi az Isten csodája ez?, kérdezte Kikérdezettől, aki előrefutott a ritkás, ligetes erdőn túlra és úgy csaholt, mint mikor vakondra, pocokra vagy menyétre lel. Na, a kendő meglett, egy somcserjére akadt szerencsére, Julis néni a kontyára kötötte és átvágott az erdőn. Egy sündisznótetem búzlótt jobbra, zümmögő döglegyek lakmározták, sárga télike virított balra, dörögő erdei darazsak szürcsölték. De, ni, mi a fenét keresnek ott, az erdőn túl ezek a gépek? Tolják, ássák, viszik, hozzák a földet, ki az a bolond, aki egy vadon kellős közepén építkezik? Biztos valami hóbortos nagykutya. És miért éppen itt? Csak, felelte Frank, a svájci szappangyáros majdnem tökéletes magyarsággal, csak azért, mert itt huszonhétféle fát számoltam meg eddig. Nahát, gondolja, hogy még fog találni többet is?, kérdezte Julis néni csodálkozva. Nahát, folytatta válasza sem várva, nahát, az ördögbe is, én hetven éve egyfolytában csak akácokat látok. A tornácra ültette le a férfit, akinek a vérző ujját kellett ellátnia. Dültek-borultak a gyógynövényes kamrában az üvegek, s hipp-hopp, már meg is lett a rá való szer. Összeöltöm, mondta Julis néni, és felmutatott egy tűt, de a gyáros határozottan nemet intett a fejével. Juj, szisszent fel, amikor Julis néni bekente a sebé, juj, juj, de szeretem én is a napraforgót, látom, juj, hogy azt termeszt. Jaj, szisszent fel sóhajtván Julis néni, mert rájött, hogy kire is emlékezteti a jóképű, középkorú férfi. Western kalap, bőrcsizma, dús szemöldök! Ó, bizony! Julis néni nem tudott hova lenni gyönyörűségében. Kávéval kínálta, borral, rántottát akart sütni neki friss pulykatojásból. Követelte a férfitől, hogy legalább vegye a tenyerébe a meleg tojást, érzi-e, milyen frissen tojt, ilyet még biztos nem evett Svájcban, de a gyáros

köszönte szépen, elbúcsúzott. Még el sem érte az erdőt, amikor Julis néni utánakiáltott, álljon meg, álljon meg, itt felejtett valamit. Hát a kalap, a nagykarimájú bőrkalap a tornác könyöklőjén maradt, alatta meg, ni, egy tarka pillangó. Még ilyen! Ez azért elég furcsa, hogy pont ott volt az a kalap, vagyis hát a pillangó volt pont ott. Most melyik is? Nos, Julis néni beleszagolt a kalapba és ugyanazt az illatot érezte, mint harminc évvel ezelőtt. Aznap már nem volt kedve több napraforgót sarkalni. Benyitott a nagyszobába, elsötétített, és leakasztotta a fargott falitükröt. Alig bírta az asztalhoz cipelni, hasra fektette a hímzett abroszon, és a hátlapját kezdte feszegetni egy vésővel. Ejnye-ejnye, vajon mit kereshet ilyen zaklatottan? A tükör helyét a falon barnás elszíneződés jelezte, s jól látszott, hogy a két tartószöge ferdén van a falba verve. Milyen érdekes! A tükör mégsem mutatott soha ferde képet senkiről. Könnyen engedett a megbarnult farostlemez, harminc évvel korábbi újságpapírdarabok hulltak a földre alóla. Julis néni felvett egyet és beleolvasott. Chö, pissegett, hát ez dettóra, tisztára, pont mint most. Na, de nem ezért a penészes-pókos, akarom mondani, friss hírért szedte szét a nagy tükröt. Mást keresett a hátlap alatt. És, ni, meg is találta! Mi ez?, pofátlankodott oda Kikérdezett, és sunyi szemmel, oldalra biccentett fejfel bámult. Issz innen, nem kutyának való ez, toltá arrébb a lábával Julis néni. És milyen igaza volt. Ki hallott már fényképet nézegető kutyáról! Mert a talált kincs egy régi fénykép volt. Julis néni könnyű, nyári ruhában, nagykarimájú kalapban, ami alól előbújt zilált haja, egy szénaboglya előtt állott, s egy csizmás, bozontos szemöldökű, feltűrt ingujjas férfi ölelte. Vajon ki csinálhatta azt a képet? Ki tudja már! De inkább férfi lehetett, mint nő, mert titkot tartani, azt nagyon tudott. Julis néni nézte a képet, nézte és az ablakhoz settenkedett vele. A sötétítőfüggöny mögé bújtt, a délelőtti nap sugarai telibe találták az ablakot. Ahogy ábrándozott hunyorogva a kép felett, a két alak kiszínesedett, elmozdult, és Uram Jézus, most segíts!, incselkedő hengergőzésbe kezdett, aminek a vége az lett, hogy... Julis néni hirtelen szégyenében megfordította a képet, és visszalépett a homályos szobába.

Sárga tenger sárga hullámai nyaldosták a házát, ha nagy szél fújt, vagyis virágban állott a napraforgós, amikorra felépült a svájci gyáros kúrjája. Igen, kúrja, Julis néni fülében is idegenül hangzott ez a szó, de így beszéltek a munkások, akik ezért, azért, vicek-vacak apróságokért betértek hozzája. Kápolna, tó, grillező és három fehér komondor várta a gyarost és a feleségét, valamint Gabi, az intézőfiú. És persze Julis néni, aki már nagyon akarta látni a nyaralót belülről. És persze a gyarost, kívülről. A megérkezésük utáni második estén Julis nénit áthívták egy kerti partira. Kerti parti, ezek a szavak is idegenül hangzottak így, együtt a fülében, de hamar rájött a jelentésükre. Julis néni arca úgy fénylett a sok gyógykencétől, mint a tükör, csupavirág nyári ruháját masnis öv díszítette, ugyanilyen masnis szalaggal volt átkötve a kutya nyaka is. Amikor a gyáros amerikai felesége meglátta, azt hitte, egy nyugdíjas vidéki primadonnával van dolga, aki szintén a vadonban töltekezik nyaranta. Megkülönböztetett figyelemmel bánt vele egész este, belekarolt, úgy járták körbe a rancsot, vagyis rencset. Csak Kikérdezett volt zavarban. Amikor szeme elé került a három törzskönyvezett, fajtisza komondor, hasa alá húzta a farkát, Julis néni ruhájának rejtékébe bújtt, és nem jött elő addig, amíg ölbe nem zárták a bozontos dögöket. Aztán fel-

oldódott, de még hogy! Fel-le ugrált a teraszon, a macskákat hajkurászta, és rögtönzött showműsorral kedveskedett az új szomszédoknak. Julis néni gyakran felejtette szemét a gyároson, aztán, mint akinek hirtelen eszébe jut valami, oldalra kapta a fejét. A gyáros néhány whisky után egyre csak azt ismételte, hogy mégiscsak furcsa, mintha ezer éve ismerné Julis nénit, nem-e lehet-e, hogy találkoztak-e már valahol. Aztán Frank szenvedélyes fényképezésbe kezdett. Villozott a vaku, Julis néni alig győzte, hogy ne pislogjon, ha nem kell. De amikor a férfi a fejébe, illetve a kontyára nyomta a bőrkalapját, hogy így, kalaposan csináljon róla képet, Julis nénit kirázta a hideg. Kikérdezett!, szólt oda erőlesen a kutyának, te miért nem ugatsz, hogy ideje indulnunk.

Másnap este Julis néni derékig érő, dús, ősz haját kezegette, amikor valaki háromszor megkopogtatta a pitvarajtót. Ki lehet az?, gondolta, hogy még Kikérdezett sem ugatja meg. Mezítláb futott az ajtóhoz, elhúzta a csipkefüggönyt, de mivel sötét volt, csak önnön kócos hajzatát és kimélyített ráncait látta az udvariatlan üvegen. Olyan voltam, mondta másnap reggel Kikérdezettnek, mint egy rossz, kivénhedt kurva, megijedtem saját magamtól. Na, de hol volt még a reggel?! Julis néni kitarja az ajtót, Frank állott előtte, hóna alatt egy képpel. Ezt már nem tudtuk hova tenni, mutatott a képre, gondoltam..., ha már úgyis szereti a napraforgókat. A lámpavilágnál beszélgettek. Julis néni gyújtott még két gyertyát, hogy jobban lássa a képet. Nahát, egy napraforgócsokor lefestve! De szép, mondta Julis néni, de szép, de hát mért kellett a hervadtakat is lefestenie ennek a Vincének. Valami magyar rokon képe?, kérdezte Julis néni cinkos mosollyal. Nem, nem, felelte a gyáros, hát még nem hallott róla, ez egy világhírű festő, aki levágta a saját fülét. De hát mér..., kapott a füléhez felszisszenve Julis néni, persze, folytatta, ezek a festők mind ilyenek, nálam is dolgozott kettő, a házat festették permetezőgéppel sárgára, aztán egymásra szórták a sárga levet, még a tyúkok is elvadultak a háztól. Nahát, a hervadt napraforgókat is belefestette, nahát, értetlenkedett tovább.

A napraforgóról beszélgettek egész este. Julis néni a végén azt mondta, hogy tulajdonképpen ő is lehetne festő, mért is ne, és akkor elfestethetné ő is a napraforgóit. Mert mind más, megfigyeltem, folytatta csillogó szemmel, tisztára, mint az emberek, mind egyformák és mégsem ugyanolyanok. Milyen érdekes, gondolta a gyáros, milyen érdekes, hogy a tekintet nem öregszik meg. Hát, kiáltott fel, és összezsapta a tenyerét, kezdjen el holnap festeni. Miket nem beszél itt össze-vissza, dorgálta meg Julis néni, mikre nem csábítgat itt maga egy magamfajta magányos vénasszonyt. Hány óra lehet?, kérdezte hirtelen a gyáros. Óra, nahát, hány óra?, kacagott fel Julis néni, én a nap állása szerint élek, jóember. Még észre se vette, hogy nincs óra a házamban, na, még csak az kéne, óra, akkor inkább már beköltöznék a faluba. Aznap éjszaka azt álmodta, hogy a három hold virágzó napraforgó egytől egyig Frank háza felé fordult. Alig pitymálolt, hálóingben, mezítláb kiszaladt az udvarra, hogy megnézzze, mi a helyzet. Hát a napraforgók akkor hajnalban tényleg arra fordultak. Pedig nem is arról látszott derengeni az ég alja.

Julis néni nem volt babonás olyan nagyon, aznap péntek volt, tizenharmadika. Rendben is mentek a dolgok, míg nem pakolgatás közben egy régi dobozra nem akadott. Kibontotta, hát az egy cipősdoboz volt néhány divatjamúlt, magas

sarkú szandállal. Felpróbált egyet, s csodák csodája, illett a lábára. Csak a pántjába kellett még egy lyukat fúrni. És hipp-hopp, úgy tipegett fel-alá a rózsaszín lakkszandálban, mint egy erősen koros Hamupipőke. Nem tudott betelni a látvánnyal, a bokája még mindig tartotta a karcsúságát, az az egy-két bütyök meg mit számít. Kimerészkedett az udvarra is. A tojásokat ment összeszedni az ólba, ez lett a veszte. A fenébe azokkal a tojásokkal, ráérték volna később is! A szandál sarka beleakadt a százéves faküszöbbe, Julis néni meg berepült a szalmára. Előbb térdre, aztán hasra esett. Kikérdezettet zavarta át a gyárosékhöz, hogy küldjenek segítséget, de a három ősmagyar komondor pusztá szuszogásától házáig menekült szegény kutya. Julis nénire másfél nap múlva talált rá a pénzes postás, ő riasztotta a gyárosékat. Frank vitte be Julis nénit a kórházba. Fél kézzel vezetett, a másikkal hátranyúlva Julis néni kezét simogatta. Begyógyult a seb hamarost, két hét múlva már együtt kapálták a napraforgót. Merthogy Frank szinte kikövetelte, hogy Julis néni tanítsa meg őt kapálni. Meg magyar dalokat énekelni. Imádnivaló volt, ahogy hátrafelé haladva vagdalta a földet és nótázott, Julis néni majd megette. Frank viszont valóban mind egy falásig megette azt a paprikáskrumplit, amelyet kovászos uborkával tálalt fel a tornácon Julis néni. A kapálástól jól megéheztek, Frank kétszer is újrasedett, Julis néni pedig hajtotta róla a legyeket. Schol nem éreztem még ilyen jól magam, mondta Frank, pedig bejártam a fél világot. Hm, nyújtózott nagyot kéjesen, amikor a déli sziesztából magához tért, hmm, de jól esne most egy kis... dzsoging. Julis néni, mint aki illetlen szót hall, elszégyellte magát. Nézze, mondta komolyan, ha itt akar maradni, tanulja meg, hogy mifelénk a legtitkosabb vágyakról hallgatni szokás, azt vagy megadja a Jóisten, vagy nem, akkor meg mi a fenének beszélni róla.

Augusztusban már mindennapos vendég lett nála a gyáros, aki szinte mindig hozott valami külföldi csecsebecsét. Amit nem lehetett megenni, azt az éjleliszekrényre tette Julis néni, a fia meg nem győzte faggatni, mondja meg, de kerék-perec, mit adott ezért a gyárosnak. Két tányér paprikáskrumplit kovászos uborkával, meg... meg szappant, kenőcsöt, cseppet. Csak nem megadta a recepteket is?, csattant fel a fia, mit gondol, milyen hasznot húz az majd belőle. Maga egy szappangyárossal, egy kapitalistával bratyizik, csapkodta a saját homlokát nyitott tenyerével a fia, ez nem lehet igaz. Julis néni akkor este összeveszett a fiával. Kizavarta a házból, és magára zárta az ajtót. Álmatlanul telt az éjszakája. Bekapcsolta a rádiót. Aztán kikapcsolta. Mi van, ha tényleg csak azért..., gondolta, ami igaz, igaz, tényleg nagyon érdekelték a részletek is. Bolondság, mondta ki félhangosan, az embert néha éppen az döbbenti meg a legjobban, aki belőle pottyant ki, a tulajdon édesdrága gyermeke.

Egy cica, két cica, száz cica, haj... köszönt be a gyáros kora délelőtt. Julis néni dalban válaszolt, nagy nevetve üdvözölték egymást. Ördögbe a bolond feltételezésekkel, sóhajtott nagyot Julis néni, amikor belenézett Frank szemébe. Boldog volt, régóta nem kezdődött már ilyen vidámságosan a reggel. Úgy érezte, a felkelő nap, a kotkodácsoló tyúkok, a harmatos muskátlilevelek a tornác könnyöklőjén egy és ugyanazon nagy egész csillámló részei, és ők ketten a jókedvükkel kis-királyokként uralkodnak mindenk felett. Mézes-napraforgós szappant nyomott Frank kezébe és a könnyöklőre tett kékkarimás pléhlovór felé tolta a férfit. Frank megszagolta a szappant és elismerően bólogatott. Saját termék?, kér-

dezte. Julis néni kolbászt sült tojással, paprika, paradicsom is került a gyékénasztalkára, a fehér damasztabroszra pedig keresztspók mászott. Még jó, hogy a nagy beszélgetésben nem vették észre. A pók a kenyereskosár alá bújt, és csak akkor jött rá, hogy tilosba keveredett, amikor egy lilaeres női kéz leemelte feje fölül a rejteket. Hát persze, hogy házi, igazi kenyér, hangsúlyozta az igazi szót Julis néni, hát azért lakom itt, mert mindenben az igazit szeretem. Majd a gyárost a pitvarba invitálta, amelynek földjét kora hajnalban sárga földdel fellincselte. Frank levette a csizmáját, zokniját, és mezítláb lépett a porhanyós, sárga földre. Mennyei érzés, mondta, egyik szobában fel fogom szedetni a követ, hétszentség. Három gyönyörű, barnásvörösre sült kenyér feküdt az asztalon, még langyosak voltak. Válasszon egyet, mondta Julis néni, direkt úgy sütöttem. Szomorú volt a hír, amelyet a gyáros közölt, két nap múlva hazautaznak Svájcba, valami gond adódott a gyárban, jövő nyárig nem tudnak jönni. Julis néni egyik kezével a kredencet fogta, még jó, hogy fogta, mert leesett volna a székről a hír hallatán. A tenyere alatt a kredenc fájában a szű elfelejtett percegni, némává dermedt Julis néni keze hidegétől. Na, de hát jövőre veled ugyanitt, mondta a gyáros nevetve és átölelte Julis nénit. Julis néni nem nevetett, elképzelte a november és a januárt, és egyszerre elviselhetetlennek érezte e hónapok végenincs éjszakáit. Összszavarodtak érzékei, a kenyereket takargatta a konyharuhával, de egynek a sarka mindig kilátszott. A gyáros a nadrágzsebébe nyúlt és egy kis csomagot vett elő, az asztalra tette a kenyerek mellé. Aztán egy képeslap borítójú jegyzetfüzetecskét és tollat kotort elő. A feszült csendbe belekukorékolt a kakas. Aztán kattant a toll. A gyáros írni kezdett valamit az első oldalra. Julis néni zavarában a kenyérmorzsákat szedegette bolyhos mellényéről, de lopva a lapot leste. Na, meséljen már valamit, kérte a gyáros, naaa. Julis néni értetlenül nézett rá. Mesélje el, mondjuk, a... a... napraforgós-mézes szappan receptjét, csak ne üljön itt olyan szomorúan. Julis nénivel megfordult a pitvar berendezése, fejfelé lógott lefelé a plafonról kenyeresből, gyárostól, mindenestül. A hokedlik meg lábbal felfelé táncoltak a levegőben, nem volt mese, bele kellett kezdeni: vegyél fél liter langyított napraforgóolajat, három deci lépesmézzel... Amikor befejezte a receptet és visszahuppantak a földre, a gyáros is befejezte és mosolyogva indult kifelé. A tornácon egy szelet kenyeret vett ki a kosárból. De, jaj, mi történt vele? Hogy feljajdult! Mintha megcsípte volna valami az ujjá hegyét. A kosár alatt lapulhatott a mindenre elszánt gonosztevő. Nahát, belemarni egy vendégbe!

A napraforgósig együtt mentek. Ottan megölelték egymást, de Julis néninek elment a kedve az integetéstől. Amikor a gyáros szürke alakját elnyelte az erdő, Julis néni berontott a pitvarba, a csomagocskát felkapta és behajította a disznóóliba. Ez egy, sziszegett a foga között, ez egy szemét gazember, én meg azt hittem, én... én... vén... vén... k... marha. Amikor lehiggadt, pakolászni kezdett a gyékénasztalkáról. Felemelte a kenyértartó kosarat, hát az alatt ott díszlett a tájképes notesz. Julis néni kezéből kiesett a kosár, a friss házikenyér illatára a fal repedéséből előmászta a hangyák iafiasztul, ilyen lakoma ritkán adódik. Julis néni felvette a noteszt, kinyitotta az első oldalon és olvasni kezdte: Kedves Julis néni! Köszönöm a ... és itt hosszasan sorolt mindent, Julis néni egyszerre öt szót is olvasott, de egynek sem vette értelmét. A végén pedig Frank svájci címe állt, ha esetleg, netalántán. Az ember néha saját magától döbben meg a legjobban, vala-

mi ilyesfélét érzett Julis néni, és a disznóólba szaladt. Felvette a csomagocskát, melynek papírborítóját átáztatta a nedves disznótrágya. Masnistól tépte le róla a papírt. Hát ez meg mi az Isten csodája?, kérdezte magától hangosan, ahogy forgatta a folyadékkal teli üvegkockát. Egy műanyag házikó állott benne az időtlenség óperenciás vizében, előtte egy napraforgóval, amely a felhők fölé magasodott. Ha megmozdította az üveget, a napraforgó sárga szirmai lehullottak, de megfordítva parányi mágnesek szippantották vissza helyükre a leveleket. Julis néni olyan közelről nézte, hogy a lehelete bepárásította az üveg oldalát.

Égigérő napraforgó, mondta nevetve, és csukott szemmel a napba mosolygott.

„Mint” – „az” – „van”

(2004 április)

Montaigne XXI felé

Möszjő...! Mondaná talán Mészöly Miklós. De el is várna tőlem ennyit. Magam talán még többet akarok mondani. Mint amit M. M. elvárhatna.

Többet annyiban, hogy nem tegnap, hanem ma élünk. Előjött bennem is (velem is!) a kétség: 1./ akarok-e magam bármit is elmondani? 2./ remélem-e, hogy bármivel is szólhatnék bárkinek? S a legsúlyosabb: 3./ e kettő között mi van? Van-e valami?

Ezt még Mészöly – vagy a vele 179 fokos ellentétben leledző Ottlik, a 89-91 fokos ellentétben legjelentékenyebb Szentkuthy stb. – nem tudhatta, mert nem érzékel(het)te.

Csak azért mondom ezt, hogy az ne legyen: nincs mindig is „a helyzet”. Az „a” helyzet kevesebb, mint a „helyzet”. Még talán Camus-nek is volt helyzetbelisége. Sartre-nak, ha jóra használta, ha dolgához képest fölösbre. Beckettnek, aki mindig abszolút maradt. Beckett volt a szikárabb, polgárialtalanabb Szentkuthy arra tájt. Márai hozzá képest nem is említendő tényező. (Ahogy nálunk a régebbiekhez képest, a régebbiek által is elismerten – bár Szentkuthy Miklós véleményét e tárgyban nem ismerem – van. Wilde, Shaw, Beckett stb., de még az ottani nemzetibek földjén is: az esszének, a gondolati irodalomnak nincsenek külön polgári hagyományai. Polgártalansági gyengéi, melyeket belletrisztikusan kellene pótolni.) Ottlik például ugyan bent ragadt a rajtnál. Tömérdék úriosztálybeliségével. Szellemileg így. És még ekképpen sem eléggé „katonatiszti” némely bármi kiválóaknak ma. Weöresre, na és, illik a „végső soron udvari költő” jellemzés. Nemes Nagy radikalizmusát Pilinszky, sajnos, azzal együtt haladja meg, hogy messzebb ment a történelem (divat)elismérésében. Mándy volt az igazi radikális. Jékely és Kálnoky fontos valóőrök. Berda fakó szélsőség, kikezddhetetlen értékét elejtik. Hanem ha úgy tekintem, nehéz határt vonni irodalmunkban: honnét? És kit? (Említsünk.) Szép Ernő tökéletlen teljessége, Kosztolányi tökéletes fogyatékosága: jó. De hol van akkor Babits bírálható konzervatív szélsőségeinek sora, miért feledhetnének Füst Milánt vagy Szabó Lőrincet (nekem vagy nem közelim, vagy nem esetem egyik, másik), és egy olyan – bárhol legendaérték! – nagy kis-költő, mint Tóth Árpád... kit felejtettem ki a magaméi közül? Furcsa, hogy Kassák az, akiről hajlamos vagyok magam is (feledkezni)... Krúdyról csak mint bővérű valóörözőről vagyok végképp meggyőződve, ahogy Kellér Andor az újságírás léha ballasztkönnyedsége elle-

nére jelentős olykor. Sokakat nem ismerek elegendőképp. De mit is céloztam e henye sorolással?

Csak hogy „a” helyzet vagy a „helyzet” olyasmi, hogy bárki belékeríthető. Kiderül a végén, hogy Móricz Zsigmond volt a 20. század legnagyobb magyar írója. (Szentkuthy európaisága versenghet őserejével, primitivitásának, döbbenetes semmitmondásainak őserejével. Mármint Móriczéval, a *Tündérkert* című hatalmas tévedést leszámítva.)

Végiggondoltam itt, hogy Tersánszky, Vas, még sorolhatnám. A legnagyobb tökélyt külön a végére hagyom: a gyufacímkének is helytálló, petőfis szoborrá alakított, ezt is kivédő, elemien nagy József Attilát.

Akinek versei prózai közlésekként is elemiek, maradandó életűek.

Írókról, irodalomról – akár felszínesen is, elsietve is (ha tévkoncepcióink mögött, mint nálam fentebb, összefüggő kép lapul, ilyennek alkotása) jobb beszélni, mint bármi másról; ezt érzem, író, én. Mentségem az ég előtt legyen.

(S hogy Illyést, Kormost, Nagy Lászlót, Németh Lászlót etc. nem említettem.) (Ady még 19. század – reflektálás.)

A mai írás nagy kérdései ezek: van-e mű-befogadás, azaz ennek van-e mű-fogadás-változata, a befogadás megjelenítésének bármi érdekes, érvényes, még új, nem újszerűsködő, nem „fás karalábé” módusza, tehát nem csupán tudományoskodás, mely az újabb nemzedékek netán érdeklődő tudatának elsötétítése lehet jócskán, vagy impresszionista, érdekszemponitű tetszetősködés, ahol még kártékonyabb (mert behízeltgőbb, mondtuk) az eredmény és az utacska. Van-e érdekes, érvényes stb. módja annak, hogy ma élő írók műveiről írjunk? S nem is kell bíráltnak lennie ennek. Nos, nem tudom, talán ezért szaladtam ki e félsziget-emlegetősdibe, igen, a régi nagyoknak még neveit hallani is jó, vagy hát jobb, mint az újabb (kicsi? nagy? közepes?) irodalmi materiák megközelítése... ha ennek a megközelítésnek nincs (szerintünk) kifejezésben jól nyilvánuló módja. Hol tartunk az irodalom rendszerezésében?

Mert az egymás-mellett-elbeszélő (így végső soron áltudományos frazeológiai vérteteze ellenére is csak „elbeszélő”!) irodalomelméletese dinek semmi haszna. Jelez egy betölthető (általa betöltött) szellemi teret, melynek szellemiségét azonban elfogult, részrehajló, részreérző felületessége révén, ellenkező esetben az önmagát gyakorló – volt „vitám” amazzal és emezzel a változattal is nemrég! – tudósága által érvényteleníti. Innen jött az, hogy nem reagálok a konkrét csacsaságokra, de egyik „tábor” szekerét sem tolom közben.

Ha valaki, jobbra érdemes tudósi hajlam, nem onnét indul, hogy tudományát bármi oknál fogva (netalán nyúl a fogát rágja, hivatalnok a perselyekben gyűjtőget etc.) gyakorolnia *kell*, máris megvan az a szabadsága, hogy a mi csekély indításunk által vázolódot három kérdést felteszi; melyek közül kétségkívül a harmadik a legtermékenyebb, sőt, az egyedül termékeny.

Sajnos, köztes kor hát a miénk, másképp ez az iménti vélekedés sem állhatna meg. (Már eleve sem; így is cáfolhatónak fog bizonyulni.)

Lehet-e jelenünkről érvényesebbet mondani a nem érdekszemponitű felszínességeknél (ahogyan az imént magunk is soroltunk írókat), lehet-e élőkről ennyit is? Magam úgy érzem, a régiekről (a már nem élőkről) összefoglalások helyett részletezések készíthetők, mikroelemzések, ám itt nem erről volna szó. S

különben is, oly hamar eldőlt. Ha valaki Szép Ernő klasszikusan kötényítő versét (*Ákom-bákom*), Jékely korai lírájának jeles darabjait, Ottlik elismerhetően másodvonalú, korai novellisztikájának pár mondását nem éli át, hasonlítja magáévá elemi erővel, a helyzetünkhöz érkezünk: talán ebből adódik az „1./ és 2./” alapeset. Nem akarjuk igazán adni semminket, és/mert nincs kinek.

Sanda (megengedhetetlen szó, persze!) érzésem, hogy talán a (Kosztolányi!) buta modern technika kora is hozta ezt magával: annyi mindenben értünk egyet állítólag evidensen (jaj!), oly sok erkölcsi alapkritériumunk is kell, hogy legyen (oly sok?) az általam nem legfőbbül díjazott történelmiség(i szellem) nyomán, hogy úgy valahogy állunk, mint Shaw *Szent Johanna* című színművében a férfi királyi főszereplő, aki fanyarul állapítja meg magáról, hogy apja, Bölcs Nem Tudom Ki a család minden észbeli képességét elhasználta, s neki ennyi maradt. Amennyi.

Nem hiszem, hogy (a távközlés mindenhatóságán kívül) bármi igazi oka lenne megannyi erkölcsi felelősségünknek, emez állítólagosoknak, és amíg a vágóhidak világa például nincs feldolgozva, igen szívesen kényszerítenék erőhatalommal egy derék szakácsot, kis kuktát, családanyát, hogy tessék, korbácsolja is meg az égnek rúgott lábú pucér-csupált, szerencsétlen csirkét, pulykát, miért ne, már nem érzi, kegyetlenkedjék vele, némely vágóhídi pribékek – mert mégis! – munkáján se nem rontandó, se nem javítandó.

Szinte ámulok, hogy ezt Kafka például nem dolgozta fel, e kérdést, melyhez hasonlókat oly nagy érzékenységgel és benső borzadályal tárgyalt. Hogy nincs vágóhídi Thomas Bernhard-darab. Hogy tasmániaiak büszkélkednek vele, az ottani bennszülötteket szinte egy szálíg kiirtották. Vagy... mit tudom én... hogy magam is Amerika gyalázataként emlegetem a vietnami háborút, mert nem tudták megnyerni „a vörösökkel” szemben... holott az ott elpusztult élőlények szempontját kellene nézmem.

*

Ebben az erőterben mozgunk. Ezek objektív és szubjektív „tényezőink” igazság-együtthathói. Jobbakat hiába is keresnénk.

Persze, hogy a kezdő, botladozó, szép karriereket maga előtt látó ifjú irodalmi ember szétrobban az önkifejezés állítólagos vágyától, mi több, szükségszerűjétől.

Persze, hogy a „ki?” és „kinek?” szöges ellentétet nem alkot. Hiszen a „ki vagyok én, hogy bármit is közölni akarhassak” körülbelül azonos értelmű a „kinek is mondhatnék bármit”-tel, ellenben az „én nem akarok elmondani magamról semmit” logikátlanná fajul, lévén, hogy ilyen körülmények között eszmei panaszsom a be nem fogadásra nem lehet. S fordítva is képzelhető a kisarkítás. (Ha méltányoskodom a mássággal.)

Másutt, szintén „Montaigne...” jeligére körbejártam a *konkrét* fogalmát, mely a másság előhívója. A „konkrét” (a Konkrét – etc.) ebben a felfogásban azt a művészeti, filozófiai etc. ténytyszerűséget jelöli, mely primer alkotásként, de ugyanígy reakcióként is létrehozódik, tehát lehet gondolkodói megállapítás is valamivel kapcsolatban, a lényeg az, hogy zárt egység legyen, mint egy Kálnoky-versszak (ha zárt), mint egy Wittgenstein-tétel, egy Artaud-futam stb. Nagyon nehéz hasonlatot hozni rá, nevesíteni. Mert az általunk megcélzott lényeg itt az,

hogy ez a „konkrét” óhatatlanul különbözik, elkülönül mások konkrétumaitól (konkrétumától), s így idegenségbe ütközik. Nehéz lenne ezt akár Klee-ről, már Tolsztojról is állítani persze. (Holott utóbbi keresztényisége, elébbi minimalizmusa sokak felfogásától különbözne gyakorlatilag.) Tehát vigyázni kell! Ne is hozzunk hasonlatot, maradjunk a magunk konkrétságánál. A „jelenbélnél”.

Ez a konkrét(ság) nem egyszerűen a Kosztolányi által (is) megfogalmazott, nála szinte mókás „különbözöm, tehát vagyok” tételét idézi-igazolja, hanem bármilyen különözés szándéka nélkül (sőt! befogadást, azután megfogalmazott műfogadást keresve!) kezd létezni, teljesen kiszolgáltatottan. Hogy még célszerűség sem védi. Valóban fontos is mondanunk ezt, máskülönben esetleg a célzat jogos büntetése lenne a végeredmény; sandaság – vagy szent akarat naivitása – nyerné el negatív jutalmát.

Nyilvánvalóan keveset bonyolít a helyzeten, ha magad vagy az író és a kritikus is. Saját kritikusod? Igen, elképzelhető, ha támadják is (elemi ösztönből) a kritikusok ezt a vélekedést, alapállást, lehetőséget. (Kenyerüket venné el valamelyest. Bár nem!)

Hagyjuk ezt zárványban. Mégis, az önreflexív alkatú Weöres Sándor a vers születéséről írva saját operáló orvosa volt, kritikus a önmagának etc. Valamint az író, s ezzel még mindig jócskán kibontatlanul hagytuk a kérdést, értékes adalékokkal szolgál a jóra törekvő kritikusnak, ki is egy sor dolgot nem sejtet! Ellenben a kritika csoportérdek-szolgáltatásának kérdéséhez érkezünk el itt, vagy majdnem ugyanily rossz: a mindenhatóságának hitében már meggyőződéssel ringatózó tudomány esetéről van szó. Ahol különben magyarázatra lenne szükség a „ne már!” jogosultságához. Szenkuthy *eleve* önanalitikus!

Általánosan igen könnyű megállni: tarka, szórakoztató hangvétel ne körítse az áltudományos, a csoportérdek-kritikusi megállapításokat. Hiszen a cifrálkodással a magunk válasza is az általános olcsóbságot szolgálja, sajnos. Tapasztaltam ezt. Ilyenkor annyit kell mondani: ah, szakmai szempontból igencsak taglalatlan író érdemileg festőhöz hasonlítani... posztmodernista szempontokat tematikusakkal keverni... az irodalmi befogadás gyatraságát a műfogadás (a rossz műfogadás, a satnya eredményekig jutó értékelés) impresszionizmusával, másutt csoportérdekűségével tetézní?! És több szót a kérdés nem érdemelhet (nem érdemelt volna, való igaz).

*

Konstruktív ismeretterjesztő szövegekből nem lesz soha művészeti (művészi értékű) konkrétum. (Értelmezésünkben: „Konkrét”). A műalkotás konkrétuma mindig a ködösből, a máskülönben nem létezőből, a megfogalmazásra váróból adódik. (Bár ez a „megfogalmazásra váró” kissé gyanúsán szellemtörténeti kifejezés; szelleme távol legyen tőlünk.) A konstruktív elméleti szöveg eleve összehangra törekszik. Alapja az elfogadottság feltételezése. Másképp nem töltheti be hivatását. Konkrétnek kell lennie; konkrétumból pedig műalkotás-konkrétja nem lesz etc.

A művészet nem várhat toleranciát, tehát nem is toleráns. (Kérdezi valaki: hogyan jutottunk el így, egy-két pillanat alatt efféle vég-érvény-igényekhez? Ezekhez csak így lehet eljutni. Elemiségek; a bonyodalmasság a haláluk.)

Nem mennyiségi szempont, kik és „hányan” teszik a konkrétumidegenség igazoló tartományát, kik és miért azok, akik a másság intoleranciájával tekintenek irodalmi művekre... ám riadtan állok meg itt. Miért várnám, hogy egyéb mód tekintsenek? *A filozófia sosem szociológiai*. Pontosabban: a filozofikum nem szociologikum. S így igazam lehetett múltkorján s másutt, mikor egzisztencialista jegyben láttam a legelemibb adottságnak a művészet végső fokú intoleranciájára válaszoló intoleranciát.

A művészeti konkrétum közvetlen létrehozásának nem lehet alapja semmi már-felfogott, már-elfogadott. Fájóan esztétaellenes ez a felismerés, mégis így igaz. S erről itt is volt már szó. A meglévő, ha minimális igényszint felett tekintjük, meglévő mivoltában elfogadandó is. Legyen az bár Dánia mint börtön, né tán a Dánia-börtön-kényszerképzet stb. Nem értékelés a tényszerű elfogadás; ám talán épp ezért nem kapcsolódhatnak egymásba effélék – s kölcsönösen! –: műalakítás, azaz műalkotás, sőt, mibenléte helyett alakulásában tekintve műmeg-alkotás; és műfogadás, azaz értékelés; még kevésbé lehet részese ennek a nem is létező láncolatnak az igazságszempont, ám menjünk visszább, mert persze, hogy nem lehet az, hiszen „minek”, mely dolognak lenne itt igazsága vagy tévesztettsége; nem lehet része az említett összefüggésnek a már létező konkrét-ság... s ezzel el is érkeztünk újra oda, ahol kénytelenek vagyunk a mű-műfogadás-visszavetülés kört eleve lehetetlennek tartani.

S olyasmit mondtunk, és nem győzzük elégszer mondani, réteglapok különbözőjein túl általánosabban ismeretes hasábokra: nem létezhetik a konkrét-csak-nem-konkrétból-jöhet-létre felfogás alapján érdemi válasz, visszajelzés, a befogadás érvényes és érdekes (érdekkel „bíró”) kifejezése. Mert az értékelés, ha bírálat, ha nyersen érdekjellegű cselekvés, ha bármi egyéb, aminek konkrétum az alapja, nyilvánvaló, konkrétum annak a rendje (pardon!), így nem értékelheti a nem értékelhető, azaz nem értékelhető marad azért is a konkrétum-nóvum (bármi szerény nóvum legyen is), mert az értékelő materiának szintén nem-konkrét-alapúnak kellene lennie.

Ilyen esetek előfordulnak, de csekély mennyiségük miatt sem tekinthetők figyelembe veendőknék; „is” mondtuk, mert a főbb szempont itt egy visszahatás: ha már figyelembe vettük az ilyen (kb. „evidenciátörténet”, ihletettség, misztika stb. eredetkörű) válaszérvényességeket, csak olyanként (olyanoknak) láthatjuk őket, mint amik (hogy) kívül esnek a konkrétum sehova-addig-nem-tartozásán, tehát hogy a filozófiailag érvényes gondolat vagy az így érvényes műalkotás kizárólag addig-nem-létező alapján (ilyenekén) jöhet létre, viszont a másvalahová tartozó műbefogadás (ha tudományos, ha csoportérdek-lelki impresszionisztikus stb.), a kritikai kifejezés tehát, de visszább megyek, a befogadás maga, mihelyt szóban, fogalomban ölt „testet”, olyasmi, ami feltétlenül a már-meglévőség állagába tartozik, oda tartozhatik csak, és ezzel a kör bezárult.

Természetesként hallom a kérdést: akkor monád-lét? (Ha jól mondom a szóalakot.) Nos, igen, de az önmagát elhívó műbefogadói önkifejezés is az, összeérés nincs, elemzéseink a pontról, mely nem teljesíthet ki (kör)vonalat semmiképp sem, sőt, így bárhol kétségbevonható, hogy bármennyi-vonalat is létrehozna, ergo bármily csekély hosszúságú vonalat, műalkotással kapcsolatban passzívnak (kifejezéstennek) maradó felfogásról lehet ugyan szó, de semmi sem bizonyítja, hogy a

mű került befogadásra, ugyanígy a verébke, a „lovak”, a „nők”, a városok, a tenger iránti szeretet is lehet a látszólagos befogadás, és így a verébke, a ló, a hölgy stb. vált élménnyé (az alkotásból), nem pedig a konkrét versszak, mondjuk, hogy

„Mit tudok annyit nézni a lombtalan fán,
Mikor a levelek már mind leszálltak,
Az őszi rajznak titkos értelme van tán,
Amit írnak az összevissza ágak.
Hogy fejtsen meg? Hogy értsem? Mit csináljak?”

Mert itt...

*

...itt, elnagyoltan is csak, oly mennyiségben vannak (volnának) jelen a ható tényezők, melyeknek összhatásaként létrejönne valamiféle műbefogadás (de miféle? Ha kifejezhetetlennek deklaráltuk prekoncepciózusan, ám tapasztalásból?), hogy...

1./ Nem „tudtok”, hanem „tudok”. Ergo a költő, ahogy fogalmazni szokták, fás karalábé módon, az első meglepetést ezzel okozza: látszólag minket szólít meg, de közben önmagát kérdezi. S

2./ ez komoly feszültség forrása, mert ha egyszer ő maga sem tudja, mit kérdez minket? A „mit tudtok” itt jelen nem lévő attitűdje és szóalakja érthetőbb lenne. Támadó, agresszív. Valamiféle hát-tényleg-a-csudába-is-már (enyhén) közérzetet képviselne.

3./ A lombtalan fa képzete lehet vonzó, lehet taszító. És lehet másféle élményekre (kifejezésekre etc.) tartalmilag rímelő. Már nem csupán erről a versről van szó.

4./ El sem gondoljuk ezt, a második sor a maga hangulatának érzetével olyanira elhangol minket (valamerre), hogy hirtelen a romantika vizein hisszük ringatózásunkat. Holott kínos aprólékosság is van ebben a kétségkívül nem túl érdemdús sorban; meg ha erőltetem, a „leszálltak” olyan szó is, hogy a körhinta utasaira éppúgy alkalmazható, mint a levelekre. De elég!

5./ Az őszi rajz. Ez tehát egy őszi rajz. És titkos értelme lehet,

6./ és ezt írják az összevissza ágak, vagy az őszi rajzot „írják”, miért ne, parányit billen a dolog.

7./ S erre csap le a három kérdés. Főleg az utolsó igen súlyos. Nem is tudom, akkor-e igazán, ha Szép Ernő másholi, gyakori rákérdéseit ismerjük (az élet értelmével kapcsolatosan, meg arra vonatkozóan, hogy emberként tényleg mit kéne tennünk?), vagy akkor, ha merőben készületlenül ér bennünket.

Fokozza a hatást Sz. E. szokott fordulata, az a költői eszköz, mely természetesebbnél is természetesebb (ah, az érzelmes, látszólag mélyértelmű kifejezési mód! a műbefogadás egyik lehetetlenje), máskülönben nem is feltűnő, fel se tűnő dolgokat kifordít sarkaikból, és úgy állítja be a tényközlést, hogy...

De itt hagyjuk a sorolást. A két következő sor így szól:

„Mire való az eget is annyit nézni,
Figyelni felhők álomarcu népét?”

Ez végképp megdöbbenő. De nem is csak a váratlansága, hanem, bizony,

hogy oly makacsul kardoskodik az eddigiek mellett, annyira folytatólagos! Ki gondolná, hogy ez kérdés: mit bámulunk annyit az égbe/re? De ha emberszabásúnak vesszük a következő kijelentést, ha természetközpontúnak, kemény ütés:

„Sohase tudtam emlékembe bevésni

Egyetlenegy felhőnek hű arcképét...”

(Mellesleg nekem a „sohase” szóval bajom van itt prozódiailag, ám hagyjuk.)

Ez már valóban több a soknál! Így ír a dramatizáló, „link” műbefogadó, a népszerűsítő. (Bármily sikere van is az esztetizálásban.) Miért kellett volna felhők hű arcképeit „emléküinkbe” (emlékezetünkbe) bevésni. S a többi. Az „emlékembe” szó különösségének poétikai értékét hangsúlyozná a műves elemző. De a záró sor megfoghatatlanul gazdag:

„Kelnek, bomolnak, múlnak és az ég kék.”

Ez a műbefogadásnak vágja oda, hogy slusszpassz. Ennyi és nem tovább, minden egyéb csak lappália, ahogy régen mondták, lárifári. Ily fáradozósdi.

És nem folytatom. Emitt-ott gyengül is a vers. Alaphatása mégis megvolt. Hogyhogy, csap le a henyének minősített kritikusra a szigor, a műgond (joggal). Egy versnél nem lehet mindegy, hogy első döntő fontosságú tíz sora után jön-e még 10, nem jön! S nem is rossz dolgok jönnek:

„Mi van amott a hídon, micsoda szépség,

Mily bánat, mi köze hozzá szívemnek...” Stb.

A makacsul ismétlődő rímképlet, sor-szabás etc. is fontos. Visszamenőleg is. *Teszi* a hatást. Ráadásul a két sor tkp. bájos sorolásai után ez a fantasztikus, elioti-kafkai sor jön:

„Milyen egyszerű és nyugtot nem enged.”

Kevés híján itteni dolgozatomnak is *ezt* a címet adtam. Az egésztől, amit összehordtam. Lazasággal, megvallo. Viszonylag új dolgozatszerkesztési móddal. De valami nem engedett nekem nyugtot, és maximum ezt a nyugtalan-ságot merhettem átadni, remélhettem tolmácsolni... a nagyon nem konkrétból (mert hát...! nem?) valami műfilozófiai konkrétat.

Természetesképp beteges lenne, ha ezt az „alkalmat” (miféle alkalom ez? mely alkalmak vannak egyáltalán? magunk mondtuk... semmifélek) arra próbálnám megragadni (brr! máris), hogy a magam dolgában akármi ismeretet terjesszek. Jaj.

Természetes, hogy a költői önelemzés sem mondhat ellent tényszerű érdemlegével (nincs!) a költői-esszéista tárgyelemzésnek, vagyis hogy „lélektől-lélekig-esély” itt, a műbefogadás (a mű élményének kifejezése) terepén nincs és nem is lehet. S mégis! Ha (és bár nincs!) bárminek lehet netán valami haszna, csak a költő belső tapasztalatának, vagyis ha ezt közli. Kuriózum (s ez a nagy mentség, mert nem is lehet több) az ilyen boncolás. Afféle gyalázatos kitételeknél, hogy „költő, fogd a szád, nem érdekled te a kritikát!”, ezeknek gyermekségénél stb. feltétlenül több, ha szegény poéta valamit maga is eldadog.

Nyilvánvaló, hogy ha az 1995-ös (Balassi Kiadó) verskötetből, *Vagy majdnem az*, no, Szabó Lőrincről a cím, „öngyilkosság vagy majdnem az”, idézem tartalmilag, bocsánat, ám itt olyasmit mond, hogy ki tudja, mi ez a kötet, lehet emez, amaz, lehet bármi, *vagy/avagy* majdnem az, tehát ha innen szedek elő bármit is, nem az *Ami eldőlt*, *nem áll* címűt, melynek két sora a címével azonos:

„Ami eldől,
nem áll.”

Sokféleképp levezethető, oly nyilvánvalóan egyetlen megoldása van (filozófiailag), hogy... kár a szóért. Mivel azonban nem *egészen* egyféle a megoldás sem (azért), és elágazóak az ide vezető utak, marad: 1./ még ily egyszerű esetben sincs teljes érvénnyel képzelhető műbefogadás (esztétikai etc. feldolgozás), és 2./ valami érdemleges ennek ellenére és továbbra is mondható. Vagyis az „én nem kívánom már kifejezni magam *nektek*”, értsd, semmi idők senki emberének, és az „úgysem értitek pontosan” közötti harmadik (itt sorolt, jelölt) eset áll fenn máris.

Mégsem ily verset (filozófiai kódarabot) kívánok itt, dolgozatom jól megfontolt zárásaként figyelembe venni, hanem egy zaftosan bőgetős (bőgős) munkácskát.

Idézem:

„Vasút

A szívek azon szoktak
megszakadni,
hogy valamit nem tudtak
abbahagyni.

És nem is ők nem tudták
– mit tudnak ők –:
csak legfeljebb kicsit, arrább,
az agyvelők.

De akkor, mind e dülő
vad kavarcban,
a szakadás kimúló
hangja harsan.

Ó, te áldásra átok
hangjelenség –
tisztelő bakter, állok.
Jószerencsét.”

Lehagyván a kötetben található variációs (bocsássak meg) sallangokat, *ezt* a verset kell néznünk. Tegyük is gyorsan.

Romantikus, képzetvilágos, érzelmes, önszerető stb. – ez mind mondható. (Megannyi meghatározhatatlan fogalom. Nem léhán mondom: nincsenek meghatározható fogalmak. Komolyan mondom, tudósian: a fogalom azért nem meghatározható, mert a fogalom a meghatározásnak az a maximuma, a konkrét előtti nem ismeretese, a fogalom előtti benső-konkrété, mely... stb. Tehát a fogalom meghatározása csak az lehet – felesleges művelet felesleges eredménye: a fogalom olyasmi, ami egy meghatározhatatlant mégis meghatároz.)

Nem tudni a vers elején, miért fontos a költőnek a szívek állapota. Meg szoktak szakadni? Már úgy eleve? Miért? Jó, fogadjuk el. Min szakadnak meg? Mely okból? Hogy nem tudnak abbahagyni valamit. Világos. Belelépek egy-két-három adag kutyakakába; olvasok egy rólam szóló, másról szóló rossz elemzést; másod-

szor eszek menüben sárgaborsófőzeléket főtt marhahússal – abba tudom hagyni mindegyik műveletet, nagyon is. Nem abbahagyni: akkor valami (ah, henye szó!) végzetesről van szó, valami drágaságosról, egy szeretett lényről... nyilván nem a borivásról, a cigiről, mert az nem a szív dolga, ily közvetlenséggel nem. Fogadjuk el. Van, amit a szívek nem tudnak abbahagyni, s ettől, ha nem is szokványosan, de megszakadnak... még mindig a leginkább ettől van, ha megszakadnak a szívek. Nem is. Vagy „csak attól”, vagy... No, kissé eltúlozta a költő. Attól? Így?

Szoktak megszakadni. Ez elszorítja szívemet, ez egy borzasztó fájó vers, bár én írtam. De ez még nem műbefogadás (élményalapú műelemzés), *jól* nem az. Viszont egy kicsit tovább szorítom, le, a dolgot: korlátozom, nem is ők nem „tudtak”, „tudták” – az elmének kéne okosnak lennie. Fenébe is, hülye fejünk okozza „feljebb, kicsit arrább”, vagy rakjuk az interpunkciót bárhogy, az agyak. Hm. Most akkor? Szegény szívekkel, melyekre már-már vasút menti ákác virága hull a rosszindulatú (?) befogadásban, jól ki van babrálva.

Hanem ezt az egészet, pontosan amiképpen az első szakasz után érezte költőnk, hogy nem egészen stimmel, ha ennyiben (annyiban) hagyja, itt megint félresöpri valami (a poéta jóvoltából szintén). Vad kavarodás ez, se így nincs, se úgy, és valami „kimúló hang” harsan. Ah, harsan! Szakadása, elválása? Több változatom volt a dologra, mikor 1994 telén ezt Duisburg városában, a nagy hidegben ceruzát ragadni alig bírva, le-lefagyó kézzel jegyezgettem. Bár vasutat fizikailag nem láttam magam előtt, csak a D.-M. közötti villamos sínpárját, szerelvényeit.

A negyedik szakasz annyira szabaddá teszi magát, hogy már nem igazságoskodik, nem pontoskodik, hanem? Még rosszabbat tesz, ha úgy akarjuk, a realitás oltárán. Minősíti ezt a szakadás-hangot, bevágja az áldás, az átok fogalmát (lazán, de keményen), majd merőben más térbe billenti az ügyet: a poéta mint tisztelgő bakter áll, jó vicc, mi a nyavalyát tud szólni, szegény ember, szegény költő, mit, ennyi bonyodalomhoz, ily mennyek-pokolok összecsapásához, ha az MSV Duisburg–Uerdingen meccs eredményét sem tudja megjósolni, ugye, mit tehet? Odacsapja magát haptákba, mint bakter, tiszteleg, a legjobbakat kívánja, ennyit mond a vers. A megszakadt szívével ez a fából faragott mézeskalácsbakter ott áll, és maga van, de önmaga által is titkon elismert jó emberként; jóember, a föld kerekén!!

Titkon-bizton, rejtve-lopva, akárhol azért nem, senki se mondja.

Két haiku, függelékek

*Nem múlik semmi.
Ideje múlik csupán,
bármije nélkül.*

*

*Oly tiszta semmi.
Épp csak valakije kell —
teljességéhez.*

TATYJANA TOLSZTAJA *KÜSZ* CÍMŰ REGÉNYÉRŐL

Ritka olvasói élmény, amikor egy kortárs író vadonatúj művét olvasva minden kétely nélkül azt érezzük, sok évszázadra elég „anyag” van benne – minden újabb olvasó, újabb nemzedék máshogyan fogja olvasni ugyan, de mindegyik talál majd benne izgalmat, mindegyikre hatni fog valamiképpen, egyszerűen: hogy klasszikussal van dolgunk.

Tolsztaját 1983-as folyóiratbeli debütálásakor azonnal a legígéretesebb írók közé sorolta a kritika, s mikor elterjedt a hír a kilencvenes évek elején, hogy a kispórák után végre regényt ír, az orosz irodalmi élet hosszú éveken át várta a különleges csemegét: az ezredvég orosz „nagyregényét” és az átütő világirodalmi sikert, amelyre annyira kiéheztek az oroszok – a nagy nyugati kiadók a kilencvenes években próbálkoztak Juz Aleskovszkijjal, Szasa Szokolovval, Viktor Jerofejevvel, Jevgenyij Popovval, Andrej Bitovval, Vlagyimir Makanyinnal, Viktor Pelevinnel, Vlagyimir Szorokinnal, Ljudmila Petrusovszkajával, Vaszilij Akszonovval, de egyik sem jutott sem a „világsztárság”, sem a Nobel-díj közelébe. Majd Tolsztaja...

Aztán 2000-ben megjelent végre Tolsztaja regénye, a *Küsz*, és bár azóta számos nyelvre lefordították (természetesen nagyon gyorsan megjelent angol fordításban), Oroszországban pedig cikkek tucatjait írták róla, Tolsztaja az értelmiség kedvenc írójából „híres ember” lett, talk show-t vezet a tévében, az igazi nagy világsiker mégsem jött össze. Sőt még az igazi nagy oroszországi siker sem: Tolsztaja nem kapta meg a Booker-díjat (csak a jóval kevesebb publicitással járó „Triumf”-ot), nincs szó sok százezres példányszámról, ráadásul a kritikák egy része is csalódott, fanyalgó... Vjacseszlav Kuricin, a posztmodern egyik legnevesebb orosz esztétája (aki mellesleg prózát is ír, csekély sikerrel) kifejtette például, hogy a ragyogó első száz-százötven oldal után, ahol Tolsztaja csodálatosan teremti meg a „Robbanás” utáni, mutáns növényekkel, állatokkal, emberekkel és eszmékkel teli világot, a Moszkva helyén lévő, kőkorszaki szinten élő, egy Fjodor Kuzmics nevű diktátorocska alatt senyvedő városka mitológiáját és egy tipikus orosz kisember, az állami írnok alakját, szóval hogy a ragyogó kezdet után, amikor Tolsztaja egy államcsíny történetét írja meg, lassacskán ellaposodik a szöveg: a mítoszteremtés átadja helyét az olcsó paródiának.

Voltak persze elragadtatott kritikák is: Borisz Paramonov például azt írta, hogy Tolsztaja a *Küsz* megjelenése után „klasszikusként” ébredt, és regénye amellet, hogy nyelvtileg az egyik legizgalmasabb könyv, amelyet valaha orosz író írt, „az orosz kultúra enciklopédiája”. Benne van minden: benne van az orosz irodalomközpontúság, a mitikus gondolkodásra való hajlam és annak veszélye, a végtelen orosz térségek hatása az orosz lélekre, amely egyszerre szédítően tág és szűk kunyhóban vagy cellában szorongó, benne van – természetesen – Puskin, „a mi mindenünk” (és benne van Tyutsev, Blok, Paszternak, Okudzsava és a szovjet korszak költői), benne van Nabokov (a *Küsz* némely tekintetben a *Meghívás kivégzésre* parafrázisa), benne van Andrej Platonov és Szasa Szokolov, benne van Dal és Szolzsenyicin, Ilf és Petrov (és a filológusok majd még kimutatják, hogy ki mindenki van benne), benne vannak az orosz átkozott kérdések, a nyugatos-szlavofil konfliktus, benne van az 1990-es évek ideológiai zűrzavara, benne van a

Cseka és a KGB... és benne van az egész orosz ábécé az „a”-tól az „izsicá”-ig, és az orosz nyelv minden hajlékonysága, kreatív ereje: a civilizálatlan, kultúraelőtti, irodalomelőtti dadogás éppúgy, mint az ószláv harangos-jí-i-íszuszos csengése, a kifogyhatatlan leleményű falusi nyelv, a minden idiótaságával együtt is grandiózus szovjet nyelv, az ezredvég szlengje, az orosz költészet finomsága, a nagy nyelvteremtők (Hlebnjikov, Belij, Nabokov, Szokolov) visszhangjai...

Tatyjana Tolsztaja 1951-ben született, apai nagyapja Alekszej Tolsztoj író (igen, benne van ő is: Tolsztoj futurisztikus fantáziája és történelmi alapossága), nagyanyja Natalja Krangyijevszkaja költőnő, anyai nagyapja pedig Mihail Lozinszkij műfordító volt. 1983-ban jelentek meg első elbeszélései, és magyarul is jelent már meg egy kötete 1992-ben, *Mamutvadászat* címmel. Ennek utószavában írta Pjotr Vajl és Alekszandr Genisz, hogy „Tolsztaja történetei meghatározott, roppant kegyetlen séma szerint épülnek. Ez többnyire a bűn és bűnhődés története: a hős hűtlen lesz gyerekkorához, és ezért értelmetlenül leélt élettel fizet, majdnem mindig a halál fenyegeti a fináléban. Hiszen Tolsztaja elbeszéléseit nem az epizódnak szenteli, hanem a teljes emberi sorsnak, elejétől végéig. Ez pedig éppen a hős históriája, amelyben ki van pontozva a külső életrajza, de tisztán és részletesen feltárul a belső evolúció, még gyakrabban a degradáció...” Mindez tökéletesen illik a *Küssze* is: Benediktnek, az állami írnoknak a története egy emberi lélek „degradációjának” a története: annak a története, hogyan válhat a kisember a pusztító államgépezet kiszolgálójává, ha úgy tetszik, csekistává (a regényben „szanitéccé”), és hogy ezért milyen árat kell fizetnie...

S hogy még mi minden van ebben a regényben, azt hamarosan a magyar olvasók és kritikusok is megtudhatják – a *Küssze* még az idén megjelenik az Ulpius-Ház Kiadó gondozásában.

Küsz

(részlet)

Nem csapta be őket Fjodor Kuzmics, áldassék a neve – pontosan egy héttel a fényességes látogatása után méltóztatott kiadni a Rendeletet, és az összes Dolgos Gunyhóban szétosztották másolásra és sokszorosításra, jutott belőle egy Benediktnek is.

Sakál Gyemjanics mindenkit összegyűjtött, és kihirdette – mintha magunktól nem tudnánk –, hogy a fontos állami parancsolatot a lehető legrövidebb időn belül hozzáférhetővé kell tenni minden pógár számára, ennél fogva gyorsan és szép cirkalmas betűkkel le kelletik másolnunk a Rendeletet, s azután egy-egy példánya felszögeltetik minden sarkon, ahol van címer.

Rendelet

Mivel hogy én volnék Fjodor Kuzmics Kablukov, áldassék a nevem, a Legnagyobb Mirza, éljek sokáig, Főtitkár és Akadémikus és Hős és Tengernagy és Ács, és mivel szakadatlanul az emberek jóllétén buzgólkodok, ezennel elrendelem:

* Hogy ünnepeltessek meg Újév Ünnepe.

* Hogy ezen ünnep ünnepeltessek Március Elsején, s pediglen hasonlóképpen a Májusi Ünnepekhez.

* Ez is munkaszüneti nap.

* Tehát senki munkába ne menjen, hanem mulasson, énekeljen, vagy csináljon, amit akar, de nem úgy, ahogy azt máskor szoktátok hogy lármáztok és mindent felgyújtotok hogy aztán elég mindent összetakarítani magatok után.

* Ezt az Újév ünnepet s pediglen így ünnepeljétek: vágjatok egy fát az erdőben olyan közepes formát de lombosat, hogy beférjen a gunyhóba de ha jobban tetszik az udvaron is felállíthassátok. Szúrjátok bele eztet a fát a padlóba vagy ahova lehet, hogy megálljon, az ágaira meg lógassatok minden eztazt kinek amiye van. Lehet egymásba pödört színes cérnákat, lehet diót, tűzikét vagy bármi eztazt amit nem sajnáltok meg úgyis csak ott hever összevissza a sarokba mindenféle vicikvacak hátha még jó lesz valamire. Azt jó erősen lógassátok fel hogy le ne potyogjon világos.

* Gyertyákat is gyűjtsatok hogy minden világos és vidám.

* Mindenféle finomságot főzettek-süszetek ne sajnáljátok úgyis hamar itt a tavasz és az erdőben mindég bőven terem mindenféle eztazt.

* Hívjatok vendégeket szomszédokat rokonokat, vendégeljétek meg mindenkit, semmit ne sajnáljátok, úgyse eszik meg mindeneteket meg tik magatok is esztek közbe.

* Dudán játszatok már aki ért hozzá meg kolompon, és lehet guggolósat táncolni akinek jó a lába.

* Jó ruhát vegyetek magatokra, csiccsencsétek ki magatokat, meg a hajatokba is tűzzetek eztazt.

* Lehet kedvetek támad fürödni is némelyikteknek ezért elrendelem hogy nyissák ki a Fürdőt nappalra menjetek szíves örömet mosakodjatok csak fát vegyetek magatokkal mer különben sehogy se lesz elég.

* Érdekes lesz majd meglássátok.

Kablukov

Benedikt négyszer lemásolta a Rendeletet, odaadta Olenykának a nyírfaháncsot, hogy kidíszíthesse a betűket, minél szebb legyen – pödrött szalagocskákkal, madarakkal és virágokkal, mert hisz ez biza komoly dolog volt, vagy ahogy Sakál mondta, sorsfordító –, és maga is felderült és örvendezett. Meg a többi pógár is, akik a gunyhóban dolgoztak, azok is felderültek, és valósággal kihúzták magukat. Hogy is ne örvendeznének: maholnap itt a tavasz! A tavasz! Ki ne szeretné azt? A legnyomorultabb, leghitványabb pógár is megszépül tavasszal, meg kedvesebb lesz, feszt reménykedik valamiben.

Elfetrensz egész télen a gemencesutba, koromba-koszba, még a bocskorod se veszed le, nem mosakszol, nem fésülködöl, mán olyan a lábad a mocsektól, mint a csizma – magad is gyönyörködhetsz benne, meg a szomszédoknak is mutogathatod; mán a szakállad is csupa csimbók – akár egereket is beléköltöztethetnél; mán a szemed is pikkely nőtte be – az ujjaddal kell kinyitni azt megtartani, különben megin becsukódik – de ha eljön a tavasz, kimászik az ilyen reggel, mán hogy a tavaszi reggelen, az udvarra, a nagydolgát elvégezni vagy csak úgy – és hirtelen erős, édes szél csapja meg, mintha a sarkon túl virágokat vinnének, mintha valami leány sóhajtott volna, vagy mintha láthatatlanul megállt volna valaki a kerítéskapunál, s ajándékokat hozott neked – és csak áll a büdös-csimbókos pógár, áll dermedten, és mintha hallaná, de nem hisz a fülének: hát télleg?... Hát igaz lehet?... Áll ott üveges szemmel, és cseng a szakálla, mint rozsoda a szélben, mint apró csengettyűk; eltátja a száját, azt becsukni elfelejti; ahogy húzta volna le a gatyáját, úgy dermed meg, és a lábánál már két fekete körben megolvadt a hó, és a cefetmadár mán a hajába rondított, de ő csak áll, ártatlanul, az első szélben fürödve, az aranyló fényben, és kékek az árnyékok, és a jégcsapok izzanak és versenyt csöpögnek: kop-kop! loty-loty! – és csak áll, amíg oda nem rikkant a szomszéd vagy egy arra járó kolega: „Mit ász ott, mint aki karót nyelt, Eduard? Mi teccik annyira?” – és elneveti magát, de amúgy kedvesen, tavasziasan.

Március elseje – hisz az itt van maholnap. Egy dobtányira. Igaz, éjszaka még cudar fagyok vannak, még lesznek hóviharok, nem egyszer kell még szétkotorni a havat, friss ösvényt taposni a gunyhóhoz, meg az utakat lapáttal megtisztítani, ha épp rád kerül az úttisztítás sora – de már mégiscsak könnyebb, már látni a végét, már mintha a napok is hosszabbodnának.

Gyürkőzik még a tél –
De fogytán ereje,

Holnap kertedbe ér
A tavasz melege.

Úgy bizony. Pontosán így van. Most aztán ki kell választani egy fácskát az erdőben, ahogyan azt Fjodor Kuzmics, áldassék a neve, elrendelte, aztán földísíteni mindenféleképpen, kinek-kinek mi hányódik széjjelfele. A pógárok ebédidőben is azon tanakodnak: mivel is? Izgulnak.

Árva Kszenya azt mondja:

– Énnem van két dióm meg vagy öt arsin zsinegem jól eldugva a stelázsiban.

Konsztantyin Leontyics álmodozik:

– Én fakéregből szalagokat meg konfettit vagdosok, és szép szimmetrikus girlandokat csinálók.

Varvara Lukinyisna:

– Hát, én meg így képelem: a legtetejére – egy tűzike, lejjebb meg gyöngyso-
rokat teszek olyan spirálgósan.

– A gyöngysorokat meg miből, he?

– Hát... lehet épp agyagból gömböcskéket gyúrni, azt cernára fölfűzni.

– Agyagból?... Télen?...

Mindenki nevetett.

– Meg lehet borsót is felfűzni, már akinek van.

– Az már igaz, borsóból vón az igazi. Kigyönyörködted magad, azt eszel be-
lőle. Megint gyönyörködöl kicsit, azt megin eszel belőle.

– Meg tán a Raktárból is osztanak valamit az ünnepre.

– Aha. Csak tartsad a zsebedet. Kell az önekik is.

– Pógárok! Tán cserélhetnénk a kohinoriakkal fonott kosárcákát.

– Azt mit adnánk érte, he? Tavaszra mindent felfalunk az utolsó morzsaig.

– Már aki.

– És maga, Olenyka, mivel akarja díszíteni a fát?

Olenyka, mint mindig, elpirult, és lesütötte a szemét.

– Mink? Mink, hát... mink csak... majd valahogy. Valamivel...

Benedikt elérzékenyült. Elképzelte, ahogy Olenyka habos ujjas szép ruhában, új kacabajkában ül valami gazdagon terített asztalnál, hol lesüti a szemét az asztallapra, hol őrá, Benediktre pislog, hol a gyertyákat bámulja – és azoktól a gyertyáktól úgy, de úgy ragyog a szeme, és csak úgy lobog az arcán a pír. És szőke hajában olyan tiszta, egyenes, tejfehér a választék, mint az égi Cséve. A homlokán színes füzér, s azon a füzéren díszecskék, fityegők himbálóznak: kétoldalt halántékkarikák, közepütt meg egy kék kövecske, homályos, mint a könny-csepp. A nyakán szintén kövecskék, cernára fűzve, jó erősen megkötve közvetlenül az álla alatt, és hát az állacskája olyan, de olyan fehér, gödröcskével a közepén. Hát ottan ül valahol, mint egy feldíszített, kicsicsázott újévi fácska, meg nem mozdul, csak leskel jobbra-balra...

A másik Olenyka meg, az, amelyik itt van a Dolgos Gunyhóban, rajzokat rajzol, és a nyelvét is kidugja hozzá – no, neki az arca is, a ruhája is, a viselkedése is egyszerűbb. De mindegy, az is, emez is Olenyka, és hogy miként kettőződik meg Benedikt fejében, hogy miféle káprázat vagy látomás ez, a csuda tudja.

Mintha erről az egyszerű Olenykáról leválna valami álomkép, s úgy lebegne

a tekintet előtt, mint valami tünemény, bűbáj, varázslat. A csuda se érti... Az egyszerű Olenykát akár oldalba vághatod könyékkal, ahogyan szokás, meg viccet is mondatsz neki, vagy épp kitalálhatsz valami csintalanságot: amíg rajzol ottan – fogod, azt odalopózol hozzá, és odakötöződ a copfját a hokelli lábához. A padlóig ér a copfja, úgyhogy nem is nehéz. Azt amikor feláll, hogy kimenjen az illemhelyre vagy ebédelni – hű, hogy mekkorát dörren a hokelli! Jó kis vicc, ezerszer kipróbált.

De a másik, a látomásbéli Olenykával nem lehet viccelni, őt nem lehet oldalba vágni, de hogy mit kéne csinálni vele, azt nem tudja, csak azt, hogy sehogyan sem bírja kivenni a fejéből.

És ez a látomás mindenhol felbukkan – olykor az utcán is, különösképp este felé, amikor hazafelé mész a szürkületben, a gunyhóhoz... Imígyen képzelet: kinyitja a fagyos ajtót, belép – és ott, a homályos, füstös levegőben, a meleg palacsintaszagban meg a gunyhó mindenféle szagaiban: a nedves gyapjú savanyú szagában, a füledt hamuszagban meg az egyéb megszokott, hazai szagokban, mindennek a közepén, mintha csak valami derengene, mintha gyengén pislákolna, ott rejtetik a levegőben Olenyka, csudára kiöltözve, mint valami bálvány: mozdulatlanul, gyöngyökkel körbetekerve, azzal az egyenes, tejfehér választékkal a hajában, csak a tekintete csillog, meg a szempillái repesnek, és valami titok van a szemében meg a kék gyertyaláng csillámai.

Hüh! És sehogy sem tudja elhessegetni.

...No, a pógárok biztosan megünneplik majd ezt az Újév-ünnepet, táncolnak-lakomáznak, Benediktnek meg semmi sincsen félretéve a gunyhójában, csak régi zoknik. Meg hát vendégeket hívni, etetni őket – csupa vesződés. Mivel kínálja őket? A tavasz a legéhkopposabb idő. Benedikt tavaszra mindég leposzkult, hogy a bordái is kiálltak. Álló nap csak dolgozik, nyáron meg másféle a munka – irány a mező jókor reggel, gyűjtögetni, amit lehet. Olyan bütykök nőnek a kezeden, hogy kiesik belőle az íróvessző. Meg úgy reszket a kezed, hogy ha írsz is, az csak amolyan macskakaparás. Ezért aztán nyáron szabadság dukál az írkoknak: úgyse ér a munkájuk lópikulát se. Nyáron olyan az írkok, mint az egyszerű pógár: sarlót a vállra, és irány a mező, gobodát, zsurlót sarabolni. Kévét kötni. Megkötözted, azt irány a fészker, aztán megint, meg még egyszer, újra meg újra, de futva ám, szaladva – azt amíg nem vagy ott, a szomszédok vagy valami idegen okvetlen elsuvaszt pár kévét, ki a mezőről, ki meg egyenest a fészkerből. De annyi baj legyen: ők engem lopnak meg, én meg, ha felhőbörödök, őket, ezek amazokat, amazok ezeket – így megy körbe, azt a végén csak kijön az igazságosság. Hát így megy ez: lop mindenki mindenkitől, azt mégis mindenkinek megmarad, ami az övé. Már úgy-ahogy. Ez, ahogy Nyikita Ivanics mondja, a személyes tulajdon ösztönös újraelosztása. Biztosan így van.

Azelőtt meg, amikor élt még anyuska, be-benézett az öreg, és csak mondta a magáét, Benediktet is okítani próbálta: gondolkodjon, fiatalember, használja a fejét: nem volna-e, aszondja, kellemesebb az élet lopás nélkül? Mert akkor, aszondja, mennyi időt és erőt megtakarítanának! Meg mennyivel kevesebb volna a sérülés a telepen! Így okosodik meg magyarul, anyuska meg bólingat egyetértőleg, hogy aszondja, én is mindig ezt magyarázom a fiamnak, a MARÁLL alapelveit igyekszek a fejébe verni. De egyelőre hiába, aszondja.

Na ja, jó dolog az a maráll, ki vitatkozna rajta? Jónak jó, csak semmire se jó. Mer van még ezer dolog a világban azon a marállon kívül. Attól függ, honnét nézzük.

Ha a pógárok nem lopdosnák azt, ami az enyém, az természetesen maráll. Csak nyugodtabb volna a lelkem.

Na de másfelől. Mert, mondjuk, lesarabolt magának a pógár egy jó adag zsur-lót, igaz? Most aztán be kellett vinni a gunyhóba, rohángászni ide-oda, igaz? Azt épp amikor nekilát, arrafele ballagok, azt odakacsintok neki. Az meg persze aggodalmaskodik, rejtegeti a kévét, dugdosná előlem, meg olyan csúnya ké-pet vág hozzá, olyan ellenségeset, összevonja a szemöldökét, és úgy villogtatja rám a szemét. Én meg látom, hogy s mint, na és persze megállok mellette, szét-terpesztve a lábam, kinyitom a szám, és kezdek évdni vele: Na mi van, Gyemjan? Félted a kinsedet? He? Nyugtalankodol? Na csak féltsed is! Így megy ez, Gyemjan, csak fordíts hátat, azt annyi! Igaz-e? He? Félted, ami a tied? Hüh!

Na és a pógár erre morog, toporog, szaladozik, mint pók a falon, meg van, hogy rád is förmed: mit akaszkodol rám, te kutya! Na takarodj innen, mer szétverem a pofád! Én meg, persze, csak röhögök. Kicsinyt oldalvást megyek, a kerítéshez tá-maszkodok vagy amihez lehet, keresztbe teszem a lábam, rágyújtok, azt közbe egyre csak lesem, figyelem, kacsingatok neki, cukkolom, szóval csak nem hagyom békiben a pógárt. Ha meg már nagyon sietős neki, köp egyet, fölnyalából annyi ké-vét, amennyit csak bír, azt viszi, szalad vele, húzza maga után vagy a hátán cipeli, mán ha az egészsége megengedi, de közbe les azért hátrafele: hogy mit csinálok ot-tan, nem mocskolom-e össze valamijét. Vagy nem szaladok-e elfele valamijével, hogy eldugjam magamnak? Vagy nem-e épp az ő kévéire könnyíték magamon? Vagy a taknyom fújom rája? Mer megesik!

Hű, hogy ezen mennyit lehet nevetni! Na, meg egy ilyen beszarítól csak el kell suvasztani egy kévét, nem?

Ha meg azt a marállt csinálom neki, akkor vidámság sincsen. Mer akkor mi van: csak menjen el mellette az ember az orrát lógatva, mint aki reggel óta nem evett? Még csak rá se nézzél más embernek a jószágára, még csak álmodni se mer-jél róla? Hisz az kinszenvedés! Úgy bizony, kín és gyötrem. Mer hisz a szem már csak ilyen, magától leskel félrefele, és csak beléütközik abba, ami a másé, néha majd kiesik a nézésébe. A lábad még csak-csak megyen tovább, még ha megbotlik is, de a szemed egyenest rája tapad, azt azzal már az egész fejed fordul megfele a nyakadon, s a gondolatod úgy megnyeklik, mintha egy oszlopnak vagy valami falnak ütközött volna: hű, bassza meg, ha ez az enyém lehetne! Hej te! Hát akkor én... De hogy én akkor, hű az áldóját! Na és persze csorog is már a nyálad az áll-kapcádra, meg tán bele a szakálladba is. Az ujjaid maguktól mozognak, mintha csak megragadnának valamit. Valami viszketés kél a melledben. És mintha csak valaki suttogna a füledbe: Vedd el! Ugyan már! Nem látja senki!

Na, szóval így megy ez, izzadsz, dolgozol, meg elviccelődöl közben hébe-korba, és összegyűjtöd télire az ennívalót. Tavaszra meg mindet meg is eszed. Úgyhogy mehetsz, pógárocska, a Dolgos Gunyhóba szemetet zabálni, vagy elé-gedjél meg a lelki táplálékkal.

A könyvekről mondják mindig ezt: hogy lelki táplálék. Úgy is van: olvasol, olvasol, azt már nem is korog annyira a gyomrod. Különösen, ha rozsodát szísz közben. Persze, mindenféle könyvek vannak. Fjodor Kuzmics, áldassék a neve,

éjt nappallá téve dolgozik. Hol mesét ír, hol verset, hol regényt, hol krimmit, hol elbeszélést vagy novellát vagy valami esszét. A múlt évről meg soppenhajert méltóztatott írni a mi Fjodor Kuzmicsunk, áldassék a neve, az olyasféle, mint az elbeszélés, csak lópikulát se érteni belőle. Jó hosszú lett, három hónapon át tisztáztuk tízen, egészen kimerültünk belé. Konsztantyin Leontyics azzal hengegett, hogy mindent ért belőle, de hát ő már csak ilyen hengegős, mi meg jót nevettünk rajta. Aha, pógárocska, szóval érted, hát akkor meséld csak el a cselekményét: ki hová ment, kivel találkozott, kivel etyepetyélt, kit ölt meg? Na? Nem tudod? – na tessék. A címe különben az volt: a világ mint akarat és képzet; jó cím, olyan figyelemfelkeltő. Mert hisz mindig elképzelsz a fejedben valamit, különösen, amikor lefekszel aludni; beburkolódsz a kaftánodba, hogy ne érjen a huzat, a fejed valami ronggyal letakarod, az egyik lábad felhúzod, a másikat kinyújtod, a fejed alá teszed az öklöd vagy a könyököd; aztán a másik oldaladra fordulsz, a párnát átfordítod a hideg felére, megin beburkolódsz a kaftánba, ha lecsúszott közbe, forgolódsz, forgolódsz, azt elalszol lassacskán.

És közbe képzelődöl.

Hol Olenyikát képzeled el, kiöltözve, fehérén, mozdulatlanul, hogy bizsereg-ni kezd a gyomrod tőle; hol azt, hogy valami nővel vagy szép leánnyal játszódol, elkapod, a' meg visít, és vidámak vagytok mind a ketten; hol az utcán mendegélsz, azt valami értékeset találsz: pénztárcát blaskákkal tele vagy egy kosarat ennivalóval; vagy egészen elragad a képzelet, és olyan helyen jársz, ahol előtted még senki: be az erdőbe egy ösvényen, arrafele, ahol felkél a nap, és még tovább, ahol rétek vannak, és még tovább, egy újabb ismeretlen erdőbe, ahol fényes patakok csobognak, és a fűzfa úgy öblögeti aranyágait a patakokba, mint hosszú cérnákat, mint napsugárban csillogó leányhaját – játszanak, lengedeznek a meleg szélben; s a fűzfa alatt zöld fű, metszett levelű páfrány, fényes kék hátú bogarak, meg pipacs – leszakítod, beszívod az illatát, és elálmosodsz, és távoli csilingelést hallasz, és mintha valami fellegek úsznának a melledben, és mintha egy heggyen lennél, és fehér utak vezetnek le róla kacskaringósan, és ragyog a nap, játszik, becsap, elvakít, összezavarja a látásodat, de mintha csillogna a távolban valami – tán a Tenger-ócián, amiről a dalok danolnak? tán varázsszigetek a tengerben, fehér városokkal, kertekkel, tornyokkal? tán egy idegen, elveszett birodalom? tán egy másfajta élet?...

Így képzelsz, képzelődöl – aztán hopp, el is aludtál. Csak hát semmi ilyenről nem ír Fjodor Kuzmics, áldassék a neve, a soppenhajerében, és hogy őszinte legyenek, istentelenül unalmas egy iromány. De azért az emberek csak megvették az összes példányt, már hogy csereberébe persze, és most valahol valaki biztos épp azt olvassa, és nagyokat köp közbe. A nép általában szeret könyveket olvasni, szabadnapokon mindig tódulnak a vásárba, egeret könyvre cserélni. Ki-mennek a kis mirzák a vásárba, felállítják az állami asztalokat a kerítés mentén, kirakják a nyírfakéreg könyveket, és mindegyikbe cédulát dugnak, hogy mennyit kóstál. Különböző az áruk: öt egér, tíz, húsz, a különösen izgalmasakért meg vagy amelyikében képek is vannak, elkérnek akár ötvenet is. A pógárok meg ott tolonganak, silabizálják az árakat, tanakodnak: meg-e vegyem, ne-e, aztán miről szól ez a könyv, mi a cselekvénye, aztán kép sok-e van benne. Belenézni tilos: előbb fizess, aztán nézegessed, amennyit akarsz. A kis mirzák topognak

a nemezciszímájukkal a fagyban, csapdossák össze a kesztyűs kezüket, és az árujukat kelletik:

- Újdonság, kinek kell az újdonság? Örök hívás, szenycációs regény!
- Kinek kell *A differenciálszámítás alapjai*, népszerű brossúra, szenycációsan izgalmas!

Van, aki tölcseért csinál a kezéből, hogy még jobban hallatszódjék, és úgy harogja:

– *A kacska kecske*, utolsó példány! Elragadó eposz! Utolsó, ismétlem, utolsó példány!

De ezt direkt mondja, hazudik, van még neki egy tucat a pult alatt. Így kelti fel a pógárok figyelmét, hogy megrohanják az asztalát: hátha tényleg az utolsó, nehogy lemaradjanak róla. És ha valakinek olyan nagy szenvedélye könyveket vásárolni, akkor megtoldja az árát. Micsoda? Mindet elkapkodták? A mirza meg olyan kelletlenformán veti oda:

– Hát... maradt még egy... de azt magamnak tettem félre... nem is tudom...

Mire a pógárocska:

– Na, hadd vegyem meg! Megtoldom két egérrel... Na?

– Nem is tudom – mondja a mirza. – Elolvastam vón magam is... No, tán ha öttel megtoldod.

– Öttel? Nem félsz az Istentől, te? Jó zsíros egereim vannak, egy kitesz másfelet!

– Na, mutassad csak... – Így alkudoznak, és mindég a mirza jár jól. Azért is kövérebb a pofájuk, és magasabb a gunyhójuk.

Benediktnek meg a pofája is olyan semmilyen, olyan kisebbforma, meg a gunyhója is hitvány.

Benedikt egész éjjel egeret fogott.

Mondani persze könnyű, hogy fogott. Nem egyszerű dolog az, mint minden máshoz, ehhez is szakértelem kell. Csak hinné az ember, hogy itt vagy te, amott az egér, aztán elkapod és jójszakát. Neeem!

Természetesen hurokkal fogta őket. De! – ha a padló alatt nincsen semmi, ha az egér átszaladt gazdagabb gunyhóba, akkor rángathatod a hurkot ítéletnapig, úgyse fogsz egy fia egeret se. Mer az egeret etetni kell. Vagyis jó előre mindent át kell gondolni.

Na, mondjuk, huszadikán fizetést kapott. Ötven blaskát. Jól van. Abból az adó – tizenhárom százalék. Vagyis hat és fél blaska elmegey adóra. A pógárocskák korán reggel beálltak a sorba a Fizetős Gunyhó előtt. Még pitymallani se pitymallott, koromsötét van így télen, mintha kiszúrták volna az ember szemét.

Előfordul különben. Megy a pógár tapogatózva a nagy bazi sötétben a fizetésiér – azt vagy egy gödörbe esik bele, vagy egy ág szúrja ki a szemét, vagy megcsúszik és eltöri a lábát, meg az is lehet, hogy eltéved, és bebóklászik egy idegen telepre, ott meg széttépik az acsargós kutyák; vagy csak elesik, és megfagy valami hóbuckában. Minden megesik.

Na de, mondjuk, hála Istennek, mind épségben odaértetek. Jól van. Beállnak a sorba. Aki elsőnek ért oda, az már jól elvackolódott a pitvarban. Aki meg lustább volt, az az utcán áddigál, toporog a fagyban. Így áddigálnak, szitkozódnak vagy csak beszélgetnek egymással, találgatják, megjön-e a pénztáros mirza, vagy megint berúgott tegnap este, mer csak úgy vedelik ezek a sört, a kvászt meg a kendercefrét. Vagy vicceket találnak ki: ha a pitvarban kucorgó pógárocska elbóbiskolt a jó melegben, elnyúlva a padlón, az ilyen álomszuszekot fogják szép óvatosan a hóna alatt, azt elviszik a sornak a legvégére. Azt amikor felébred a pógár, nem ért lópikulát se, hogy mi van, hol van, hogy mér van ott. Rohan vissza oda, ahol állt vagy feküdt, a többiek meg: hé, hova furakodol? Állj csak a sor végére! Ő meg: de hisz én voltam az első! Mi persze nem tudunk semmit. Na, aztán lesz ebből ordibálás-verekedés, orrok beverése, kéz- és lábtörés.

Így csordogál az idő, rózsás, homályló pír szökik az égre, széttúrja a sötétséget. S a hajnalcsillag, a Csigir kimondhatatlan-szépen ragyog, mint egy tűzike fönn a magasban. A fagy mintha még erősebb volna ilyenkor, és szikráktól csilámlik a hó.

Szóval várjuk a mirzát, megjön-e még? Amint valahol porzik a hó az utcán, amint egy szánt pillantanak meg a pógárok – már kiabálnak is: jön, jön! Nem, nem jön! De ő az, látni a sapkáját! – ilyesfélén. Csupa izgalom.

Azt ha estig se jön meg, akkor szétszéledünk, de ha kegyeskedett kitörölni a csipát a szeméből – na, akkor megkapja a pógárocska a fizetését.

No, áddigálsz, áddigálsz, azt láss csodát – ott is vagy már az ablaknál. Azt mivel te vagy a szerencsés, neked kell lehajolnod. És hogy mér kell lehajolni? Mer az a hitvány kis ablak pontosan a köldöködnél van. És azér van épp a köldöködnél, mer a mirza a másik oldalon hokellin ül, úgy kényelmes neki. Meg azér lett ez így kigondolva, hogy hajlongnunk kelljen előtte, mutatni, milyen engedelmesek vagyunk, hogy a testünkben legyen a meghunyászkodás. Mer ha egyenesen állsz, azt úgy számolod a blaskát, ki tudja, mi minden nem juthat az eszedbe. Hogy például: azt mér ilyen kevés, vagy: azt mér ilyen szakadtak, vagy: azt vajon mindet ideadta-e, nem-e megtartott magának egy marékkal az ördögfattyá; meg mindenféle egyéb szabadosság. De ha kétrét hajolsz, meg kifordítod a fejed oldalvást, hogy jobban lássad, mit kapsz, meg bedugod a kezed az ablakon, de könyékig ám – mer hogy olyan mély –, meg széteszed az ujjaidat, és már sajog a vállad, na, akkor érzed, hogy mit jelent az állami szolgálat, hogy abban van az erő és a dicsőség meg a földi hatalom örökkön-örökké, ámen.

Na, és ha megint szerencséd van, akkor felmarkolhatod a blaskáidat. Mer persze akinek rövid a keze, vagy betegek az ízületei, az sehogyan se tudja az összes pénzt felmarkolni, tán csak egy részét. Az ilyenekről mondja a népi bölcsesség, hogy aszondja, rövid a keze. Meg közbe persze a pógárok is nyomnak, löknek, taszigálnak hátulról, a hátadra másznak, a füledbe lihegnek. Nem könnyű, na. De Benedikt fiatal, erős, kiverekszi a magáét, és erősen az öklébe szorítja a blaskáit, és ügyesen visszahúzza a kezét az ablakból, tán csak a bügykeit nyúzza le kicsinyég, de az semmiség, katonadolog. Meleg borogatást tesz rá éjszakára, bebugyolálod, azt már nem is vérzik. A következő fizetésnapra meg új bőr nő rajta.

Mikor aztán elmartad a blaskáidat az államtól, beállsz szépen a másik sorba,

adót fizetni. Hát, hogy szépen, az csak olyan mondás, mer a saját akaratából ugyan ki állna be? Úgyhogy természetesen bárdos őr tereli a pógárocskákat a folyosón a másik terembe, egy-kettő, szedd a lábad, azt kőlánc van két oldalt, hogy el ne inalhass: minden, ahogyan kell.

Azt ott megint ugyanaz a hercehurca, csak nem pénztáros mirza ül az ablaknál, hanem adóbeszedő, meg az ablak is nagy, széles – szánnal is át lehetne hajtani rajta.

Itt gyorsabban megy a dolog – négy óra alatt végzel is. Leszámolsz hat és fél blaskát, és odaadod a mirzának. De kettébe nem tépheted a blaskát, igaz-e? Mer kinek kéne tépetten, nem igaz? Úgyhogy hetet adsz neki. A nap végére összegyűlik így sok ezer plusz blaska a mirzának. Na, azt el is rakja magának, jó lesz ennivalóra, vagy új emeletet épít a házára, vagy balkont, vagy új bundát vesz, akár új szánt is.

Azér mirza.

Az olyan ember meg, aki nem érti, hogy s mint működik az állam, hanem csak mindenféle haszontalan gondolatokat forgat a fejében, mint például Nyikita Ivanics, azt mondja: mér nem lehet az úgy, aszondja, hogy ugyanaz a mirza fizesse ki a pénzt és tartsa vissza belőle az adót? Hogy aszondja, úgy gyorsabb lenne.

Ez aztán a hülyeség! De tényleg, csak nevetni lehet rajta! Mér? – hát azért, mer a pénztáros mirza az a pénztáros mirza, aki meg az adót beszedi – az az adóbeszedő mirza! Hát nem? Hát hogy lehetne az úgy, hogy ugyanaz a mirza oda is adja meg el is szedi a pénzt? Hát nem? Mer akkor ugyan mér jönne egyáltalán dolgozni, amikor annyi pénze van? Bezárkózik a házába, eszik-iszik, vagy felül a szánjára, és usgyi vadászni, te meg lesheted, hogy mikor látod legközelebb. Majd ha piros hó esik.

Mer ugyan ki nem ezt csinálná?

Mer ha az adóbeszedő mirza nem ülne a gunyhójában, nem szedné be a pénzt, akkor a pénztáros mirza tán kidugná-e az orrát valaha is az utcára? Mer hisz a részeges gazemberének eszébe se jutna, hogy huszadika van, fizetésnap, vagy, mondjuk, hogy ötödike, előlegfizetés!

Így meg előző este már alighanem abajgatja az adóbeszedő mirza: na, megvan-e a blaskák? Nem költötted el a kincstári vagyont? Nem duhajkodik-e az én érdekeim rovására? Erősen meg vannak-e kötözve a kosarak, nem mászott-e bele egér? – mer az is megesik, aztán olyankor nem adnak fizetést. Azt mondják: eltűnt a pénz, nem tudni, hova, várjatok a következő fizetésnapig. Mi meg várunk.

Na, mondjuk, minden rendben megy, megkaptuk a fizetést, ott vannak a blaskák a markunkban. Csak persze ezeken a blaskákon – vagy ahogy egyesek mondják, a „suskán”, vagy a „dudván”, vagy a „ruppón” – semmit se tudsz venni. Ha sok lenne belőle, akkor igen. Akkor vehetnél ezt-azt. De így nem. Tán csak ebédet.

Az egér, az más dolog, az mindenütt van bőven, és mindennap friss, foghatsz belőlük, ha időd engedi, és kedvedre csereberélhetsz, tessék csak, senki meg nem szól érte. Természetesen egéradó is van, azt dézsmának nevezik – meg van házadó, párnaadó, gemenceadó, föl se lehet sorolni mindet, de ez már egészen más dolog.

Na, Benediktnek ott a markában a pénz, de a dolog másik fele még hátravan. Most az az elgondolás, hogy ezen a pénzen ebédet vesz a Dolgos Gunyhóban, de a kenyeret meg nem eszi véletlenül se, hanem elrakja, hazaviszi, és azzal a kenyérrel eteti az egereket. Mindennap szét kell morzsolni nekik egy darabocskát – arra aztán jönnek, szaladnak az aranyoskák.

És most minden szépen úgy is lett, ahogyan eltervezte! Minden úgy sikerült, hogy csak na! Egész éjjel egeret fogott Benedikt, és reggelre kétszázhetvenkét darab fityegett a zsinórján, úgy bizony, szürkék, dundi pofájúak, selymes szőrűek. Na, lehet, hogy nem kétszázhetvenkettő, hanem csak százötvenhat. Akkor is sok! Összezavarodott a számolásban. És mitől volt ilyen szerencsés? – hát attól, hogy mindent jó előre kigondolt, mindent okosan, gondosan eltervezett.

Hej a mindenit! – milyen szép is az emberi elme, ki tudná megénekelni? Ki vállalkozna rá, hogy dalt költsön róla, hangosat, boldogat, trillákkal, futamokkal, s aztán kiállna vele a buckára vagy valami dombra, kiállna keményen, szétterpesztve a lábát, széttárva a kezét két oldalt, aztán dobbantana – vigyázva, persze, hogy el ne essen –, dobbantana, mondom, aztán eh, rapityem de rapityom, hej de mondom, rapityom, ez az én dalom, az én dali-dali-dom, jó kedvemben dalolok, emberessen harsogom, hogy eh, de szép, eh de jó, nő! a fű és élni jó, mer zöld a fű és jó a jó!!

Nem így, persze, de valahogy ilyesformán, boldogan, szertelenül, hogy a szívedből fakadjon az a dal, hogy érezd a boldogságot a fejedben, hogy az a boldogság a két füled közt bugyogjon, mint a leves az üstben, hogy a tarkód is bizseregjen tőle. Hogy az egész telepen, az egész világon harsogjon az a dal: dicsőség az ember eszének-értelmének, dicsőség! Dicsőség az ő előrelátásának, bölcsességének, leleményességének és ravaszdi elméjének! Dicsőség a fejnek! Úgy bizony! Hurrá!!!

Mer ekkora halom egeret tán még Fjodor Kuzmics se látott soha életében, áldassék a neve, pedig hát nem ő-e a legnagyobb mestere az egérvadászatnak? Nem ő-e a költő és legfőbb inyenc?

Ezüstbundás egér, a húsod mennyei,
Ujjong a torkod, midőn lenyeli.

Le sem hunyta ugyan a szemét egész éjjel, de a boldogság mintha elfújta volna az álmoságát. Tán csak a térde remeg kicsinyég, meg a háta fájt meg. De különben csudára friss és eleven. Na, most aztán irány a bazár a nagy gazdagságával.

De jó is jókor reggel a bazárba menni! Gyönyörűség! Lapáttal el lett takarítva a hó, meg kitapodva, mintha csak padló volna. Ha csuda erős a fagy, akkor egészen kékellik a hó, olyan szikrázósan. Persze, mikor jönnek csőstül a pógárok, összeköpdösik, bepiszkolják, csikkel teliszórják, de még úgy is szép. Ha meg melegszik az idő, s kicsit olvad is már – mintha csak sötét vízcsíkok volnának a talpad alatt, s a hóbuckák a kerítés mellett megsüppedtek, megfeketedtek, szivacsosak, kérgesek-pikkelyesek, a tavasz illatát árasztják.

És kicsoda tömeg, uj-uj-ujjjj!!! – nyüzsgő felleg. Mindenki csereberélni akar. Mindenki hozza-kínálja a maga portékáját.

Ott van a szózott meg a lucskos ételek sora: az egész pulton hordócskák, vedrek, köcsögök sorakoznak, menj csak, kóstolhatsz, csak sokat ne vegyél, mer aztán kapsz a pofádra. Ha nyáron jó volt a termés, néha olyan messzire elnyúlik az a sor, ameddig a szem ellát, a legtávolabbi pógárocska a sorban olyannak tetszik, mint valami erdei bogár: pirinyó, azt hadonászik, kiabál, a gumbicáit dicséri, ő is hű de nagyra van a maga emberségivel, azt ha megnézed az innenső végről – elég rátaposni, és nincsen többé.

A másik amott a lucskos zsurlóját dicséri, de visítva ám, kivörösödött képpel – vagy savanyított páfrányt, peracet, miegyebet.

Imitt áztatott diót látni, amott vásznakat, cérnákat, festetleneket meg festetteket, fürtösen lógó bocskorokat; van nyúl Bunda is meg kecskeszőr; azt abból csizmát csinálhatsz magadnak, vagy zoknit köthetsz, már ha ügyes a kezed hozzá, vehetsz tűt is, csontból valót, meg kőkest, kő- meg favedret, edényfogót, rudat, seprűt – amit csak akarsz.

Amott meg egy egész sor tűzikéket árul: de ezek gőgös, hallgatag árusok, összefonják a hasukon a kezüket, úgy áddigálnak, leskelnek ki a szemöldökük alól, és veres a képük. Titokzatosak. Szótlanak. És hogy miért szótlanak? Mer megszokták. A tűzikét csendesesen lehet csak szedni, hát megszokták. Megállsz, nézed őket. És elgyávulsz. De annyira kívánod azokat a tűzikéket! Megkérded az egyik árustól:

– Aztán hogyér adja?

Hallgat, az ajkát rágja.

– Ennek itt öt darabja. Amannak meg hét.

Drága, bassza meg!

– És nem hamisak-e?

Megin hallgat.

– Vettek már belőle mások is, azt élnek.

Higgy-e neki, nem-e, magad se tudod. Toporogsz... Leszámolsz öt egeret, és elveszel egy tűzikét. Bekapod. Édes! Csak nem halsz meg ennyicskétől, nem igaz? Esetleg hánynod kell. Vagy kihullik a hajad. Vagy felpuffed a nyakad. De élni élhetsz azér még. Anyuska mitől halt meg? – egy egész tállal megevett egy ültő helyében. Nyikita Ivanics egyre csak mondta neki: „Polina Mihajlovna, de hát miért ilyen telhetetlen?! Ne egye már ezeket a vackokat! Rádjóaktívak!” – de anyuska csak nem hallgatott rá. Telitömté magát.

De Benedikt most gondolni sem akart semmi szomorúra. Jön a tavasz délről, gurul errefelé, mint a cipőcska, hozza az Újévet! Ünnepeleszen nemsokára, vídamság, tréfa, nevetés. Összegyűltek a vakok is a kerítésnél – ki kanalakkal veri a dallamot, ki a dudáját fújja, és azt éneklük:

Jó a kedvünk, danolunk,
Többé nem szomorkodunk!

– Ők is, ládd, érzik a tavaszt. A vezetőjük is csudára eleven, sasszemekkel figyel, szigorúan lesi a pógárokat: na, ki hallgatja a danolást? – akkor fizessél, ne ódalogj el! Mer hát bőven akad olyan, aki hallgatni hallgatná, de fizetni, azt már nem. A vakok azér vakok, mer lópikulát se látnak. Danolnak, danolnak teljes szí-

vükből, azt van úgy, hogy a pógár meghallgatja, elveszi magának az élvezetet, azt elszalad fizetés nélkül. Hogyan is kapnák el a vakok? – sehogyan se! Mer hisz ők sötétben élnek! Lehet nyári verőfény, ők akkor is csak sötétséget látnak maguk körül. Ha nem volna vezetőjük, éhen is halnának.

Benedikt imádta a népdalokat. Különösen, ha kórusban éneklük. Meg főleg a vidámakat. Na, mondjuk, rákezdenek a vakok, hogy aszondja:

Az asszony ingatag,
Úgy hajlik, mint a nád,
És hálót vet ki rád
Könnyelmű szívvel.

– hát ilyenkor egyszerűen nem marad egy helyben a lába, magától táncolni kezd. Meg vannak más csudás dalok is. „Millió rózsaszál.” „Az amúri parti szánok dala.” „Csattanóga csucu.” „Didi-dal.” És még mennyi!

Benedikt most bölcsnek és gazdagnak érezte magát. Gazdagnak attól, hogy bölcsnek. Mer hisz milyen szépen kigondolt mindent – és milyen csudásan sikeredett. Az egereket füzérekbe kötötte – ötöt-ötöt mindegyikbe; a farkukat fonta össze, azt úgy fűzte őket zsinegre, a zsineget meg a derekára kanyarította. Így megy délcegen. Hinnye, de jó! És olyan szokatlan.

Mer általában csak úgy ódalog az ember, leskel félszegen jobbra-balra: nincs-e valami főnökség valahol? Ha szánon jönnek, ugrasz az árokba, lekapod a sapkát, és hajlongasz. Meg olyan mézesmázos mosolyra kanyarítod a pofád. A szemed is úgy húzod össze, mint aki csudára örvendezik. Mer azt kell, hogy kifejezze a nézésed, hogy csudára csudálkozol: hát hogy téged, az egyszerű pógárocskát ilyen szerencse érjen – mirzával találkozni! Akár ha negyvenszer ütközzöl beléje egy nap, akár ha ötvenszer látod az ördögfattyát, mindég örvendezzél, mintha nem is mirza lenne az, hanem a nagymamád egy kosár eleséggel.

Hajlongani persze a rang szerint hajlongasz. Ha kis mirzát látsz, meghajtod a fejed, a hasadra teszed a tenyered.

Ha meg nagyot, derékig meghajolsz, hogy a hajad a havat vagy a port súrolja, és ívesen lendítéd a kezedet.

Ha meg Vörös Szán jön... Isten őrizz. Nem, nem, nem. Gyorsan kopogjuk le. Nem, nem.

Azt mikor elsuhan a mirza szánja, beterít porral-mocsokkal, akkor megint felteheted a sapkát, letörölheted a pofád a kabátod ujjával, és megint szabad vagy. Megint felöltheted az egyszerű, dühös képedet – köpsz egyet, elkáromkodod magad, a mirza után kiáltasz valami sértést, ahogy tetszik. Egészségedre. Vagy csak morogsz magadba: „Nagyon üdögélsz ottan...”, na, ennek meg sok az alja, tán felálljon a szánjában, vagy mi? – vagy hosszabban elkerekítéd: „Utazgatnak, he!... nagyon utazósak, de hogy minek utaznak, maguk se tudják!”, de ez is csak olyan mondás: mer hisz a mirza csak tudja, hová utazik.

Azt ilyeneket azér mond az ember, hogy tovább dédelgesse a mérgét. Amikor morogsz valamit a fogad közt, meg vicsorogsz, meg fölfújod a képed, meg fintorogsz – akkor olyan édesen bizsereg a méreg odabenn. De persze kikívánczik azér, valami jó dühöngőset szeretnéln csinálni. Belerúgysz, mondjuk, a kerí-

tésbe. Vagy egy kutyába, ha épp arra kórinál. Vagy lekeversz egy pofont valami kölyöknek. Ilyesfélén. Annyi mindent csinálhat az ember dühében.

De előfordul, hogy dühöngeni sincs kedved. Mintha valami szomorúság kucorogna benned. Mintha szánnál valakit. Alighanem filazófija.

De ma reggel új érzés szállta meg Benediktet: bölcsnek és gazdagnak érezte magát, és szeretne volna, ha mindenki látja: no, ott megy Benedikt, a bölcs és gazdag. És bőkezű. Megállt, meghallgatta a vakokat. Épp egy ősrégi, tüzes dalt harsogtak, hogy aszondja: „Kettő kettő tizenkettő öt hat bé! Kettő kettő tizenkettő öt hat cé! Kettő kettő tizenkettő öt hat csé!” – meghallgatta, és odahajintott nekik egy füzér egeret. Aha, egy egész füzérrel! Így mulat egy úrpógár!

Utána meg a koldusoknak egy füzérrel – zsutty! Majd' összeverekedtek rajta, egy szemvillanás alatt darabokra tépték az alamizsnát. Mulatság az is. Aztán meg végigment a sorokon, mindenféle finomságot venni. Ő, rögtön tisztelettel néztek rá... Lesték minden mozdulatját...

Hajlonganak:

– Ide legyen szíves!... Mit óhajt, lelkecském?... Kóstolja meg a savanyúságot, ifiúr, finomabbat sehun sem talál!

Na, megkóstolta a savanyúságot. Vett is belőle. Vett mindenből, amit csak megkívánt: frisset, sózottat, savanyítottat. Vett negyed pud gobodát, kecsketúrót, fél tucat tűzikét – süteményt sütni. Savanyított tésztát. Répát. Vörös és kék borsót. Egy gancsó kvászt. Meg kosarakat is vett, és azokba tette a sok elemőzsiát. Meg még szógát is felfogadott, hogy cipelje el őket a házáig, bár az igazat megvallva nem annyira nehezek voltak, mint inkább kedve támadt elhencegni vele, hogy milyen nagy ember lett belőle. Hogy aszondja, büszke fővel nézek lefele, magasabbról, mint az oszlop, mely a hős Sándor cárt hirdeti, csak nem piszkolom be a kezem azzal, hogy cipekedek. Szógát tartok. A közelemben se érhetek.

De aztán volt egy kis bökkenő: akik Benediktet nem ismerték, azt gondolták, egy ilyen gazdag ember feltétlen szánon utazik, de hát miféle szánja volna Benediktnek? Úgyhogy egyesek, a nyavalyások, vihogtak a tenyerükbe. Akik meg ismerték Benediktet, úgy gondolták, nem szóga az mellette, hanem Benedikt cimborája, és csodálkoztak, hogy van ez, a cimbora cipeli azokat a nagy kosarakat, hogy majd megszakad, Benedikt meg közbe zsebre dugja a kezét, és csak megy füttyörészve, és nem segít neki? Szóval hiába szeretett volna hencegni, sehogy se jól sült el.

Meg izgulhatott is útközben, nehogy a szóga elibé szaladjon. Mer amint nem nézel rá, egy pillanat, és már be is iramodik valami utcácskába – naná, ennyi gazdagsággal!!! Keresheted aztán. Ezért Benedikt egy lépéssel a szóga mögött ment, úgy rikoltzott neki: „Ne erre, hé, amarra! Fordulj! Fordulj, mondom, ördögfajzat! Balra! Mindent látok ám! Itt vagyok! Itt mögötted!” – szóval ilyesfélén.

Agyonidegeskedte magát. De szépen odaértek. Lehet, hogy a szógának szóga létére volt annyi esze, hogy messzire úgyse tudna elfutni azzal a rakománnyal: Benedikt utoléri és elveri. Amikor felfogadta a bazárban, a szógakarámban, Benediktnek gondja volt rá, hogy megmutassa neki az öklét, meg olyan zordonbord képet vágott, még a szemét is villogtatta hozzá, hogy aszondja: csuda mérges bírok ám lenni, mindenkire gyanakszom, haragszok az egész emberi nemre. Jól megijesztette.

De azért gondolkozni se felejtett el, míg mentek: hej, de milyen szépen alakul minden, ha ésszel él az ember: egy éjszaka alatt egész területalkámat keresett. Na?! Azt mostan így lesz tovább: jó sok pirogot süt, és vendégeket hív; jó volna persze Olenykát, de ha ő nem jön, Varvara Lukinyisnát is lehet, meg még valakit a Dolgos Gunyhóból. Esetleg Varfolomejicset, ő csudás meséket tud mesélni. Árva Kszenyát. Igaz, ő unalmas, meg szépnek se szép. Meg tán hívja meg a szomszédait? Hát így valahogy, meghív magához egy tucat pógárocskát, kisöpri a gunyhót, gyertyákat állít fel... Nem, inkább felfogad egy asszonyt a seprésre... Még hogy ő maga hajoldozzon! Meg a pirogot is hadd süsse csak meg az asszony. Azt neki is egerben fizet. Meg vakokat is kéne felfogadni! De az ám! Az egész bandát! Meglepetés a vendégeknek! Esznek, isznak, táncolnak, azt utána meg tán ugrósat játszanak... Vagy fojtogatósat. Nem halálíg persze, csak úgy félig. A morzsát meg besöpri majd a padló alá, azt arra megint összeszaladnak az egerek, megint összefogdos egy jó csomót, azt megint ennivalót vesz rajtuk, azt a morzsa megint a padló alá kerül, azt a padló alól megint összefogdossa az egereket, azt megint ételre cseréli őket! és megint! megint!

Hú! a mindenit! De hát mi lesz akkor? Hát akkor az lesz, hogy Benedikt úgy meggazdagszik, hogy aztán dolgoznia sem kell többé! Úgy bizony! És elkezdi kamatra adni az egereket! Szógákat fogad fel, hogy őrizték a házat, meg hát akkor a háza is másmilyen lesz: világos, magas, kétszintes, firlefrancokkal a tetején. Meg arra is kell majd szógákat felfogadni, hogy amazokat őrizték, figyeljék, el ne lopjanak valamit! Meg még újabbakat, hogy emezeket szemmel tartsák!... Meg persze azokat is kell figyelni valakinek, akik emezekre ügyelnek... Na mindegy, ezt majd utóbb kiokoskodjuk... Meg asszonyokat felfogadni, hogy főzzenek... Meg vakokat, hogy állandóan dudáljanak, danoljanak, Benediktet szórakoztassák; majd épít nekik a sarokban egy olyan emelvényt, hogy ott üddögeljenek és játsszanak naphosszat... Meg egy jó fürdőt építeni... Meg a fürdőben is kell, hogy legyen zene... ahhoz is újabb vak zenészek kellenek... Mosakodsz, azt hallgatod közbe... Meg egy hátvakaró leányt is felfogad, hogy a hátát vakarja... Meg egy másikat, hogy a haját fésülgesse és közbe dalokat dudorásson a fülibe... Na, mi is kéne még? Ja igen! Szán!... Meg széles út a házhoz, és nagykapu erős lakattal... Hé, szógák, nyissátok a kaput, megjött az úr! Azt arra mindenki a földre veti magát. Benedikt szánja meg besiklik az udvarra, egyenest a házhoz... A házból meg Olenyka szalad elibé, hófehér hattyúcska: szervusz, életem, Benyuska, gyere, ülj asztalhoz, már alig vártalak... a szemem majd kiesett a sok nézésbe...

Na, ott is vannak a gunyhónál. Huh... hogy elábrándozott... és ahogy elnézi, a gunyhója nem egy palota, annyi bizonyos. A szóga letette a hóba a kosarakat. Nevet. Benedikt meg leoldja a zsinegről a fizetségét: egy füzér egeret. Azt' látja, hogy a szógának semmi tisztelet nincs a képén, de az ám, olyan gúnyosforma. És a beszélgetés is olyan hitványra sikeredett...

Aszondja a szóga:

– Azt kinek szógász?

Benedikt a fogát vicsorgatta:

– Szógálok?! Majd adok én neked, még hogy szógálok! Állami hivatalnok vagyok, nem szóga.

Mire a szóga:

– És kinek ez a sok ennivaló?

Benedikt meg:

– Hát énnekem! Az enyimé! Eszem is belőle mindjár!

A szóga meg:

– Ja, persze. A tiéd.

Elvette a fizetséget, kifújta az orrát a hóra, egyenest Benedikt csizmája elé, azt elment.

De hát mit lehet várni egy szógától?! A szóga az csak szóga!!! Utána kéne szaladni, azt visszavenni tőle a fizetséget, meg jól pofán verni, azt még meg is rugdosni, amér ilyen szemtelen volt, meg szabadosságra vetemedett!... Disznó!!! Benediktet már vitte volna a lába, de félt ott hagyni a kosarakat: már sündörögtek arrafelé a pógárocskák, lesték az ennivalót. Pfuj! Köpött egyet, azt becipelte a kosarakat a gunyhóba.

A rohadt szógája, a szargalacsin! Képes volt arra célozgatni a mocsok, hogy Benedikt nem is Benedikt, hanem a szógája valakinek, mint ő, meg hogy az enni-valót se magának vette, hanem valami úrnak, meg hogy a gunyhója se gunyhó, hanem csak valami kalyiba, ketrec, vagy tán csak amolyan gomoraféle... Meg mikről nem ábrándozik: szán kellett volna neki... Nem, ezt nem hagyhatja annyiban! Utána kell szaladnia, azt jól seggbe rúgni!!! Benedikt kirohant az utcára, néz jobbra-balra... Eltűnt a szóga, mintha a föld nyelte volna el... Lehet, hogy csak álmodta az égeszet?

Visszament a gunyhó dermedt, hideg félhomályába. Hogy elszaladt az idő, míg tette-vette a dolgát. Már megy is le a nap. Megtapogatta a gemencét: hideg. De hát hogy lehet az? Kinyitotta az ajtaját – na, világos... Rablók jártak itt. Elcsaklitzák a paraszát. Csak a hideg hamu maradt. Na, most mi legyen?

Hirtelen valami tunyaság szállta meg. Mindentől elment a kedve. Leült a hokellire. Felállt. Kitérte az ajtót, áddigált egy sort a szemöldökfának támaszkodva. Valami keserűség kúszott a mellébe, és egészen elgyengült. Igen! Este van. Alig telt el a napnak a fele, és már itt az este; télen már csak így van ez. Sápadt alkonyi ég, s akárha szénnel volnának rajzolva a faágak rajta. Szőröcsimbók fészkek. Amott egy nyúl iramodik. Lejjebb búsan kéklő havas meredélyek, dombok, hóbuckák. Egy rozszant fekete kerítés, mint valami öreg fésű. Még látható, de amint kihuny az alkonypír, semmit sem fog látni a koromsötétben. Rögvest előbújnak a csillagok, előnti az égboltot halovány, tejes ragyogásuk – mintha csak gúnyolódna valaki, vagy mintha mit törődne mi velünk, hisz nem minékünk szánja azokat az égi tüzeket: ugyan mit láthatsz abban a homályos, halott derengésükben?! Bizonyyal így van, nem minékünk lettek szánva!

Azt mindennel így van ez! Mintha csak valaki nekünk, embereknek az egész határtalan természetből kikanyarított volna egy darabot: nesztek, pógárocskák, egy darabka nap, egy darabka nyár, egypár tulipányvirág, kicsinyke zöld fű, meg ráadásként pár kismadár, azt jójszakát. Az összes többi teremtményt meg elrejttem, beburkolom őket az éjszakába, sötétségbe bugyolálom, besuvasztom őket az erdőbe vagy a padló alá, azt kicsiny fényt gyűjtök nekik, csillagfényt – nekik elég annyi, nekik így is jó. Hadd surrogjanak, szaladozzanak, csipogjanak, sokasodjanak, hadd éljék a maguk életét. Ti meg ügyeskedjete, próbáljátok elkapni őket. Elkaptátok? – akkor jó étvágyat. Ha meg nem, hát nem, a ti dolgotok.

Benedikt nagyot sóhajtott, de akkorát, hogy ő maga is hallotta. Na, megint... Megint mintha kettéhasadt volna az agya. Minden egyszerű volt, világos, derűs, mindenféle szép ábrándokat szőtt, azt hirtelen mintha hátulról odasurrant volna hozzá valaki, és kimarkolta volna a fejéből mindezt a boldogságot... Mintha körrömmel kikaparta volna...

A küsz az, nem lehet más! Az lesi hátulról!!!

Benediktnek hányingere támadt a félelemtől, attól a szörnyű érzéstől, ami a gyomrát mardosta. Becsapta az ajtót, nem várta meg, hogy lemenjen a nap, nem akarta már azt a nyirkos, kék, esti levegőt szívni; sietve ráhajtotta a kempót, bereteszelte; megcsúszott a gunyhó rothadt homályában a túrón, amit vett, de még káromkodni is elfelejtett; tapogatózva ment az ágyig, és gyorsan lefeküdt, nem érezve a lábát.

Kalapált a szíve. A küsz az... nem lehet más. Csakis a küsz. Nem az a filozófia vagy mi. Helyesen mondják: a küsz lesi hátulról!

Ott van, ott ül az ágakon az északi erdőben, az áthatolhatatlan sűrűben – sír, forgolódik, szaglászik, rakosgatja a lábát, lelapítja a fülét, válogat... és kiválasztotta!... Puhán, mint egy szörnyű, láthatatlan macska, leugrik az ágról, és jön, jön, jön – átkúszik az ágak, tüskék szövedéke alatt, vagy nagyot ugrik a szürke, mohával benőtt, vihar döntötte korhadt fák fölé!... Kúszik és ugrik, ruganyosan, hosszan; forgatja lapos fejét jobbra-balra, hogy el ne veszítse a nyomot: és messze-messze a hitvány gunyhójában, az ágyán, meleg vérrel, mint kvásszal teli, ott fekszik és reszket Benedikt, és a plafont bámulja.

Közelebb, egyre közelebb ér a gunyhóhoz!... Ahol szél fújja a havat, s pörög-forog a hófelleg a vízmosságok fölött, ahol forgószél oszlópa emelkedik, ahol fölkavarodik a mezőn a hófürgeteg, ott jön: ott röpül a hóval, ott kavarog a hóviharban! Nyomot sem hagy a lábával a havon, meg sem ijeszti egyetlen kutyát az udvarokban, semmilyen házi teremtmény föl nem riad a jöttére!...

Közelebb, egyre közelebb – és grimaszol láthatatlan pofájával, és remegnek a karmai – éhes, hű, de nagyon éhes! Kín mardossa, gyöttelelem. Küsz-sz-sz! Küsz-sz-sz!

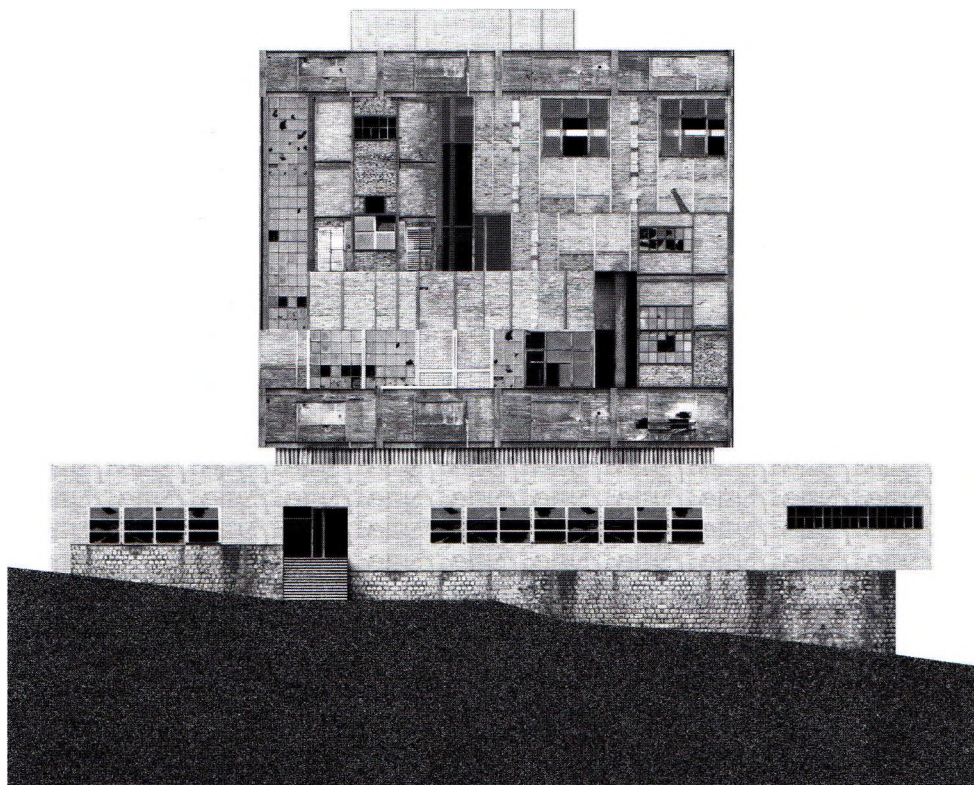
Most lopózik a gunyhóhoz, azt még a szemét is lesunyja, hogy jobban halljon, na, most ugrik fel a rozoga tetőre, a hideg kéményre; most feszülnek meg az izmai...

Kopogtak az ajtón: kop, kop, kop. Benedikt felugrott, mint akit bottal ütöttek fejbe, és iszonyatosan elüvöltötte magát:

– Ne!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

– Eh, galambocskám, épp dolga van tán? Akkor majd később benézek – mondta az ismerős hang az ajtó mögül: Nyikita Ivanics. Az Isten küldte!... A Jó Isten küldte!

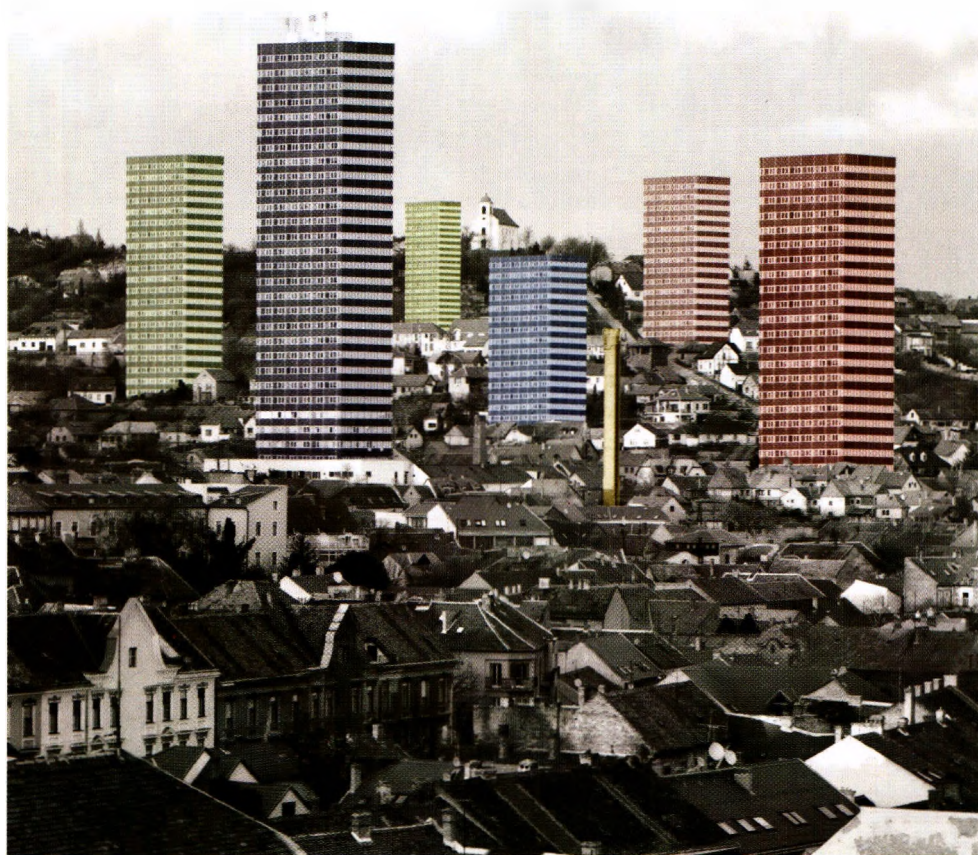
M. NAGY MIKLÓS fordítása

1. Czigány Tamás: Szénkesztyű (felül)
A szénosztályozó és a kesztyűgyár (alul)

2. Papp Róbert: *Város*

4. Getto Tamás: *Nagy fekete ház az Ágoston téren*

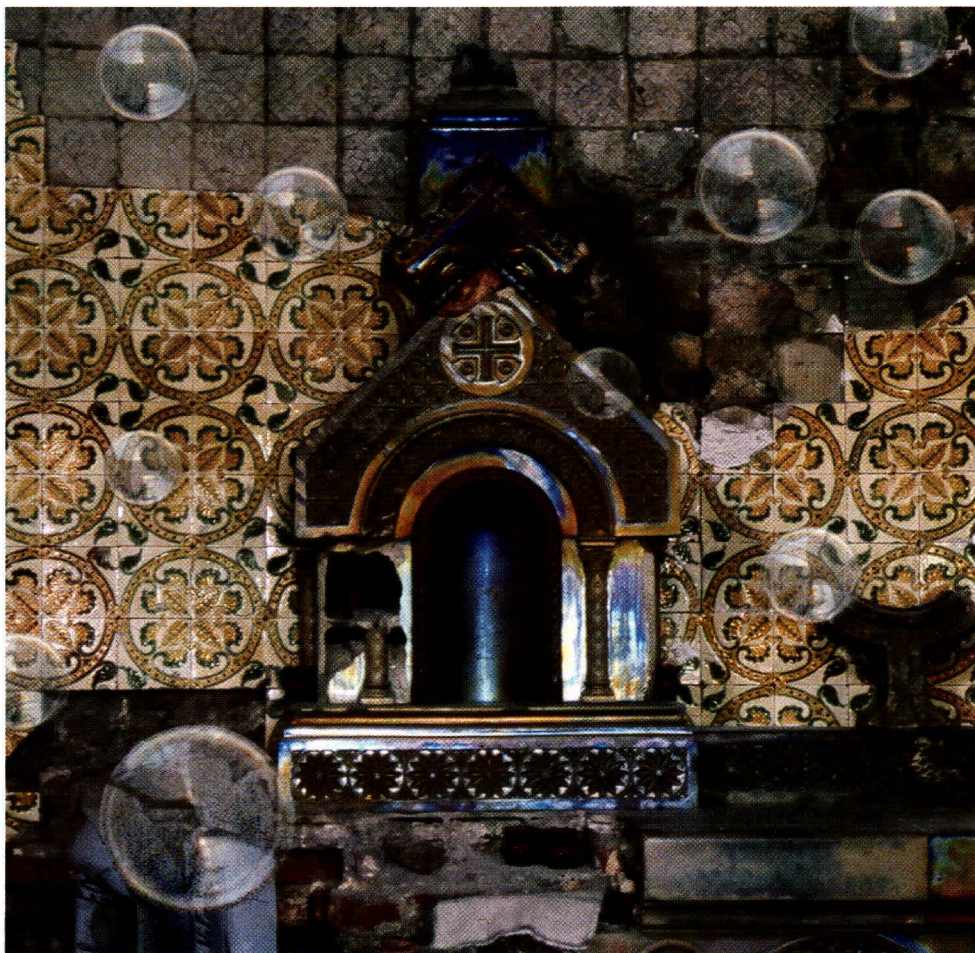
5. Getto Tamás: A Nádor Szálló ideiglenes homlokzata: kilátó

6. Zoltán Erzsébet - Getto Tamás: *A Piatsek-féle városháza a mai főtéren*

7. Sajtos Gábor: Kicsiny

8. Nagy Tamás: *Vízio helyett*

T - - Mobile -

AZ ÉJSZAKAI VÁROS

„Nos, tegnap, mint minden este, vacsora után elmentem hazulról... Ahogy mentem a körutak felé, nézegettem a fejem fölött a csillagos, fekete folyót, melyet a háztetők éle vágott ki az égboltból, s a kacsaringós utca igazi folyóként kacsaringóztatta e csörgedező csillagpatakat.

A bolygóktól a gázlámpákig minden sziporkázott a könnyű levegőben. Annyi fény csillogott odafent és a városban, hogy szinte világított tőlük a sötétség... A körúton lobogtak a kávéházak; nevetés, nyüzsgés, ivás... Kimentem a Champs-Élysées-re, ahol a zenés kávéházak tűzfészekként világítottak a lombok között. A sárga fénybe mártott gesztenyefák festett, foszforeszkáló fáknak látszottak. S a villanylámpák gömbjei megannyi sápadtan csillogó hold, égből hullott hold-tojás, roppant, élő gyöngyszem; gyöngyháztü-zű, sejtelmes és királyi fényükkel elhalványították a silány, szennyezett gázzal táplált gázlámpák harisnyáit meg a színes üveggömb-füzéreket.” (Maupassant: *Az éjszaka*)¹

Maupassant novellájának sétálója a fényekkel teli körutakon, sétányokon, kávéházakban, ragyogóan kivilágított színházakban közlekedik, hogy aztán hamarosan elnyelje őt a sötétség, a csend, s az utcákon magabiztosan közlekedő hirtelen áldozatul essék a nagyvárosból lett dzsungelnek. Előbb még a civilizáció példaszerű színhelyén jár a sétáló, körülötte zsvaj, fények, szórakozó emberek, a jól ismert város sokszor bejárt útjaival és orientációs pontjaival. A biztonságos város, amely lámpáival és rendőreivel még az éjszakai sötétséggel és félelemmel is dacol. De a rejtélyes és monumentális természeti erők mégis a városi kószáló fölébe kerekednek. Először kialszik a gázlámpa fénye, aztán megáll a sétáló órája. A térbeli és az időbeni tájékozódást elvesztve összevissza bolyong. Az előbb még nevetéssel teli város hirtelen elcsendesedik, eltűnnek a városlakó térképének biztos pontjai, s a magát a kényelem és biztonság hitében ringató sétálóra az éhezés, a fáradtság és a hideg formájában a halál vár.

Ha a modern éjszakai várossal kapcsolatos diskurzusokat szemügyre vesszük, akkor alapvetően az a két asszociáció bukkan föl bennük, amelyeket a Maupassant-tól vett részt is megjelenít. Egyrészt megjelenik előttünk a szórakozás, a színházak, varieték, lokálok, bárók világa, s velük a szórakozó, zajos, felvillanyozott emberek csoportjai, akik bárméskodnak a kivilágított kirakatok előtt, bárpultok mögött ücsörögnek, társalognak, mulatnak. Ez a város csábító, tele különleges helyekkel, izgalmas emberekkel, akiket nem érdekel az idő múlása, azé az idő, amely a mindennapokat szervezi és rendezi, így is megtagadva a nappal logikáját. A társaság, a szórakozás világa egyúttal a fények világa. Gyertyák, neonfények, óriási csillárok, kandeláberek világítanak meg utcákat, arcokat, tárgyakat és történeteket, s helyezik őket gyakran különös megvilágításba.

A másik éjszakai várost a fénynek – illetve mindannak, amit még a fény jelent – a hiá-

N. Kovács Tímea és Müllner András itt következő írásai előadásként hangzottak el a *Terek, képek és térképek – a modern város* című konferencián Pécsen, az MTA PAB Székházában 2004. május 7–8-án. A műmellékleten látható reprodukciókat a *Város/Víziók. Pécsi ideáltervek* c. kiállításon tekinthették meg az érdeklődők a Művészetek Házában e konferencia rendezvényeként. (A szerk.)

¹ In: Guy de Maupassant: *Elbeszélések IV. 1886–1890.*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980, 397–398. Ford. Pap Gábor.

nya tünteti ki. A sötétség, a városban szokatlan néma csönd, s a belőle hallasztó furcsa kis zajok, az elhagyatott utcákon magányosan kóborlók a félelmetes és veszélyekkel teli, gyakran ijesztő, taszító város „kellékei”. A sötétség beálltával valami különös dolog történik a várossal: elkezd elveszíteni kiterjedését, zajosságát, áttekinthetetlenségét. A város fizikai értelemben is átalakuláson esik át, s ezzel együtt átalakul az a mód, ahogyan a városlakók mozognak benne, s ahogyan észlelik azt.

Ennek az általunk is mind a mai napig jól észlelhető átalakulásnak, illetve az éjszakai várossal kapcsolatos, mindannyiunk által jól ismert és használt asszociációs rendszernek azonban kimutatható történeti gyökerei vannak. Ebben az írásban azt a problémát szeretném röviden vázolni, hogy milyen nyomokon is járunk mi, mai kóborlók, amikor az éjszakai városban mozgunk? Milyen diszkurzív hagyományok irányítják az éjszakában tett lépteinket, az éjszakai város észlelését, a róla folytatott beszédet? Ez a kérdésfelvetés persze csak részint történeti jellegű, pontosabban talán kultúrtörténeti és -elméleti vonatkozásai vannak. Hiszen az éjszakai város példértékű lehet annak megvizsgálására, hogyan épülnek föl összefüggések, kapcsolatok a fizikai terek és a használt, értelmezett, azaz a kulturális terek között. Végső soron azt kérdezem tehát, hogyan kapcsolódik egybe az éjszakai város mint látvány és az éjszakai város mint kulturális koncepció?

Az éjszakai város történetének kiindulópontja a sötét és kihalt város. A „tízet ütött már az óra, térjetek hát nyugovóra”-t kiáltó arra inti a városlakókat, hogy zárják be üzleteiket, és vonuljanak vissza házaik menedékébe. A város a sötétség beálltával elcsendesedik, polgárai visszavonulnak a nyilvános terekből. A házakba való visszahúzódás biztonságot áraszt, amit fokoz a kívülről behallatszó s az éjszaka múlását óráról órára jelző kiáltás. Jelenléte a város nyugalma szavatolja, és egyúttal tanúskodik a város rendjére, azaz nyilvános tereire és lakóira irányuló ellenőrzési szándékról. Hiszen a nyilvános terek, azaz az utcák gyökeres ellentétei mindannak, amit a házak metaforizálnak – a veszélyes, a kiszámíthatatlan s a csak részlegesen kontrollálható szféráját alkotják. Aki az éjszakai órákban az utcán mozog, az veszélynek teszi ki magát, s ugyanakkor ő maga is gyanússá válhat, s a jó polgárral szemben, aki az éjszakát pihenéssel tölti, kicsit a „felforgató”, a társadalom rendjét megbolygató pecsétjét hordozza magán.

Az alvó város mítosza azonban nyilvánvalóan nem tartós. A városok ugyanis nemcsak a térben kezdenek el terjeszkedni és átrendeződni, hanem az időben is. A középkori városfalakon túli terek kisajátításával párhuzamos folyamatként értékelhető a nagyon erősen szabályozott és ritualizált, különböző tabukkal és félelmekkel övezett éjszaka idejébe való behatolás. Az éjszaka határait a városlakók éppúgy elmozdítják, mint ahogyan városuk fizikai kiterjeszthetősége érdekében lemondanak a biztonságot nyújtó városfalakról. A falakon túlra terjeszkedés és a sérthetetlennek tartott éjszaka elfoglalása az alapvetően nyitott és folyvást alakuló város eszményének a jegyében történik.

Az éjszaka határai főképp két okból tolódnak el. Egyrészt a növekvő városok kívülről történő ellátása megköveteli piacoknak, vásárcsarnokoknak a létrehozását, ahol a munka kezdete az éjszakába nyúlik. A munka azonban jól megfér a nyers mulatozással, hiszen a piacok környékén nyílnak majd meg azok a söntések, kocsmák, ahova elsősorban az „underclass” képviselői térnek majd be. Másrészt folyamatosan kisajátításra kerül az éjszaka másik „fele” is, főképp a szórakozás kialakuló intézményei révén.

A 18. század végéig a szórakozással töltött esti, éjjeli órák és az éjszakai életben való részvétel kevesek kiváltsága. A drága és exkluzív illuminációkkal övezett színházi előadások, a szalonokban folytatott társasági élet az adott társadalom elitrétegei által uralt és számukra fenntartott terekben bonyolódik. E terek – szalonok, udvarok – elsősorban szim-

bolikus értelemben zártak, nem mindenki számára kínálnak bebocsátást, ugyanakkor fizikai értelemben feltűnő, hivalkodó megjelenéssel bírnak, erősen színpadiasak – különösen az illuminációk – lévén, hogy „bekalkulálják” a kinn rekedteket mint bábátkodó közönséget. A kíváncsi tekintetek előli elzárkózás társul a megmutatkozás gesztusával. Az elhatárolódás és a reprezentáció közti finom játék révén az éjszaka meghódításának alapvetően társadalmi üzenete van: azok, akik aktívan részt vesznek az éjszaka megformálásában, társadalmi értelemben is meghatározó erővel bírnak. Akik ebből kiszorulnak, azok a társadalomban is peremhelyzetet foglalnak el, legfeljebb csak nézői lehetnek annak a különös transzformációnak, amelyen a terek esnek át, ha kivilágítják őket, hogy a megvilágított „színpadon” felvonulhassanak a kiválasztottak. Az éjszaka ideje tehát alapvetően exkluzív, a benne való részvétel társadalmi hovatartozást mutat és erősít meg.

Tudjuk, hogy a modern európai nagyvárosok kialakulásában – mindabban, ami a fizikai arculatukat s ami a belakásukat, azaz értelmezésüket illeti – elsősorban a polgárságnak van döntő szerepe, annak a polgárságnak, amely az imént röviden jellemzett reprezentatív nyilvánosság formáinak mentén kezdi magát artikulálni. A formálódó polgárság számára az éjszakai városhoz (is) kapcsolódó társasági formák adják azt a kapaszkodót, amelyen fel lehet lépdelni a társadalom szerveződésének színpadára. A klubok, olvasóegyletek, kávéházak stb. kerete pedig nem más, mint a város. A polgár ezt a várost megformálendő felületnek tartja, amelyen keresztül önnön megjelenését, életvezetési elveit, mindennapjait, de a természetről vagy a személyiségről alkotott elképzeléseit is kifejezésre juttathatja. A városnak ezért kiemelkedő a szerepe, hiszen terepe, viszonyítási pontja és egyben egyfajta átfogó kerete az összes olyan kísérletezésnek, amelyet a polgárság hajt végre a 18. század végétől folyamatosan. Ezeknek az egyenként és összességükben is hallatlanul érdekes kísérleteknek a sorában vélem elhelyezhetőnek az éjszakai város fizikai és kulturális értelemben egyaránt zajló megalkotását.

Elsősorban azokra a változásokra utalnék röviden ezzel kapcsolatban, amelyek az európai nagyvárosoknak a 18. század végétől a 19. század közepéig tartó jelentős arculati átforgatásához vezetnek. Ilyen például Párizsnak az Hausmann-féle átalakítása, vagy később a bécsi Ringstrasse fölépítése, hogy csak a két, talán legismertebb példát említsem.² Lényegében innentől fogva nyerik el e városok azt a megjelenésüket, amelyet ma is tisztán fölismerhetünk a sugárutak, a historizáló belvárosok, a nagy terek és nyilvános parkok alkotta szerkezetekben. A városok áttekinthetővé és egyúttal tervezhetővé tétele alapvetően a szisztematikus elrendezéssel vagy rendrakási „mániával” hozható összefüggésbe. Michel de Certeau e rendrakási törekvést a világ teljes leírására irányuló, nagyon modern és nagyon polgári vágygal magyarázza – érvelése szerint a teljes város leképezésének, megjelenítésének a festészetből származó tradíciójából nő ki az az akarat, amely tervezni, irányítani és uralni kívánja a várost.³ A festészetben, de a modern várostervezésben is alkalmazott madártávlat a várost „optikai szövetnek”, olyan formának mutatja, amely egymáshoz funkcionálisan is kapcsolódó részekből szerveződő, áttekinthető egész. A felülről vetett leíró és tervező pillantás a város racionális megszervezését tekinti céljának, s ez a cél

² Lásd ehhez Hanák Péter: „Polgárosodás és urbanizáció. Bécs és Budapest városfejlődése a 19. században”, In: Uő: *A Kert és a Műhely*, Gondolat, Budapest, 1988, 17–63.; Carl E. Schorske: „Die Ringstrasse, ihre Kritiker und die Idee der modernen Stadt”, In: Uő: *Wien. Geist und Gesellschaft im Fin de Siècle*, Piper, München, 1994, 23–111.; Gyáni Gábor: „A városi nyilvánosság társadalomtörténete – európai perspektívák”, In: Uő: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940.*, Budapest, 1998, 23–52.

³ Vö. Michel de Certeau: „Die Kunst des Handelns. Gehen in der Stadt”, in: Karl H. Hörnig, Rainer Winter (szerk.): *Widerspenstige Kulturen. Cultural Studies als Herausforderung*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1999, 264–292, itt 269.

mindenekelőtt a „tisza terek” megalkotásában jut kifejeződésre. A tiszta terek alatt a mindenféle szennyeződéstől mentes tereket érthetjük, legyen szó a konkrét értelemben vett szemérről, vagy a morális, társadalmi szennyről. Mindkét típusú szemét eltávolítandóként lesz megjelölve a modern város kialakításának folyamatában. Nem véletlen, hogy Hausmann a város fizikai és társadalmi értelemben egyaránt bűzös zezzugainak fölszámolásával, azaz a hatalom által könnyen ellenőrizhető terek létrehozásával kapcsolatban higiéniai érveket sorakoztat, vagyis azt a nyelvet használja, amelyet a polgárság más összefüggésekből – például a testre és a személyiségre vonatkozó korabeli diskurzusokból – nagyon is jól ismer. A városra így a kortárs akár úgy is tekinthetett, mint egy ápolandó és kifinomultan öltöztetendő „polgári” testre. Tegyük hozzá, hogy a test esztétikai értelemben vett megformálása, karbantartása, beburkolása (mindaz, ami az öltözködés, a sport, a higiénia kapcsán megvitásra kerül) társadalmi kódok sorát hordozza.

A városban zajló „rendrakás” természetesen érinti az éjszakai várost, sőt gyakran éppen az éjszakai város adja ennek az apropóját. A 19. század folyamán hihetetlen mértékben átalakul az éjszakai város, ami elsősorban a különböző világítási technikák elterjedésével van összefüggésben. A világítás egy bejáráhatatlan és sok szempontból tiltott övezetből jól hozzáférhető (legalábbis sokak számára hozzáférhető), s a kortársak számára minden bizonnyal lenyűgöző birodalmat varázsol. A kivilágított város a modernizáció ékes bizonyítéka lesz. S a polgárok, akik oly előszeretettel tekintik sajátjuknak a technika vívmányait, s oly szívesen beszélik a technika nyelvét, már nemcsak az európai „hagyományba” utazhatnak a „grand tourists”-ok nyomában, hanem utazásokat tehetnek a modernítésbe is – a pályaudvarok, kikötők mellett a kivilágított város legalább akkora attrakciónak számít (mint ahogyan azt a világiállítások is bizonyítják).⁴

A 19. század elején még hallhatók olyan tiltakozó hangok, amelyek a nappali világosság és az éjszakai sötétség Isten adta rendjébe való beavatkozásként ítélik el a világítást. Az érvelés szerint sokakat szabályszerűen bűnös életre csábíthat a kivilágított éjszakai város. Majd egy évszázaddal később, amikor Edison 1911-ben Berlinbe látogat, egy újságíró már a következőképp tudósít: „Az éjszakai élet egyenlő a haladással... az éjszakai élet iránti hajlandóság a fokozódó szellemi frissesség jele. Az elektromos fény éjszakai élet. Az éjszakai élet haladás. Berlin a legjobb úton van afelé, hogy Európa leghaladóbb városa legyen.”⁵

Az éjszakai város tehát a modernizáció előrenyomulását példázza, annak minden ellentmondásával együtt. Az éjszakát meghódítva felülkerekedünk a sötétségen, hogy kivilágított városainkban új veszélyeket fedezzünk föl. Feltűnő, hogy az éjszakai város veszélyesként történő észlelése összefüggésben van egy olyan topográfiával, amely az úgynevezett „biztonságos” és az úgynevezett „veszélyes”, vagy „rosszhírű” helyeket definiálja. Jellemző módon e topográfia két dolgot vetít egybe: egyrészt azt a felismerést, hogy bizonyos helyeken más és más társadalmi hovatartozásúak fordulnak meg, másrészt, hogy ugyanezek a helyek különböző módon ellenőrzöttek és kivilágítottak. Így az utcai kivilágítás milyenségéből, fokozati különbségeiből hamarosan metafora lesz, s a gyéren megvilágított sötétségek és pompásan ragyogó báltermek a társadalmi lét „fényeit és árnyékait” fejezik ki.

Történeti elemzésekéből és irodalmi szövegekből egyaránt tudjuk, hogy a modern városalakító orientálódásának sarkalatos részét képezte az a „térkép”, amelyen a magához hasonló

⁴ Vö. Rosalind H. Williams: „A tömegfogyasztás álomvilága”, *Café Babel*, 1997/3, 115-129.

⁵ *Berliner Tagesblatt*, 1911. 11. 29., idézi Beate Binder: *Elektrifizierung als Vision. Zur Symbolgeschichte einer Technik im Alltag*, Tübingen, 1999, 27.

kat képes volt a város meghatározott tereihez rendelni, tudta, hol kik fordulhatnak elő, azaz leegyszerűsítve: ahol az identitás a térben elfoglalt helyből fakadt. Az éjszakai város észlelése a fény-árnyék metaforák bevetésével megerősítette ezt a „térképet”, ráadásul kézzelfoghatóbbá tette azt a félelmet, amelyet az e „térképen” elfoglalt helyek esetleges összekavarodása kapcsán érezhetett a városlakó. Mi történik akkor, ha a városi terek kivonják magukat az ellenőrzés alól? Nem véletlen, hogy fokozott diszkurzív és persze rendőri figyelmet szentelnek azoknak, akik a „sötétség leple alatt kibújnak odúikból”, s útra kelnek a városban. E figurák – a hajléktalanok, a koldusok, a prostituáltak stb. – jelenléte a nyilvános terekben a rend megbomlásának jeleként értelmeződik, ami oda vezet, hogy az éjszakai városban a kortársak jelentős része a városi lét degenerált, beteges formáinak mintaterepét látja. E terep tanulmányozása elindítja a városok „éjszakai” vonatkozásainak – a nyomornak, az erkölcstelenségnek, a lehetséges társadalmi konfliktusoknak – a leírását. Úgy tűnik, mintha az éjszakai város koncentrálná mindazt, ami visszataszító és elidegenítő az urbanizációban, mintha minden ott lenne, amit ki kellene javítani, meg kellene változtatni – a társadalmi különbségek, a szegénység, a kiszolgáltatottság. A városi terek ellenőrzése tulajdonképpen erre adott válasz, mint ahogyan a város tervezhetőségére vonatkozó viták is azok. S persze számtalan válaszszerűség születik irodalmi szövegekben is.

Az éjszakai városról folytatott beszéd egyben azt is jelenti, hogy egyre többen merészkednek az éjszakába. Kérdéses persze, hogy kik milyen útvonalakon járták be a várost, kinek mi volt hozzáférhető belőle? Két dolgot említenék ezzel kapcsolatban. (1) Az éjszakai város polgári intézményei, a bárók, éttermek, színházak, feltűnő módon csak az éjszaka idejét hasznosítják, de magát az éjszakai várost nem igazán veszik birtokba. A polgár, amikor szórakozni indul, biztonságos otthonát egy szintén biztonságosnak ítélt zárt hely kedvéért hagyja el, hogy sajátjai között töltsen idejét – azaz az éjszakai városnak ez a topográfiája fizikai értelemben és társadalmi értelemben egyaránt elszeparált helyek láncolatából áll. Amikor éjszakai életről beszélünk, általában ezekre a helyekre szoktunk gondolni – de mi van az éjszakai város terével? E helyek ápolnak ugyan némi kapcsolatot az utcával, hiszen a fényeken és a kiszűrődő zajokon keresztül a külvilág is bevonódik, de az utca végső soron a kiszámíthatatlan történések és találkozások színtere marad, a váratlan, a veszélyes, a kontrollálhatatlan terepe. (2) Ami persze egyeseket elriaszt, másokat viszont a kaland okán vonz. Az éjszakai város felfedezői számára kétféle terep kínálkozik. Egyrészt borzolhatják idegeiket a társadalmi különbségek, a „veszélyes osztályok” közegébe tett felfedezéssel, másrészt az éjszakai város a kóborlóknak a társadalmi tapasztalatok mellett esztétikai élményt, kalandot és rejtélyt kínál.

Az éjszakai városnak a kivilágítással kezdődő átalakulása, valamint a mozgás ebben az új térben és az e térről folytatott beszéd hármassága jól példázza számomra azt, amit Gottfried Korff találóan belső urbanizációnak nevez.⁶ A városok átalakulása nemcsak a külső/fizikai valóságukat, megjelenésüket érinti, hanem magában foglalja a megváltozott terekre adott reakciókat, bizonyos mozgás- és viselkedésmódok elsajátítását, azaz az embereknek és a tereknek a kölcsönhatását. Az éjszakai várost ki kell sajátítani, meg kell hódítani, el kell mondani és le kell írni. Az ennek nyomán kialakuló diskurzusok az urbanizáció korabeli olvasatait, amelyek kísérletek arra, hogy a javarészt technikai változásokat integrálják a korabeli gondolkodás- és cselekvésmódokba, a társadalom szimbolikus és kulturális rendjébe. A 19. századi éjszakai város terepén és szövegei között járva e mechanizmusok működését érhetjük tetten.

⁶ Vö. Gottfried Korff: „Mentalität und Kommunikation in der Großstadt. Berliner Notizen zur »inneren« Urbanisierung”, in: Theoder Kohlmann, Herman Bausinger (szerk.): *Großstadt. Aspekte empirischer Kulturforschung*, Berlin, 1985, 343-361.

TEKNŐSBÉKA-SÉTÁLTATÁS

*A város és a flâneur metaforája a hipertext-diskurzusban**

Miért vált a mai hipertext- és multimédia-diskurzusban allegorikus alakká Walter Benjaminsnak a 19. századi Párizsról szóló írásaiban megjelenő emblematisz figurája, a *flâneur*, aki a nagyvárosban sétál, kószál, csatangol és tévelyeg? Hogyan válhatott ez a kószáló alak allegorikus figurává, és hogyan kapott kritikai potenciált, amivel a hipertext médiumát és annak virtuális és demokratikus terét erősíti a könyv (úgymond) hierarchikus terével szemben? És bír-e a *flâneur* ezzel a kritikai potenciállal? Vagy csak, hogy úgy mondjam, mi sétáltatjuk őt ezzel az intencióval, mint egykor ő sétáltatta pórázon a disztექnősbékát a párizsi kirakatok előtt, mert akkor az volt a divat? Ha ez utóbbi eset állna fenn, akkor előbb-utóbb felmerül a kérdés: lassú-e az, aki lassan megy, pusztán azért, mert az, akit pórázon vezet, lassú? Másként fogalmazva: ki a kritikus a maga lassúságával, a tekősbéka vagy a *flâneur*? Persze ehhez előbb azt kell megvizsgálnunk, hogy milyen kritika rejlik a lassúságban.

Van Edgar Allan Poe-nak egy novellája, a *Marie Roget titokzatos eltűnése*, amelyben egy lány, Marie Roget titokzatos módon eltűnik. Eltűnésében a modern város (Párizs) nagy szerepet játszik, hiszen, ahogy az elbeszélő fogalmaz, „Marie [...] feltehetőleg, általában amolyan csatangoló sétákat tett”.¹ Csatangoló sétákat pedig az ember, legalábbis Walter Benjamin szerint, a modern nagyvárosban tesz, ahol aztán értelemszerűen elveszése is nagyobb eséllyel következik be. Baudelaire-t, mondja Benjamin, nem utolsósorban éppen ez (és persze az ezzel járó bűn témája és a detektívtörténet) fogta meg Poe-ban, és ezért fordította őt franciára. Benjamin Baudelaire (és közvetve Poe) után alkotta meg a *flâneur*, vagyis a csatangoló fogalmát, és e tévelygéses, nem-célirányos közlekedő lett filozófiájának, ha lehet ilyet mondani, vezérlő csillaga. Nem csak a városokról szóló írásaiban (Berlin, Párizs, Marseille stb.) jelenik meg, de áttételesen alakította az olvasással és a filozófiával kapcsolatos elképzeléseit is. Szélesebb értelemben a csatangoló az, akit nem navigálnak; ő az, aki tévelygésekkel teli utat jár be a város vagy egy szöveg terében. Baudelaire idejében, írja Benjamin, „[m]ég közkedveltségnek örvendtek a passzázsok, ahol a kószáló nem volt kitéve annak, hogy látnia kelljen a járműveket, melyek nem tűrték meg a gyalogosok konkurenciáját. Létezett már a járókelő, aki beékelődött a tömegbe; de létezett még a kószáló is, akinek mozgástérre van szüksége [...]” Az ezt követő mondatok elárulják a szürrealizmushoz vonzódó Benjamin kritikai szemléletét, amely a kapitalista társadalom cél- és haszonelvűségét érintette. A *flâneur* ugyanis, mondja Benjamin, „[d]ologtalanul vonul, mint valami személyiség; így tiltakozik a munkamegosztás ellen, mely specialistát csinál az emberekből. És a sérénység ellen tiltakozik. 1840 körül egy ideig azt kívánta a jó modor, hogy az ember tekősbékát vigyen sétálni a passzázsokba. A kószáló szívesen szabta tempóját a tekőcéhez. Ha rajta múlik, a haladásnak is meg kel-

¹ Poe, Edgar Allan: „Marie Roget titokzatos eltűnése”, ford. Balabán Péter, in: *22 detektívtörténet*, vál. Kuczka Péter, Bp., Európa Könyvkiadó, 1966, 47.

lett volna tanulnia ezt a lépést.”² A kőszáló nemsokára eltűnik, mert legbensőbb sajátja szerint nem illik a kapitalizmus logikájába, és így beszippantja a siető tömeg. De a kőszáló a maga átmenetiségében, vagy Benjamin szavával élve, a maga *passzázs-szerűségében*, ahogy átmenőben van a pénz világa felé, de az még nem sajátította ki őt mint árut, szóval ebbéli mivoltában a *flâneur* őriz magában valami illúziót: a kívülállás illúzióját. Ez a kívülállás persze korántsem valami kritikus és forradalmi öntudatosság, inkább tényleg csak illúzió, viszont megvan neki a maga gesztusértéke, amely gesztusérték nem mérhető a használati és a csereérték marxi fogalmaival. „Dickensről írott könyvében Chesterton – írja Benjamin –, mesterien örökítette meg a gondolataiban elmerült alakot, amint keresztül-kasul kóborol a városban. Dickens már gyermekkorában rászokott a folytonos bolyongásra.” Ezután Benjamin idézi is Chestertont: „Amikor [Dickens] elkészült munkájával, nem tudott jobbat, mint elindulni egy kis csavargásra, és fél Londont bekóborolta. Álmodozó természetű gyerek volt; saját szomorú sorsa foglalkoztatta a leginkább... Állt a sötétben a Holborne lámpái alatt s a Charing Crosson mártíriumot szenvedett.» »Nem, nem azért figyelte a Charing Crosst, hogy tanuljon belőle; nem azért számolta a holbornei lámpákat, hogy jobban menjen az aritmetika... Nem a dolgok lenyomata hatolt be Dickens szellemébe, inkább *szelleme hatolt be a dolgokba.*»³ [kiem. M. A.]

Tekintsünk el most attól, hogy cinikus megjegyzéseket tegyünk az általunk egyébként szeretve tisztelt Dickensről, arról, hogy sikerült-e neki mintegy bolyongva távol maradni a kapitalizmus szellemétől, vagy igazi énje mégiscsak az volt, amikor kiült az ablakba, és a házához látogató első irodalmi turisták, vagyis könyveinek felvevőpiaca kedvéért írópózba merevedett. Inkább arra koncentráljunk, hogy a Dickens penetráns, vagyis *átható* szelleméről szóló gondolatban sűrítve benne van mindaz, amire a hipertext-diskurzusnak szüksége van Benjaminból. Itt, a dolgokat átszellemítő Dickensnél érkeztem vissza az előadásomat nyitó kérdéshez, hogy miért vált a mai hipertext- és multimédia-diskurzusban allegorikus alakká a *flâneur*, aki a nagyvárosban sétál, kőszál, csatangol és tévelyeg. A *flâneur*nek tévelygéses útján minden „teleologikus” sietővel szemben nagyobb esélye van arra, hogy egy interaktív folyamat során a megfigyelni szándékozott tárgyat (legyen az egy kirakat, egy épület vagy egy szöveg) átszellemítse, átlelkessítse, mintegy beleköltözzön. A ma hipertextnek nevezett technikai (Benjamin szavával élve: sokszorosító) apparátus a maga linkekre, cédulákra, Web-oldalakra – interaktivitásra – alapozott filozófiáját Benjamin városban tévelygő *flâneur*jétől örökölte, és ezt sokszor explicit módon is tudatosítja. Csak egy példa:

„A városlakók, akiknek [nem lelki szemeik, hanem] »szem-lelkük« van, egy töredezett térben mozognak. A *képzeletből fakadó konstruktív aktivitás* [másként: átszellemítés] jellemzi azt, ahogy a városi teret érzékelik. A kibetér helyei software-konstrukciók, melyek az interakció számára a legkülönbözőbb környezeteket alkotják meg. Egyik helyről a másikra mehetünk, nem valóságos, hanem logikai útvonalakat követve. Ahogy Mitchell rámutatott: „Klikkelni, klikkelni a kibetérben, ez az új architektuális séta.” [Vagy az intertextualitást osztályozó Genette szavával: „architextuális” séta. Az etimológia legalábbis megerősít a (archi)textus és a (archi)tektónikusság rokonságát illetően.] A séta témája emlékeztethet minket Baudelaire híres esszéjében, „A modern élet festője”-ben (1863) megjelenő irodalmi alakra, a *flâneur*-re. Baudelaire a *flâneur*-t mint a város emberét írja le. A *flâneur*

² Walter Benjamin: „A második császárság Párizsa Baudelaire-nél”, ford. Bence György, in: uő.: *Angelus Novus*, vál., jegyzetek: Radnóti Sándor, utószó: Papp Zsolt, Bp., Magyar Helikon, 1980, 873.

³ Uo., 892.

a bulvárokon kószál, hogy megfigyelje a város életét, és magát mintegy a kirakatba tegye/mutogassa [*display* – a játék a mutogatással és a kirakatba tétellel jogos: Benjamin maga mondja, hogy a *flâneur*, bár nem tud róla, de elsősorban is azért megy flangálni, hogy eladja magát]. A *flâneur* mint a linearizáció eszköze működik. A komplex háromdimenziós tér egy lineáris, és éppen ezért egydimenziós temporális struktúrába vetül. A *flâneur* a teret egy útvonal formájában tapasztalja meg.”⁴ (Szögletes zárójeles kiegészítések tőlem – M. A.)

Azon túl, hogy a hipertextnek az ún. *szörfölés* (Hawaii-ból származó) metaforájára építő szabadság-ideológiája láthatóan joggal talál társra egy másik metaforában, a benjamini *flâneur* párizsi metaforájában (tegyük hozzá, Baudelaire, ha nem is szörföl, de mint sétáló „megmártakozik a sokaság fürdejében: a tömeget élvezni [ugyanis] művészet”),⁵ ezen túl tehát a hipertext-elméletnek az is kapóra jön, hogy a benjamini életműben a *flâneur* alakjával szervesen összekapcsolódnak az akadémikus könyvről szőtt gondolatok; a könyv azon ideológiáját érintő benjamini kritika, amely ideológia a pozitivitást sugalló linearitásban és a teleológiában alapozódik meg. A könyv ideologikus, mert hierarchia jellemzi, mert tudás és hatalom nyújt benne egymásnak kezét, és a nagy elbeszélések adekvát médiuma, amennyiben eredet-mítosz és teleologikusság vezérli. Minden bizonnyal a *flâneurs*égből mint gesztusban rejlő implicit kritika készítette arra Benjaminget, hogy amikor könyvet „írt” a német emberekről, akkor ez az idézőjeles „írás” (amely egy levélgyűjtemény) egy rövid előszón és kommentárokon kívül csak a válogatásban és a szerkesztésben nyilvánult meg. Vagyis szándék szerint nem befolyásolja az olvasót, hanem interaktív helyzetbe kényszeríti, amelyben a kapcsolatot az egyes szövegek között neki magának kell kialakítania, ahogy arra Adorno is kitér a kötethez írt utószavában. Benjamin ideális olvasója tulajdonképpen egy *flâneur*, egy Dickens, aki erősen olvas, mintegy átszellemíti a szeme elé kerülő szöveg-tárgyakat, összeköti a különböző idézeteket, és ezzel jó értelemben vett bolyongást hajt végre a szövegegységek között. Benjamin emellett többször kifejtette véleményét az akadémikusnak, vagy az ő szavával élve, „igényes, egyetemes gesztusnak” tartott könyvről. Az *Egyirányú utca* című kötetében néhány-szor a médium értelmében vett könyv explicit kritikáját is megfogalmazza. Ezek közül idézek egyet (-kettőt).

„(S a könyv, tanítja az aktuális tudományos termelési mód, már ma is csak elavult közvetítést jelent két különböző kartotékrendszer között. Mert minden, ami lényeges, ott található a könyv szerzőjének, a kutatónak a cédulás-ládájában, és a tudós, aki a könyvet tanulmányozza, az anyagot saját kartotékjába asszimilálja.)”⁶ (*Hites könyvvizsgáló*)

„[A] szerzőnek és az olvasóközönségnek a polgári sajtóban hagyományosan megőrzött különbözősége a szovjet sajtóban lassan megszűnik. Az olvasó mindig kész arra, hogy íróvá legyen, nevezetesen, hogy leírjon vagy éppen előírjon valamit. Mint hozzáértőnek – s nem feltétlenül egy egész szakhoz, hanem csak betöltött posztjához értőnek – lehetősége nyílik rá, hogy ő is szerző legyen. Maga a munka jut szóhoz.”⁷

⁴ <http://www.uni-kassel.de/fb8/privat/wenz/space/flaneur.html>

⁵ Charles Baudelaire: „A tömeg”, ford. Szabó Lőrinc, in: *Baudelaire versei*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1992, 234.

⁶ l. m. 499.

⁷ Walter Benjamin: „Az alkotó mint termelő”, ford. Pór Péter, in: *Angelus Novus*, 775.

Benjamin kritikája több, mint a könyv kritikája, tudniillik javaslatot is tartalmaz a könyvtől való eltávolodásra. Azok a médiumok, amelyek Benjamin szerint az anakronisztikus könyvet fel fogják váltani, adekvát módon viszonyulnak a korhoz és annak igényeihez, valamint a helyhez, ahol e médiumok által az élet gyorsabban változik – vagyis a városhoz. Ezek tehát nem utolsósorban a modern nagyváros médiumai: az újság, a plakát, a röpcédula, a reklám:

„[A]z igazi irodalmi tevékenység nem igényelheti, hogy irodalmi keretben maradjon – sőt, ez épp természetlenségének szokásos kifejezése. Jelentős irodalmi hatékonyság csak cselekvés és írás szigorú váltakozásában formálódhat; feladata, hogy művelje azokat a jelentéktlenebb formákat, amelyek a tevékeny közösségekre gyakorolandó befolyásának mégis alkalmasabb eszközei, mint a könyv igényes, egyetemes gesztusa: legyen röpcédula, nyomtatvány, újságcikk, plakát. Csak ezek az azonnalosságok szólhatnak valóban hatásosan a pillanathoz.”⁸ (*Olajozó*)

Ezen műfajok és médiumok megfelelő olvasójukat a *flâneur*ben lelik meg – akár konkrét értelemben is, hiszen a városban való lét ma és Benjamin korában, sőt Baudelaire korában is az utcán sokasodó betűk és szimbólumok közt való életet jelenti és jelentette.⁹ És a modern nagyváros mintájára az, amit ma Internetnek nevezünk, olyan megapolisz, ahol az olvasó *flâneur*ként bolyonghat, vagy egy másik metaforával: szörfölhet a különböző *surface*-ek, reklámok, röplapok, újságcikkek között. Egy szó mint száz, a hipertext elmélete tehát megpróbálja a benjamin *flâneur* allegorikus alakját kisajátítani magának, hogy a könyv halálát általa vigye végbe – Benjaminra hivatkozva.

Elkerülhetetlen, hogy a most már kissé kísértetiesé váló, általam eddig csak „hipertext-elméletírókként” jelzett *flâneur*öket nevesítsem is valamennyire. Az egyik közülük Gregory Ulmer, aki egy idézetgyűjteményt állított össze, amelynek egyes cédulái magáról a hipermédiáról és a hipertextről szólnak. Ulmer cédulázó gesztusa benjamin *ihletésű*, ugyanis „[a] hipermédiában a tudós/tanár nem alkotja meg kinyilatkoztatás formájában az érvelés egy meghatározott vonalát, hanem a lehetőségek egész paradigmáját bontakoztatja ki, az állítások készletét, meghagyva a kifejtés elvégzését, a specifikus szereklekiót és kombinációt az olvasónak/felhasználónak”¹⁰ Észre kell vennünk azt az intencionális rokonságot, ami Ulmer kísérletét Benjamin *Német emberekjéhez* teszi hasonlóná, illetve ahhoz a nagyszabású benjamin *álomhoz*, amely, mint azt Ulmer is megjegyzi, egy olyan könyvről szól, amely „csak idézetekből épül fel”. Architektonika és architextualitás itt, ebben a meg nem valósult álomban egymás szinonimái:

„A befejezetlen Árkádok-program [ti. Benjaminé – M. A.] a 19. századi ipari kultúráról készített jegyzetek hatalmas gyűjteményében ölt alakot, ahogy ez a kultúra Párizsban realizálódott – és ahogy átalakította ezt a várost. Ezeket a jegyzeteket a történeti források hatalmas készletéből válogatott idézetek alkotják. Benjamin a lehető legkevesebb kommentárral egészítette ki őket, valamint az arra vonatkozó legáltalánosabb megjegyzésekkel, hogy miként rendeződtek el ezek a részletek.”¹¹

„A hipermédia – mondja Ulmer –, Benjamin ezen álmának technológiai megvalósítása lehet.” Ulmer saját cédulagyűjteménye Benjamin Árkádok-tervezetének ötletét valósítja

⁸ Walter Benjamin: „Egyirányú utca”, ford. Tandori Dezső, in: *Angelus Novus*, 485.

⁹ „Évről évre sűrűbbek lesznek a betű-sáskarajok, melyek a nagyvárosiakok előtt a vélt szellem napját elsötétítik.” stb. Uo. 499.

¹⁰ Greg Ulmer: „Hipermédia-grammatológia”, *Postmodern Culture*. v. 1. n. 2. (1991. január)

¹¹ Uo.

meg a maga keretei között, ahol „a szimuláció [vagyis a gyűjtemény] egy kollázs, amely előzetesen már létező töredékeknek egy új kontextusban való újraélesztése, e kontextus saját jelentésének létrehozása céljából”. Ulmer „markáns pedagógiának” nevezi ezt a kísérletet, és a következőképpen írja le: „Bármely, az adatbázisban tényszerűen megjelenő adat úgy tud funkcionálni, mint egy jel, amely jelöl vagy létrehoz egy másik jelentést. E jelentés sajátosságait az olvasás során kell kikövetkeztetni, így a kritikai érvelés felépítése az olvasóra marad. Ezek az eljárások egy markáns pedagógiát körvonalaznak, amelyben a kutatás invencióként működik – egy beszédes szöveg feltalálásaként [...]”

Az ilyen multimédiás-hipertextuális-interaktív rendszerben haladó olvasó csatangolása hasonló tehát ahhoz a *flâneur* magatartáshoz, amit fentebb Dickens kapcsán a Benjamin által idézett Chesterton „átszellemítésként” nevezett meg. Egy idézetgyűjteményben bolyongó felhasználó ugyanaz, mint egy nagyvárosban csatangoló *flâneur*: mindkettő a szó szoros értelmében tárgyakra bukkan, és ezen *talált tárgyakat* mintegy átszellemíti, ezek között kapcsolatokat vagy adekvát szóval *korrespondanciákat* teremt, és ezek a talált tárgyak és korrespondanciáik adják ki az ő saját útvonalat, sorsát, történetét. *Mystory*, mondja Ulmer, amely szóban egyszerre van jelen a *my story* mint ‘az én saját történetem’, a *history* mint ‘történelem’ és a *mystery* mint ‘rejtély, rejtlem, titokzatos dolog, misztérium’.

Röviden összefoglalva az eddigieket, felsorolhatjuk, hogy mi kapcsolódik a *flâneur* allegorikus alakján keresztül a hipertext felhasználójához. Szabadság, vagyis függetlenség mindenfajta, mások általi navigációtól, kritikai gyakorlat; a talált tárgyak és szövegek átszellemítésének képessége, vagy ahogy Baudelaire mondaná, az üres dolgok megtöltése; valamint pozitív önkifejezés a saját történet létrehozásán keresztül. Ezt Baudelaire „igazi romantikának” hívná, és többé-kevésbé ezt írja le, amikor a tömegben „megmerítkező” költőt így jellemzi:

„A költőnek megvan az a páratlan előnye, hogy tetszése szerint lehet saját maga vagy más ember. Amikor csak akarja, tetszése szerint behatol más bármely személyiségbe, ahogy a bolygó lelkek, melyek testet keresnek. Egyes-egyedül öneki: üres minden; és ha bizonyos helyek látszólag csukva maradnak előtte, az csak azért van, mert nem tartja érdemesnek, hogy odalátogasson.”¹²

Az Interneten szörföző vagy lubickoló felhasználó (ez utóbbi esetben, ha tehát a szörfös lubickol, az anyag ellenáll, és sikertelen a szörfözés) hasonló Baudelaire *flâneur* költőjéhez, és itt most nem a chatelésben és más hasonló módokon végrehajtható, szűken értett identitáscserében rendelkezésre álló lehetőségeket értem, hanem tágabban, a szövegeket átszellemítő olvasó-felhasználó alaköltéseit. Ez a kisajátító képesség, legalábbis a hipertext-diskurzus és posztmodern elméletek egyes szövegei szerint, magánka a technológiának, tehát a hipertextnek köszönheti működőképességét; a hipertext interaktivitásra serkentő struktúrájának, amelyben az ulmeri osztályozás szerint a „séma” (*pattern*)¹³ dominál (és nem a „történet” [*narrative*] vagy a „kifejtés” [*exposition*]); a séma lényegi formája pedig a kollázs. Magyarul ez az átszellemítő képesség az Internetnek vagy bármiféle hálózatnak abbéli kollázs-szerű sajátosságából ered, hogy összekapcsolt, egymáshoz linkelt sémák – idézetek rendszere, tengere, városa. Bizonyos elméletírók szerint tehát a hipertext struktúrájával, immanens módon, ha szabad így mondanom, kissé képzavarosan, *beépítve*

¹² Ch. Baudelaire, i. m., 235.

¹³ Gregory Ulmer: „Grammatology (in the Stacks) of Hypermedia, a Simulation: Or, when does a pile become a heap?”, *Literacy Online. The Promise (and Peril) of Reading and Writing with Computers*, ed. Myron C. Tuman, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh and London, 1992, 160–161.

„vele járna”, „együtt járna” a felhasználó átszellemítő képessége. Vagy mondhatjuk úgy is, hogy a hipertext magán hordja? magában hordja? – *magával* hordja, mintegy „sétáltatja” a felhasználó átszellemítő-kisajátító képességét. Sétáltatja, mint *flâneur* a teknősbékát a passzáz sok során, és ezzel a lassúsággal, cél nélküliséggel már önmagában ellentmond a könyv médiumának, amely ebben a felfogásban célelvű, mint a kapitalizmus.

De nem lehet, hogy mindez fordítva van? Hogy tulajdonképpen az önnön technológiai-ájának utópikus funkciót tulajdonító diskurzus, vagyis a hipertext-elmélet sétáltatja a hipertextet, a gépet, a masinát, az apparátust, átszellemítve azt azáltal, hogy helyből kritikai funkciót tulajdonít neki, még mielőtt valaki útra kelne benne? Nem elcsúszott ez egy kicsit, ez a „helyből kritikai funkció”? Olyan, mintha az afirmatív elmélet mihamarabb célba akarna jutni. Több okból nehéz kiigazodni ezen a diskurzuson, és az egyik a gyorsaság-lassúság felemás, ambivalens ellentéte. Ha arra van szükség, hogy a könyvön gyakorolt ideológia-kritikai funkciót tulajdonítsanak a hipertextnek, akkor a benjamin *flâneur* lassú tempóját ütötte, ha meg arra, hogy kényelmi szempontból glorifikálják a lassú könyvvel szemben, akkor az információ gyors ritmusát verik. De most nem is ez a fontos, hanem a hipertext-elmélet „átszellemítő” olvasása, amely kissé gyorsra sikerült. Ugyanis míg Benjamin elméletében a *flâneur* őrzi mindazt az ambivalenciát, amit *passzáz*sban-léte, átmenetisége rúházza (hogy tudniillik romantikus módon képzelődik, de már nem az történik vele, amit ő akar, sőt ő maga sem azt akarja, amit romantikus képzelete akar, tekintünk csak rá Baudelaire önmagáról rajzolt karikatúrájára, melyen rajta kívül a másik szereplő egy pénzeszsák szárnyakon), tehát míg Benjamin őrzi a fogalom ambivalenciáját, addig a hipertext-elmélet és a posztmodern kritika egyértelműsíteni látszik a fogalmat.¹⁴

Baudelaire híres, mert ars poétikusnak tartott szövege, *A modern élet festője* magyar (rövidített) változatában Constantin Guys-ról írva két helyen említi a *flâneurt*. Az első hely:

„A tömeg az ő [értsd: Constantin Guys] igazi eleme, mint a madárnak a lég, mint a hálnak a víz. Szenvedélye és hivatása: *összeformni a tömeggel*. Az igaz csatangoló [a franciában: *parfait flâneur*], a szenvedélyes megfigyelő számára végtelen öröm, ha a sokaság, a változékonyság, a mozgás, a tűnékenység és a határtalanság körében üthet tanyát.”¹⁵

¹⁴ „A *flâneur*, bár a mindennapi életből származik, analitikus forma, narratív eszköz. A modernitás társadalmi terében történő mozgás képe, a tudással és társadalmi kontextusával kapcsolatban kialakított magatartás. A *flâneur* többrétegű palimpszeszt, amely lehetővé teszi számunkra, hogy a modernitás valós termékeitől, így az árugazdaságtól és a kényelem egyeduralkodától, a tér praktikus megszervezésén és annak a városlakók általi tagadásán keresztül a modernitás állapotának és ezen állapot posztba és tovább történő eróziójának kritikai értékeléséig haladjunk [...]”; „A *flâneur* egy alternatív vízió, bár optimistább, mint amit a „hatalom-tudás”-ra alapoztak. A *flâneur*ben reflexív módon beépült keserű és cinikus potenciál lehetővé teszi az áruformának való ellenállást és a legitimálási módjába való behatolást, pontosan annak alapos vizsgálatán keresztül. A modernitás menetelését a *flâneur* nietschei tánca lassítja. Ráadásul a *flâneur* modernitási jellemzői: a »visszafelé való haladás/nyomozás«, a »guminyakság« és »teknőc-sétáltatás« mind a gyorsaság késő modern politikájának kritikai elutasításai. A *flâneur* állhatatosan félszeg.”; „A *flâneur* nem egy abszolút módszertani hozzáállás, hanem inkább a város vizsgálatának kreatív attitűdje és a változatos kényszerek relatív hiánya. A posztmodern *flâneur* a város fenyegetéseinek, megfélemlítéseinek, veszélyeinek vagy akár csak egyszerűen a szabad belépés kihívásainak vélt vagy valós karakterét egyként jól felismeri.” Jenks, Chris: „Watching your Step: The History and Practice of the *Flâneur*”, *Visual Culture*, Ed. Chris Jenks. NY: Routledge, 1995.

¹⁵ Charles Baudelaire, „A modernség”, in: uő., *Művészeti kuriózumok*, ford. Csorba Géza, vál., bevez., jegyzetek Julien Cain, Corvina Kiadó, 1988, 83. A francia szöveget lásd <http://baudelaire.litteratura.com>.

A másik hely:

„Ekképpen jár, kel, lohol, kutat [értsd: Constantin Guys]. Vajon mit keres? Nem lehet kétséges, hogy e tevékeny képzelettel megáldott, magányos ember, ahogy az imént lefestettem, a *végeláthatatlan emberi pusztaságok* fáradhatatlan utazója, valami nemesebbre törekszik, mint a céltalan csavargók [a franciában: *pur flâneur*], valami más, valami általánosabb célt tűzött maga elé, mint az alkalom szülte, futó örömek.”¹⁶

Ha ehhez hozzávesszük az angol fordítást, akkor abban mindkét helyen az *idler* szót találjuk („perfect idler” és „pure idler”).¹⁷ Az *idler* első jelentésében (‘semmirekellő, naplopó’) alátámasztani látszik a *flâneur* haszonelvvel való szembeszegülését, de ebben a fordításban is látható, hogy válik szét a terminus két jelentésre, vagyis hogyan *nem lesz* belőle terminus (mivel a szöveghelyek nem hozhatók, még nagyon gyors olvasással sem, közös nevezőre). Az az olvasás pedig, amely egyértelműsíti tárgyát, esetünkben a *flâneurt*, épp azon médium (értsd: a hipertext) alapelvének mond ellent, amely médium ideológiáját az egyértelműsítés révén megalkotni szándékozik. Vagyis a hipertext-diskurzus saját tárgyának, az ideológia szerint *nem egyértelmű* hipertextnek, a hipertext szabadságon alapuló elvének szegül ellen – és paradox módon épp az átszellemítés révén. Magyarul, legyártja a technológia kritikai töltetű szabadságkonceptióját, de ezt valójában egy totalizáló aktus révén teszi. Átszellemíti a hipertextet a *flâneur* egyértelművé tett, átszellemített (félreolvasott) terminusán keresztül, és akár akarja, akár nem, ezzel az elméletek piacán a tágan értett árugazdaság követelményeinek tökéletesen megfelelő, céltudatos reklámmá válik.

Persze van kitől tanulnia: bár Baudelaire is sokszor biztat a sokszínűségre, de ezt nem mindig támasztja alá performatív módon, sőt performatív módon annak épp az ellenkezőjét teszi. Mint ebben a mondatában is: „Annyiféle szépség van, ahányféle megszokott módon a boldogságot keressük.” A mondat első hallásra a sokféleséget propagálja, mondhatni a hipertextualitás ihleti. A hozzá fűzött jegyzet azonban mást mond. Az hagyján, hogy e baudelaire-i gondolat ulmeri értelemben véve sematikus, vagyis architektuális, magyarul idézet. Hagyján, hiszen Baudelaire saját jegyzete mutat Stendhal felé, így: „Stendhal.” Ennyi. Nem sokat törődött az utalás pontosságával, talán sietett valahová, talán épp teknőst sétáltatni. Az mindenesetre megjegyzendő, hogy nem csak a jegyzet bővebb kifejtésekor sietett, hanem már magánál az idézetnél is, ugyanis, a kiadó jegyzetíró szerint, Stendhal ilyet soha nem mondott. Mondott valamit, de azt két mondatban, és azoknak is más volt az értelmük. Mivel Baudelaire emlékezetből idézett, a jegyzetíró szerint „összeollózta egyazon kötet két szöveghelyét”. Hogy nem volt még hipertext, ami a kollázsolást lehetővé teszi, úgy tűnik, nem zavarta. Baudelaire kissé összevont, rövidített; célirányosan átrohant két Stendhal-mondaton, pedig mint *flâneurnek* éppen hogy lassítania kellett volna, hogy aláássa a rendszert – legalábbis a posztmodern irodalomelmélet átszellemítő olvasata szerint. Lassítania kellett volna, de nem volt nála teknősbéka. Ezért aztán mást sétáltatott, történetesen Stendhalt, őt azonban megfuttatta, vagy egy másik szóval élve *összevágta*, ahogy összevágunk valamit, ha sietünk.

Ennek megfelelően el kell gondolkoznunk azon, hogy vajon szabadok vagyunk-e az átszellemítésben, vagy pedig önnön célirányosságunk, haszonelvűségünk teszi lehető-

¹⁶ Uo., 84.

¹⁷ Charles Baudelaire: „The Painter of Modern Life” (1863), in: uő., *Selected Writings on Art and Literature*, trans. P. E. Charvet, (Viking 1972) pp. 395-422. Az angol szöveget lásd <http://www.idst.vt.edu/modernworld/d/Baudelaire.html>.

lenné a szabadság *flâneuri* ideáját. Azon is el kell gondolkoznunk, hogy ez a siető átszellemítés harmonizál-e a *flâneur* lassú szellemével, illetve van-e a *flâneur*nek egyáltalán szelleme, amivel harmonizálni kellene, és ha nincs, akkor az nem abból ered-e, hogy a *flâneur* mint funkció velejéig haszonelvű, szellemtelen és üres. És végül, ez a szellemtelenség vagy üresség, amelyben az elmélet és az általa propagált technológia ironikus önkritikája rejlik, köthető-e kisajátító módon egy bizonyos technológiához. Van egy olyan gyanúm, hogy az *igazi* kritika, ellentétben azzal, amit a mindenkori aktuális médiumhoz túlzott reményt fűzők állítanak, nem emberi találmány, és nem is kötődik feltétlenül virtuális szövegvárosok idézet-tereihez, vagy ha igen, ezen idézet-terek mindig is léteztek. Bizonyos tárgyak, mint a szimbolikus városként működő nyelv, úgy működnek, mint a teknős: lelassítják a bennük (vagy velük) közlekedőt, még akkor is, ha látszat szerint az illető épp nem sétáltat teknőst, hanem rohan valahová. És olyan is van, hogy az ember azt hiszi, ő sétáltatja a teknőst, pedig valójában a teknős sétáltatja őt.

Újraépíteni a zseniális sosemvoltat

*Laudáció Parti Nagy Lajosról**

Hölgyeim és Uraim! Barátaim!

Valaki nemrég (nem mondom meg a nevét, ismerik) arra kért, hogy (egy vídám alkalomra) írjam át neki a Hernádi Judit révén közismertté vált, *Sohase mondd* kezdetű dal szövegét. Nem értettem, hogy miért kellene, hogy mit lehet azon átírni, de amikor aztán megindult bennem a vicinális, és elmondtam, hogy a „Sohase mondd, hogy túl vagy már mindenem. / Sohase mondd, hogy tovább már nincs nekem...” sínparjain odáig jutottam, hogy „Sohase mondd, hogy túl vagy a tripperen. / Sohase mondd, hogy eztán már csak velem...”, rám kiabált, hogy nem jó, valami olyasmire gondolt, mint a *Löncsölő kislány*, amit Parti Nagy Lajos csinált a *Pancsoló kislányból*. Ja? – nyitottam nagyra a szemem, mint a golyózó kisgyerek –, én olyant nem tudok, rendeld meg talán a Parti Nagynál.

Kis híján úgy jártam, mint PNL (hadd nevezzem így a költőt, ha egyszer van már KAF, mit több, TGM meg MGP), amikor ő, mint köszöntő versében írja, belopódzott Csorba Győző költői kertjébe, a „Csorba-kertbe”, hogy kölcsönvegyen „néhány szétszórt kerti holmit”, s megtudja, „mitől lett vers a kertből”, mitől erősebb nevezett kert a többi kertnél, de aztán hamar rádöbbsent (rá kellett döbennie), hogy azt a többletet, amitől az csak Csorba Győzőé, azt „még egy alkalomra sem” tanulhatja el tőle. Legfeljebb cédulát hagyhat ott, az anyag mögötti szerkezet csodálatáról, szeretetéről, örömről.

Itt állok hát, máris a közepében, s magvas szavakkal arról kellene szólnom, hogy miért ítélte a kuratórium idén Parti Nagy Lajosnak a Szinnyei Júlia Emlékdíjat. Sokkal nagyobb és nevezetesebb díjak után egy picike kis díjat, amit be lehet (be szoktak) ugyan írni a vastagabb (s a helyi) lexikonokba, de ha ott van is, szinte senki sem tudja róla, hogy micsoda. Hadd mondjam el, hogy a végét járja, s ezen a néven ez itt az utolsó előtti kiadása. A pécsiek és a bennfentesek előtt nem titok, hogy az alaptőkéje Szinnyei Júlia, Pécssett induló író nő hagyatékából származik, hogy a díjat Benedek Mihály (nem mellékesen Benedek Elek apó dédunokája) alapította tizenöt-tizenhat évvel ezelőtt, aki (ugyancsak nem mellékesen) Szinnyei Júlia könyveinek a szerkesztője volt a Szépirodalmi Kiadóban. S aki a regényíró nő végrendeletileg reá hagyott örökségét ekképpen jótékony célra fordította. Az alapító okiratban az áll, hogy a díjat évenként, s mindig a *Jelenkor* előző évfolyamában

* Elhangzott a Szinnyei Júlia Emlékdíj átadásán, 2004. június 11-én Pécssett, a Művészetek Házában. (A szerk.)

megjelent legjobb írásért lehet kiadni. Akkor, az 1980-as években még nem volt gyakori az ilyesmi. Hálával emlékezve hát Szinnyei Júliára, és gondolva Benedek Mihályra, úgy is mondhatnánk, hogy a díj *Jelenkor*-nívódíj, s mindig is az volt. Csupán az anyja neve rovatban állhatna (vagy a leánykori neve lehetne) az, hogy Szinnyei Júlia. Szinte mindenki megkapta már, Makay Idától Takács Zsuzsáig, Darvasi Lászlótól Tolnai Ottóig, aki az alapítás óta valamelyik évben (a kuratórium szerint) kiemelkedőt publikált a lapban, s ha lassan el is apad a forrása, remélhetőleg újjáéled majd, talán *Jelenkor*-nívódíjként.

Azt, hogy ezt a díjat miért kapja meg Parti Nagy Lajos, nem hiszem, hogy itt különösképpen indokolni kellene. Arról viszont, hogy miért most kapja meg, talán nem árt szót ejteni. Van ugye mindenekelőtt a tavalyi évfolyam, amelyben, négy számban, az októberiben kétféleképpen is, szerzőként volt jelen, s van ezeknek az írásoknak a műfajoktól független minősége, mondhatnám, súlya, amely a 2003. esztendő tekintve igencsak feléje billenti a mérleg serpenyőjét. Makay Idáról nemigen írtak mostanában olyan mélyen értő és hiteles, olyan költői és személyes szöveget, amilyennel a kerek évfordulóján, a februári számban köszöntötte őt. Aztán ott van a Tolnai Ottóval készített interjú folytatásokban közölt három részlete, amelyből nemcsak a szeretettel és nagy felkészültséggel megszólaltatott kitűnő költő, író, szerkesztő képe, élete és műve bontakozik ki, hanem például az is kiderül, hogy Magyarország legérdekesebb, legrokonszenvesebb, legtehetségesebb és legtalpraesettebb ex-polgárai a huszadik században Magyarokanizsán éltek. Azóta pedig bárhová még a világban, mindenütt ott vannak (legtöbben persze Tolnai Ottóban, akit ugyancsak Isten éltesen), s jaj neked, ha nem tudod, ki fia-borja vagy.

Ezért erről a helyről nézve talán még nagyobb jelentőségű az az interjú, amelyet Nagy Boglárka készített vele, mármint Parti Nagy Lajossal (nem áll a nyelvemre, hogy PNL) ötvenedik születésnapja alkalmából. Mondhatják persze, hogy az interjú nem is mű, hanem annak a környéke csak, nézd meg és menj tovább – emlegetése, pláne a szárazsága, szemelgetése, sőt a beleszédülés a sodrásába anakronizmus, úgy kell annak, aki. Míképpen ő maga is megjegyzi, hogy „tudjuk, nincs gyerekkor, hanem az van, amit elmesélsz róla. Illetve az lesz a gyerekkorod, amilyenné elmeséled”. Vagy másutt, hogy „lassan rájövök, hogy rólam, tehát rólam is, nemcsak a lírai hőseimről, a verseim többet tudnak, mint egy léleknapló vagy önrekonstrukció”. Bármilyen mondható, s lehet igazság ebben is, abban is. Szerintem abban is van, hogy a születés, a neveltetés, az iskolák, az ifjúság helyei és közösségei jelentős (döntő? – itt kérdőjel van!) szerepet játszanak az ember alakulásában, a tehetség kibontakozásában. S interjú is van ilyen is, meg olyan is. A legjobb változatában olyan, mint a szépirodalom, amely nem csupán olvastatja magát, és rengeteg bizalmas, izgalmas, elgondolkoztató és szívderítő információval szolgál, hanem művészi élményt is nyújt. Mint az, amelyről beszélek. S mivel Pécsen vagyunk, ahol PNL diák volt, diplomát szerzett, dolgozni kezdett, ahol az első versei, írásai megjelentek, tehát ahol sok mindent tudunk róla (ő meg rólunk), talán kimondhatjuk, hogy szívet melengető, s szerintünk az életmű kitörölhetetlen részét képezi, ahol Pécsről szólva azt mondja, hogy „...legbelül pontosan tudtam, hogy nekem ott kell ’megcsinálnom magamat’, azaz a verseket, amelyeket már el tudok vállalni, és amelyek már vál-

lálnak engem...” Vagy azt, hogy „... máig azt hiszem, az döntötte el, hogy én ezen a pályán, mármint az íróin maradok, hogy a *Jelenkor*hoz kerültem.”

Tudom, igen, hogy az első vállalt verseken túli „ön maga megcsinálása”, az bizony – bizonyosan és végérvényesen – már Budapesten s azután történt meg, amikor elhagyta Pécs-et, ahol egyébként tizenhárom évig élt. A kibontakozás (a változás?, a fejlődés?, a felemelkedés?) állomásairól tudós elmék sok mindent megírtak, elmondtak már. Itt most ennek a páratlan költészetnek csak a (később a prózában és a drámában is bizonyított) kezdettől fogva feltűnő eredetiségéről, elevenségéről, sokszínűségéről, utánozhatatlanságáról tennék említést. A komédiába (íroniába, groteszkbe) csomagolt (bújtatott, rejtett, mesterkedett) tragédiáról, a megmásíthatatlan sötétet is a repedezett fonákjáról látott, átélt, megjelentetett játékosságról. S arról, hogy ebben a pozícióban, folyamatban (működésben?, küzdelemben?) miképpen tette engedelmes eszközévé (játsszótársává?, szolgálójává?) a nyelvet, s formálta-formálja, újíja a levegővételéhez, szívveréséhez, habitusához igazodó anyaggá. Meg arról még, hogy miközben folyton-folyvást a költészet Bábel-tornyának összedőlését, összetöröttségét, illetve a róla való beszédet hallani, PNL a szétguruló kövekből, a sérült elemekből vagy a dilettantizmus kacatjaiból (is) képes újraépíteni a zseniális sosemvoltat.

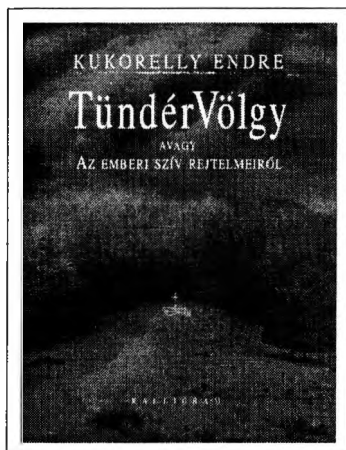
Négy verse jelent meg tavaly, a májusi *Jelenkor*ban. Három szonett-méretű szomorú, s egy hosszabb szomorú. Persze, annyi eredeti fényesség, élet van bennük, hogy első látásra nem is tűnnek szomorúnak. Űdék, könnyedek, kihívóak, olvasgatják magukat. Aztán ha közelebbről megnézel, ha megtapogatsz, fölemelsz egy-egy sort, két sort, ha érzed az egészet, szinte beletörik a karod. Magány, elmúlás, ravatal, „kis húskoporsó-angyalok”, „fodros szemfedőt”, „gyászszalagot” gyártó varrónők. Akik, miközben József Attila cukros ételekről álmodó szövőlánnyát mutatják eszedbe, s azt, hogy „kuncog a krajcár, ennyiért / dolgoztál, nem épp semmiért”, dalolnak, mint a csalogányok, s „hajuk hullámszik”, miközben bicikliznek hazafelé. Merthogy: „bombabiztos a megélhetésük”. Nos, ez az, ebben a bombabiztos megélhetésben, akárcsak a *Löncsölő kislányt* hitelesítő, fancsali mottóban, miszerint „... az élet úgyis szívószál...”, minden benne van, ami ezt a költészetet sajátossá teszi, elnehezíti és magasan röpteti. Sírjunk? Nevezzünk? Próbáljunk meg inkább kicsit könnyedebben, felszabadultabban, s talán vidámabban élni, s olvassunk hozzá sok Parti Nagyot. Akinek a Szinnyei Júlia Emlékdíj kuratóriuma és a magam nevében is szívből, baráti szeretettel gratulálok, hosszú életet és továbbbi sikeres munkálkodást kívánok.

SZÍV ÉS NŐK, IGEN ÉS NEM

Kukorelly Endre: TündérVölgy avagy Az emberi szív rejtelseiről

Kukorelly Endre mögött, ha jól számolom (és jól számolom, mert a könyv borítójának behajtott feléről olvasom), legújabb kötetét is beszámítva, tizenöt könyv áll. Versek és prózák, mondjuk így, egyszerűen, kezdetben versek, később mind több átúszás prózába és vissza versebe, miközben finoman érzékelhető a prózaforma fokozatos térhódítása. Lényegét tekintve azonban mindez látszatnak, külsőleges megközelítésnek tűnhet, hiszen Kukorelly prózaformáiban köztudottan sok a lírai, versszerű elem (egyes vélemények szerint ha prózát ír, akkor is verset ír), verseinek pedig igen jellemző vonása az epikum.

A *TündérVölgy*et megelőző írói pályán leginkább a *Rom* (*A szovjetónió története*, 2000) című könyv tekinthető a mostani regény rokon alkotásának, előzményének. Azon kívül, hogy a *TündérVölgy*nek is van egy „szovjetónió” vonulata, a két mű mondatalkotásában, iróniájában, elbeszélői pozíciója tekintetében is mutat rokon vonásokat. Arról nem szólva, hogy a *Rom* alcímében szereplő *szovjetónió* kis kezdőbetűs formája arra utal, hogy nem földrajzi térségről, hanem fogalomról van szó – olyan fogalomról, amely „túlzottan sok mindent jelent” –, s amellyel méltán leírható az ötvenes-hatvanas évek Magyarországa, mely időszak a *TündérVölgy*nek is egyik legjelentősebb tematikus rétege. Nem véletlen hát, hogy a két mű között számos tematikus-motivikus megfelelés fedhető fel. Már a *Rom* szövegében is előfordult a Berlin melletti szovjet katonai támaszpont maradványa (épp ezzel kezdődik a esszéregény), az angolt, németet, franciát tanító keresztanya, aki a háború után átvált az orosz nyelvre, az anya, aki budai úrilány, ám az ötvenes években a sertésvágóhídon, majd a szalámigyárban dolgozik, munkaidő után pedig az apával pulóvereket köt, a csütörtök esti bridzspartik a komcsizással, mely utóbbiból az apa jellemzően kimarad, a nagybácsi államosított likőrüzeme, az ötlet, miszerint a gyerekekre jelet kell tetoválni, hogy a várható kitelepítés alkalmával el ne cserélődjének, az apa állásnélkülisége, a család maradása, a szuhomi nyaralás(ok), az oroszokhoz átállt század epizódja, az 1986-ban vásárolt ház helyszíne a Szentendrei-sziget csücskével, a hiányok (lásd: „A banánra például emlékszem”, *Rom*, 94. o. – „Banán nem volt, még szerencse”, *TündérVölgy*, 159. o.) stb. Mindehhez persze hozzá kell tenni azt is, hogy ilyen tematikus-motivikus megfelelések Kukorelly más líra- vagy prózáköteteivel is kimutathatók, azaz a *TündérVölgy* az író eddigi vers- és prózavilágának elemeit is felhasználja, újra- és felülírja (lásd: csajozás, foci, edzések, meccsek, barátok, törvásárlás, vívóleckék stb.), mint ahogyan a Kukorelly-féle nyelv és stílus is ismerősnek tűnik az előző kötetek szövegeiből. Azt is mondhatnánk, hogy a *TündérVölgy* az

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2003
373 oldal, 2900 Ft

eddiggi vers- és prózaszövegek, témák és élmények nagyszabású szintézise (is). Valóban nagyszabású vállalkozás, váratlanul testes könyv, több regénytípust egyesítő, szinte enciklopédikus teljességre törekvő mű, s ily módon újdonság Kukorelly írói pályáján. Másfelől – dimenzióit tekintve – olyan nagyívű epikus alkotások sorába utalható, mint például Szilágyi István *Agancsbozótja és Hollóidője*, Márton László *Átkelés az üvegen* című nagyregénye és épp mostanában kiteljesedett, *Testvériség* című regénytrilógiája, Nádas Péter *Emlékiratok könyve*, Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba*, *Harmonia caelestis és Javított kiadás*, Závada Pál *Jadвига párnája és Milota*, Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* című regénye stb. Azaz Kukorelly a lírától és az epikai kisformáktól a *Rom* összefüggőbb, (regény)fejezetekből építkező – és regényszerű – szövegén át az epikai nagyformáig jutott. A rekapituláció gesztusa a szövegtér nagyarányú kiterjesztésén túl más szempontból is nyilvánvaló: a *TündérVölgy* egyben az eddigi (és újonnan felszínre törő) élmények és írói tapasztalatok szintézise is.

E szintézisen belül a regény nagyformája – paradox módon – úgy működik, hogy közben a kisformák meglétéről, epikai „jogáról” sem mond le. A mű kilenc fejezete fejezetenként kilenc számozott prózaegységből áll, a számozott egységek pedig – többségükben akár önállóan is olvasható – kisebb egységekre, bekezdésekre – töredékekre – bontottak. A bekezdések közötti törések/áthajlások az író versbéli építkezésének eljárásaira emlékeztetnek. Ez utóbbi írói eljárás külön hangsúlyt kap a kötetben. Egyszerre köt és old, szakítja meg és teszi folyamatossá az olvasást. A kis szövegrészek közé ékelt üres sor a megszakítást, míg az egyes szövegrészek között átívelő, tovább élő logikai kapcsolatot a folyamatosság elvét erősíti. Ennek az elvnek az intenzitását legtöbb esetben az tartja fenn, hogy a bekezdést záró, befejezettnek tűnő mondatra a kihagyás utáni új bekezdés kezdőmondata jelentéskiegészítésként, (ironikus) konzekvencialevonásként vagy poénként csattan rá. Íme, csupán néhány, találmányra kiragadott példa a szövegből:

„(...) Szétment a gatyám, a térdemből állt szerteszt a szilánk, mint a laktanyakerítés tetejére betonozott üvegcserepek. // Mert bámultam a lányokat. Fájt piszkosul, fél lábon ugráltam hazafelé, nem fordultam hátra, hogy mit szólnak, röhögnek-e, vagy mit csinálnak, lehet, hogy én röhögtem volna rajtam. // Azon a barmon (...) (43. o.)

„(...) Akkurátusan becsomagolt díszek, nem törtek el, egy sem. Nők nem nyúltak hozzá, ez volt a szabály. // Nőtől mentes, akkor nem török.” (43. o.)

„(...) Egész lakótelep, félig-meddig lebontott épületek, előszörre nem is veszem észre. // A rombolást, mert az egész úgyis rom. Mintha hirtelenjében nekiláttak volna, vidáman nekiestek, hogy szétverjék, aztán valamiért ugyanolyan hirtelenséggel abbahagyták. // Nagy kedvvel abbahagyták, mert nem lehet úgy, olyan egyszerűen. // Szétrombolni sem (...)” (258. o.) stb.

A tudatos regényszerkesztés további jele a fejezetek előtt futó évszámsor egy-egy vezérszóval, valamint a fejezetek elé iktatott egy-egy vers. Az évszámsor minden fejezet előtt azonos, 1944-től 1986-ig terjed, az évszámokat pedig úgy kapjuk meg, hogy minden következőhöz eggyel többet adunk hozzá (1944, 1947, 1951, 1956... 1986). Fejezetenként ebből a sorból mindig más évszám emelkedik ki, s a regény végére érve az is bizonyossá (és rekonstruálhatóvá) válik, hogy ezek az évszámok a regény tárgyát képező család vagy egyes tagjainak sorsdöntő dátumai, miként a vezérszavak is irányadóan utalnak a regénycselekmény egy-egy lényeges vonulatára. 1944 például az apa német hadikórházban való tartózkodásának éve, a számsorhoz rendelt *halott* szó pedig az ő halálára vonatkozik, mivel ez a fejezet (a IX.) újra erre az élettörténeti tényre tér vissza hangsúlyos módon. 1947 azt az évet jelzi, amikor az apa a frontról és a fogságból hazakerül, a számsor végére írott *bolond* vezérszó pedig arra utal, hogy egy szerelmi idillnek mutatkozó epizód ellenére mégis hazatért, de értelmezhető azon elhatározására alkalmazott jelzőként is, hogy '56-ban, előzetes tervei ellenére mégis az országban maradt (I. fejezet). 1951 az az év, amikor

az anya a szalámigyárban dolgozik (tágabban: az ötvenes évek), a *gyerek* az én-elbeszélő épp erre az időszakra tehető gyermekkorára utal (III. fejezet), 1956 a sorsdöntő történelmi dátumra, s a *haza* vezérszó is az országra (s a család otthonmaradására) vonatkoztatható (VIII. fejezet). 1962 a szentistvántelepi árvíz éve, a fejezet élén kiemelt *kert* pedig a regény e lényeges helyszínét, az ugyanezen évben vásárolt szentistvántelepi kertet jelöli (III. fejezet), 1969 az én-elbeszélő katonaságának és az egyetemre való sikertelen pályázásának az éve (vezérszó: *katona*, V. fejezet), 1977 szovjetunióbeli nyaralásának és az apa halálának évére utal (vezérszó: *oros*z) stb. Mindezek mellett a fejezeteknek külön címük is van, amelyek szintén csupán nagy vonalakban vonatkoztathatók az egy-egy fejezetbe foglalt több cselekményszál valamelyikére (II.: Kert, IV.: Pénz). Ilyen értelemben a regény két legérdekesebb fejezetcíme a két utolsó. A VIII. fejezeté (*Nem*) a dátumsorból kiemelt 1956-tal és a *haza* vezérszóval egyetemben arra utal, hogy a család a sorsdöntő történelmi esemény után *nem* emigrált, a IX. címe (*Ne*) pedig az apa halálának elhárításaként értelmezhető. Az egymást követő fejezetekhez rendelt, ám egymást nem időbeli sorrendben követő évszámkiemelések a regény történetkezelésének azon általános ismértékét hangsúlyozzák, hogy a műben az események nem időbeli sorrendben követik egymást, sőt egyes fejezetek sem csupán a cselekmény egy-egy időbeli szakaszát, hanem kevert idejű cselekvésszálakat foglalnak magukban.

A regény formai-tematikai egységeinek működése a szétszálazódás fogalmában jelölhető ki, aminek eredménye a töredezettség, a szilánkság, a centrumnélküliség. A mű e meghatározó vonása sokféle szabad olvasatot engedélyez, azaz a regény bárhol felüthető, bárhol bele lehet olvasni, hiszen a szöveg időrendi-oksági kötöttségektől mentes. Az értelmezési folyamatok is többszintűek: a jelentés az olvasás menetében egy-egy vagy néhány összefüggő bekezdés szövegegységén belül, majd végül – retrospektív módon – a regény egészének elolvasását követően áll egybe. A szerkezet szétszálazódását, töredezettségét és szilánkságát mélyítik el, fokozzák a műre oly jellemző ismétlések is, amelyek más és más szövegkörnyezetben, más és más formában fordulnak elő. Bár kezdetben úgy tűnik, túljátszottak, az olvasás során, a könyv (a történet) mélye felé haladva nyilvánvalóvá válik, hogy sajátos – és egyszerre több – funkciót töltenek be. Részben az explicit értelmezést helyettesítik, s ezzel a jelentésadás egyértelműségének lehetőségét kérdőjelezzik meg és függesztik fel (az elbizonytalanítás egyébként is jellemző eljárása a szövegnek), részben az én-elbeszélőt körülvevő jelenségek, folyamatok megértése érdekében tett újabb nekifutásokként értelmezhetőek, részben pedig az emlékezet stabil pontjait jelzik az emlékek szétpergő mozaikkockáinak (homokjának!) ellenében. „Ezeket már említettem, most még egyszer elmondom, megpróbálom összeszedni. // Lesz olyan, amit többször is összeszedek, máshogy nem megy. Van, ami végképp megtapad, úgy kell kisikálni belőlem, miközben az egész vidáman pereg széjjel, kipereg, mint a homok egy könyv lapjai közül.” (346. o.)

Minthogy a történet alapját az én-elbeszélő önéletrajzának részletei alkotják, a regény egyik kulcsfogalma az emlékezet, amely emlékképeket („Minden kép”) emel ki és hullajt el – szelektál: „Az a program, hogy emlékszem bizonyos dolgokra. Letörölhetetlen beírások a gépezetbe, ez a gép kezel engem, válogat helyettem, megtart és töröl, nem tudni, milyen szisztéma szerint.” (289. o.) Kukorelly még ingoványosabbá teszi, még inkább elbizonytalanítja ezt az egyébként is labilis, hol megbízhatóan, hol megbízhatatlanul, nagyon is szeszélyesen működő mentális folyamatot: „Alig érthető, lassú anyag, emlékszel jól a nem tudod, mire.” (247. o.) Az elbizonytalanítás leghangsúlyosabb gesztusa a regényben a megtörtént (élet)események *valóságosságára* alapozó emlékezet szembeállítás, egybemosása a *fikcióval* (lásd: kitalálom, ezeket gondolom el, magam elé képzelem). A szöveg ismétlésmechanizmusán belül különösen a kitalálásra vonatkozó részletek merülnek fel nagy számban, újra és újra: „Egyszerű emlékezet, előbb elmesélem nekik, kitalá-

lom a részleteket, hogy legyen mire visszaemlékeznie" (13. o.); „Amire visszaemlékszem, azt előbb még ki kell találnom" (39. o.); „Ha bármit leírok, olyankor nem emlékszem, és nem nem-emlékszem, inkább kitalálom, pontosan abban a formában, ahogy volt, azt a formát" (161. o.) stb.

Ezen írói eljárás miéért több válasz is adható. Elsősorban azzal a szépségszissel rokonítható és hozható összefüggésbe, amelyet a történetírás támaszt az *egyetlen* történet megbízhatóságával szemben. Miként egyetlen történet, egynemű emlékezet sem létezik. Másodsorban ez az elbizonytalanítási gesztus egyben a *szent* (hivalkodó) emlékezet leemelése is a piedesztálról, minek folytán maga az emlékező (Én) is veszít uralmi pozíciójából. (Vö. Kukorelly lírai és prózabeli Én-jeinek lefokozásával.) Az emlékezzettel szembehelyezett, jellegzetesen fikciós eljárások (kitalálás, képzelet) ugyanakkor az olyan fogalmakat, mint amilyen például az önéletrajzi én, a saját élettörténet, felmentik a referencialitás mindent maga alá gyűrő terhe alól – szándékosan a fikció irányába tolják el. Azaz Kukorelly ily módon áll ellen annak, hogy önéletrajzi elemekből szőtt regényt csupán *önéletrajzi regény*ként olvassuk.

A regény egyik lehetséges olvasata szerint főhőse az én-elbeszélő, cselekményét pedig az én-elbeszélő élettörténete képezi a gyermekkortól a kamasz-, illetve ifjúkoron át a felnőttkorig. A mű ezen olvasat szerint *nevelődési regény*, tépje pedig az Én megalkotása. A gyermekkor, kamasz-, illetve ifjúkor a tapasztalatszerzés, a felnőttkor a konzekvenciák levonásának ideje – már amennyiben a konzekvenciák levonhatók. A regény szövegének túlnyomó részét a felnőtt én-elbeszélő nézőpontja uralja, de e nézőpont gyakran keveredik, egymásba csúszik az „ártatlanság korának" szemlélődő, naív, gyermeki-ifjúkori nézőpontjával.

Az élettörténet korai szakaszai helyszínek és történetrészek sokasága által tárulnak fel. Nyáron a szentistvántelepi kert („ez a kert volt a nyár"), kerékpározás a folyóhoz, fürdés, napozás, foci, barátok, cigizések, lányok, télen Pest az Andrássy úttal, az Oktogonnal, a Szondy utcával, a Beruházási Bank óvodája a páternosztterrel, mozi, karácsony, a szülők és rokonok bridzspartija, gombfoci, edzés, jégpálya, utazások, iskola, csajozás, katonaság... Többnyire az időtlenség mindent befogadó szárnya alatt, olykor mégis ambivalens mellékízekkel („Teljesítem a nyaralást" – 39. o., „Semmi, csak unatkoztam" – 56. o.). Az illatok és ízek szenzuális tapasztalata által differenciálódik a jó és rossz, a kellemes és kellemetlen. Van nyár- és éjszakai orgonaillet („bejött az egész kert"), „anya kardigánjának illata, pontosan megkülönböztethető szent, családi illatok" (113. o.), cipőpaszta- és pogácsaszag, apa kezét fogni jó, az edzés utáni tej és az ebédre főtt grízes tészta rossz. És van otthon, szeretet és családi boldogság. A dolgok elrendezhetőségének és megoldhatóságának gyanútlan hitén azonban itt-ott rés támad. Különösen az ötvenes éveknek a családra nehezedő atmoszférája és látszatvilága sejteti, hogy a tapintható, érzékelhető valóság mögött egy nehezen megközelíthető, a felnőttek által is elfedett, elhallgatott valóság, a „nicht vor dem Kind" valósága rejtőzik. Az egyféle kölni és öltönyanyag, a nejloning és az ügyetlenül összevarrt ruhák magyar valósága, amelyet egy nem létező forgatókönyv szerint szerveződik, közösen játszott szereppel lehet leplezni: „Így csináltuk mi, meg a szabó, mintha létezne választék, és már ettől más is volt..." (350. o.) Ám olykor fellebben a fátyol, s a látszat mögött leplezetlenül megmutatja magát a valóság: „Néha eladtunk a Bizományi Áruháznak egy-egy jobb darabot az örökségből, olyankor egybesült hús az ebéd, egy palack bor, utána szerelmeslevél. Ez olyan *milyen is volt*. // Reménytelen. (...) Úgy látszik, nincs pénzünk. // Megfelelő *családi boldogság*, nincsen hozzá pénz, nincs elég a boldogsághoz. (...) Erre az ügyletre valahogy emlékszem, nem jó érzés. // Hanem rossz érzés. // (...) Ha nincs pénzünk, akkor nincs, tudomásul vettük, nem volt különösebb siránkozás, semmi melodráma. // Vidultunk? // Biztos nem." (156–157. o.)

A korai életkor megismerő szakaszának egyik központi problémája a nyelv, a világ

szavak általi megismerhetőségének, a szavak és a külvilág összeegyeztethetőségének kérdése. Janka néni „1944 elején titkban lelécelt a zsidó filmproducer férjével. Akinek ott mázlija lett, és karriert csinált. (...) Léc és producer, ezeket akkor hallok először így együtt. // Zsidó, jópofa, mázli, randa, karrier, ugyanazt a környezetet. (...) Elég gyakran előjön az a szó, hogy zsidó, csak nincs megmondva, mit jelent. (...) // Vagonír, komcsik, randa, ezek.” (44–45. o.) Vagy: „Figyeltem a tótót. Ilyen akkor egy tót” (58. o.); „Én nem tudtam, hogy ők prolik, és hogy az mit jelent. (...) de mi az, hogy proli? Mitől proletár? Zeng a ház, amikor üvöltöznek, ez proli” (108–109. o.); „Rém halványan sejtem csupán, mi az ávós, magyarán gőzöm sincs, és Leveczkinek sincs. Nem tudom, mégis felfogom, hogy mi.” (366. o.) Az ismeretszerzés egy későbbi szakaszában nemcsak a dolgok és nevek differenciálódnak, hanem a nyelvek, a nyelvhasználati kódok, sőt a nyelv általi manipuláltság is tudatosodik: „Létezik otthon használatos, máshol mást használunk, nem ugyanaz, rászorít a nyelv, de miért nem beszéltük meg?” (62. o.); „Ha másokhoz beszélek, nem hozzám tartozik, hanem majdnem biztos, hogy a rendszerhez. // (...) Egyszer csak máshol már nem úgy beszélek, mint itthon, vajon miért? // (...) Most jön rá, hogy véletlenül kétféleképp beszél, akkor is, ha ugyanazt mondja, és bár nem szólnak rá, már nem téveszti el. (...) Ezek itt elfoglalják a szavakat, ez a rend, erre megy ki az igyekezet (...) // (...) Minden szót lefoglalnak, és észereveszem vagy sem, lefoglalnak vele engem is.” (161–162. o.)

A *TündérVölgy* azonban egyben apa-regény is, hiszen a fejlődés említett időbeli szakaszait az apa jelenléte (felnőttkorban a hiánya), személyiségének kisugárzása hatja át. Vállalható és nem vállalható példakép az apa, de mindenképpen egy személyiségkonstrukció megalkotása egy olyan korban, amelynek értékkategóriái között a személyiség, a jellem látványosan nem az első helyeken szerepelt. Személyiségkonstrukciójának legjellemzőbb meghatározói a világ dolgainak távolságtartó szemlélése és passzív elfogadása, a lemondás, a hűség – a (polgári) értékekhez való ragaszkodás értelmében is: „Vége egy formának, végleg vége, nem szünet, nincs új felvonás, *lebocsátották* a vassüggönyt, egyfajta bosszantó blazírtággal tudomásul vette. // Csakhogy ha vége is, azért még nem kötelező abbahagyni.” (299. o.)

A hallgatás (vö. Nádas Péter: *Egy családregény vége*), amelyet a már felnőtt én-elbeszélő a regényben oly sokszor, olykor egészen indulatosan a halott apa szemére vet, részben polgári tapintat, részben a külvilág vállalhatatlan jelenségeitől, folyamataitól való elzárkózás jele (*no comment*), de egyben védő, óvó, hárító gesztus is a fiú irányába. Az apa emlékével folytatott viaskodás kiváltó oka, hogy a fiú a hallgatás, a hárítás ellenében épp a múltbeli beszélgetések hiányát fájlalja, mely beszélgetések elősegítették volna a *Bildung*ot, kitöltvén a megismerés folyamata során keletkezett réseket, üresen maradt helyeket: „Előállna akármivel, tanács vagy ötlet, ne úgy csináld, hanem így. // Egyszer legalább. Az életben.” (276. o.)

Az apával együtt töltött évekre való emlékezés is életépizódok, jelenségek rébuszait kínálja, s ezek utólag vagy megfeythetők, vagy nem, s ha igen, ez a *Bildung*, ez a felnőttkori megvilágosodás már felismerhetően rezignált, s ha ironikus is, fájdalommal áthatott iróniáról van szó: „Nem épp hazafiságból maradt itthon, de ha nem ez, akkor meg mi a lófasz a hazafiság? Hogy nem tudsz elmenni onnan, noha nincs okod maradni?” (277. o.)

Az apán kívül, bár kisebb mértékben, az anya alakja is kirajzolódik, körülöttük pedig a tágabb család egyes tagjainak életképlete (többnyire a háborús körülmények, az általános romlást hozó ötvenes évek torz, polgárellenes politikája, az államosítás húzta ki lábuk alól a talajt), s ebből a szempontból a *TündérVölgy*nek van egy *családregény*-olvasata is.

És akkor még itt van C., akire vonatkozóan a szövegben több ízben elhangzik, hogy „a regény központi alakja” (ami viszont Kierkegaard-idézet), holott nem az. Sőt, személyisége, jelleme sincs, lévén szétírt figura: az én-elbeszélő hol saját feleségeként emlegeti (hol-

ott a regénynek épp a nőülés, a házasság a mű vége felé mindinkább felerősödő neuralgikus pontja), hol máshoz ment férjhez, hol német, hol kijevei lány, majd öngyilkos, autóbalesetben halt meg, másutt első osztályos fiát vezeti az iskolába stb. Igen és nem – mint a mű annyi más pontján, Kukorelly C. esetében is visszavonja és ellentételezi állításait: „Ez a könyv nem C.-ről szól, hanem a *családi boldogság*ról. Arról szól, van-e cs. b. Nincs” (305. o.); „Nem C.-ről van szó, hanem arról, hogy mi miatt alakultak így a dolgaim.” (307. o.) S bár C. nem „a regény központi alakja”, még csak azonosítható hőse sem, túl sok szó esik róla ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyhatnánk, hiszen nem mellőzhető vonatkozási pontja a regénynek. Pontos körvonalakat nélkülöző alakja révén például értelmezhető az én-elbeszélőt körülvevő nők gyűjtőfogalmaként (lásd „nagyon is konkrét nők, alig szétválaszthatók”, 24. o.), akik – a regény alcímének értelmében – hozzájárultak az én-elbeszélőnek „az emberi szív rejtelseiről” szerzett tudásához. Ha ez a tudás egyáltalán megszerezhető. (Igen és nem.) Ám a *TündérVölgy* szövegkorpuszában a kamaszkori-fiatalkori szerelmektől (a *csajozástól*), az első csóktól (az első „összenyalázástól”, amely szintén C.-hez kötődik) a szexualitás rejtélyén át az első szexuális tapasztalatokig, majd tovább – immár a szülők életképletének példájaként –, a *családi boldogság*ig, igen sok szó esik róla. Ez utóbbihoz éppen C.-nek van a legtöbb köze (lásd az apa többszöri felszólítását, hogy a fiú vegye feleségül C.-t). Azaz a nők, a „nőügyek” igen hangsúlyos tematikus rétege a regénynek: „Nőügy, jelentős kavarássok, nem tudni pontosan, minden amúgy is nőügy. Szerintem legalábbis, ebben a könyvben. // Legalábbis az életben, mert mi nem az, mondj egyet” (28. o.); „Szóval a nőkért megy a dolog, teljes erővel. Teljes szív. Amúgy meg semmi, nyaralás.” (270. o.) E tematikus vonulaton belül a regény leghumorosabb, már-már parodisztikus epizódjai a szentistvánteleti strandon, a jégpályáról hazafelé menet, a Hotel Ifjúságban vagy a focizás közben véghezvitt „csábítások”, „csajozások” a maguk erotikus túlfűtöttségével, színleléseivel és kényszerselekvéseivel, miközben az én-elbeszélő önironiája és humoros-parodisztikus önlefokozása révén mindez egyfajta rokonszenves balekság megjelenítésébe fut ki. Ami pedig a nőülést illeti, az én-elbeszélő a (pár)választás lehetetlenségéről szóló rövid traktátusban előbb szintén humoros tónusban igyekszik jelenlegi helyzetét interpretálni: „Úgysem lehet sorra venni a nőket, olyan hosszú sor és annyira mozognak, meg hát szegénykéik nem is szívesen járulnak hozzá. Minden pillanatot sorra venni, mindenki minden külön pillanatát, egyrészt nem fér bele.” (303. o.) Holott nem erről van szó. Se nem balekságról, se nem a választás lehetetlenségéről, hanem nőülés vagy írás, általánosabb szinten pedig élet vagy irodalom kérdésének szembeállításáról: „Egyszer majdnem megnősültem, aztán nem. Eljegyzés is volt, és mégsem. Akkoriban megint elkezdtem verseket írni, és azért. Nem nősültem meg. // Akkor abbahagytam volna az írást, még mielőtt belekezdék. Feladom...” (310. o.) Az én-elbeszélő életszemlélete itt, ezen a ponton kanyarodik el az apa életének számára tartathatatlanná vált példájától.

A *TündérVölgy* e szöveghelyei a *művészregények* egyik leggyakoribb (előbb említett) bináris oppozíciójával dialogizálnak. S ha elfogadjuk Dérczy Péternek a regényre vonatkozó állítását, miszerint a műben, bár a szöveg „szinte nem is érinti konkrétan, mégis előtűnik a boldogtalanság, a teljes magány (amúgy elhallgatott) »története«” (Dérczy Péter: „A teljesség vágya”, in: *Élet és Irodalom*, 2003., 20. sz.), a regény szövegében megbúvó *művészmagányban* is a *művészregények* egyik legjellemzőbb toposzára ismerhetünk.

Kukorelly regényének olvasatát tovább árnyalják a mű fejezetei elé írott mottók. A regény címe Vörösmarty mottóként idézett *TündérVölgy*ének elkülönböződéséből jött létre, C. pedig Kierkegaard *A csábító naplója* című művének Cordélia nevű hősnőjével hozható összefüggésbe. A mottók között harmadikként megidézett alkotás (Tolsztoj: *Családi boldogság*) címbe foglalt fogalma Kukorelly regényének egyik legmegterheltebb, gyakran ismételt szókapcsolata, s egyben egyik leglényegesebb tematikus rétege. S itt

van még Hölderlin és Kleist, akik Vörösmartyval egyetemben a romantika auráját vonják a mű köré, ami egyébként a regény címével és alcímével, sőt szövegének egészével is szoros szövegközi és jelentéstani kapcsolatban áll (lásd szeretet, családi boldogság, szívszerelem). Dérczy Péter említett kritikájában azt hangsúlyozza, hogy bár a mű címe s a mottókban említett szerzők neve a romantikára utal, a szöveg sem a romantikus szertelenség, sem a fennköltség elvét nem követi, „s az elbeszélői hangnem is nélküli a transzcendentális emelkedettséget”. Azaz romantika: igen és nem – és újra igen, mert ugyanakkor a tudatosan (racionálisan) megtervezett regényszerkezetet épp a szabálytalan, szertelen emlékezet asszociatív elvei szerint következő apró történetegységek töltik ki, nem beszélve arról, hogy ezek az apró történetegységek formailag is a romantikus töredékre utalnak vissza.

A *TündérVölgy* a posztmodern által kedvelt intertextuális térben íródik. A mottóként megidézett művek persze az említetteknel jóval nagyobb szerepet töltenek be a regény intertextualitásában. A szövegben vastag betűkkel kiemelt mondatok, mondattöredékek vagy szavak nagy része A *csábító naplójából* vagy a *Családi boldogságból* vett idézet. A *csábító naplójának* Cordelia (l.: C.) „a központi alakja”, innen az idézet, s Kierkegaard-tól kölcsönzi Kukorelly a keresztnevek valódiságára, valamint a költészet és valóság elválasztására utaló szövegrészeket is. A Tolsztoj-szövegből számtalan mondat került vendégszöveggé a *TündérVölgy*be, de az író külön meg is említi a regényt: „Történeteket abban a nem különösképp megemelt, nyugodt és egyenletes tónusban legjobb elmondani, ahogy Lev Tolsztoj csinálta. Itt nem úgy lesz. Úgy nem lesz itt elmesélve semmi.” (15. o.) Mindezen felül külön jelentősége van annak, hogy az ezen szövegektől kölcsönzött *csábítás*, illetve *családi boldogság* a *TündérVölgy*nek nemcsak hangsúlyos témavonulata, hanem akár Kierkegaard, akár Tolsztoj intertextuális játékba hozott szövege mint példa, mint viszonyítási alap szemléletbeli viszonyba kerül a regénnyel. A két mű (könyv) ezenkívül kultikus kisugárzással is rendelkezik, mivel az én-elbeszélőt két helyszínre is elkísérte: „Ehhez a könyvhöz egy Berlin melletti kastélyban kezdtem hozzá. (...) Nálam volt az a két könyv, amit azon a nyáron olvastam egy fekete-tengeri üdülőhelyen, mikor az apám meghalt. Ahogy kiraktam magam elé a könyveket, a lapok közül a kávéház asztalára pergett pár szem tengeri homok.” (19–20. o.)

Sok mindenről lehetne még beszélni Kukorelly regénye kapcsán: arról, hogy miként determinálja a történelem egy-egy család vagy az egyén életét („Én a szovjet rendszerben éltem, nagyjából egész életemben. Ha szigorúan veszed. // És vedd szigorúan” – 20. o.), partizánvadászatról, orosz frontról, kitelepítésről, államosításról, munkanélküliségről, halálról, nosztalgiairól, bezártságról, az első nyugati útról, szovjet áru kínálatról vagy épp az ötvenes-hatvanas évek Magyarországnak név és cím szerint felidézett fogyasztási és szellemi termékeiről, a regény s általában az írás ars poetica vonatkozásairól vagy arról, mit gondol Kukorelly arra vonatkozóan, hogy mi az Én („én igazából ki a csoda vagyok, erről mit mondjak?” – 282. o.) stb. A *TündérVölgy* szövegközi regényterével igazi posztmodern – *olvasóbarát* – regény, amely a befogadónak a jelentésadás több módozatát kínálja fel egyszerre. Ha tetszik, körkép a háború utáni Magyarország szellemi-erkölcsi világáról, ha tetszik, egy család, ha tetszik, egy író regénye arról, hogyan és miért jutott el addig, hogy író, s ez mit jelent; ha tetszik, nyári olvasmány. Olyan könyv, amelyet, miután becsuktuk, kedvünk van újraolvasni – és újragondolni.

„MINDEN A NŐKRŐL SZÓL”

Kukorelly Endre: TündérVölgy avagy az emberi szív rejtelseiről

„Irének hívták egyébként ezt a Mimit.”

A *TündérVölgy* című regényről, Kukorelly Endre írói életművének legjelentősebb művéről szólva a kritika egyik fontos kérdése volt, vajon költői avagy prózai alkotásként tekint-sünk-e rá. Ha tüzetesebben utánanéznünk, látjuk, hogy Kukorelly korábbi köteteiből nem kevés szöveget – költőit és prózait és olyanokat, amelyek épp költészet és próza határait bizonytalanítják el – dolgozott bele az opus magnumba. Így például a *Három 100 darab* címen összegyűjtött rövidprózák kötetéből vagy már a *Memória-part* című kötetből számos bekezdés, szövegrészlet, mondat, kulcsmotívum tűnik föl a regény többé-kevésbé átváltoztatott részleteként. Az utóbbi nyitóírásában, a *Tévedhetekben* már azt olvashatjuk, hogy „Szívekről van szó. A szívről, amíg csak élünk.” Aztán a kényszerről, a szeretetről és a boldogságról olvasunk („Legyen itthon egy üveg sör. Legyen Isten”), és arról, hogy „minden az örök életre fut ki”. Kukorelly ebben a regényben most kísérletet tesz életműve alapfogalmainak összefoglalására és ugyanakkor – mivel fő törekvése talán mindig is az volt, hogy a „condition humaine”-t ne a költői-írói pozíció hagyományos magaslatáról szemlélje, hanem a laikus, a civil, egy alak, NB. *egy pasas* hanghordozásában beszéljen róla – minden eddiginél keményebb revíziójára. Írásainak és nyilatkozatainak egyik legfontosabb problémája, tétje az őszinteség az írásban, másképpen mondván a művészi igazság. Hogyan lehetséges ez egyáltalán, és hogyan lehetséges posztmodern eszközök révén?

Összefügg ezzel az önéletrajziság kérdése is. Ha nem olvassuk önéletrajziként a regényt, akkor a mű tétje mindenképpen csökken. De hogy valójában mikor mi önéletrajzi elem a műben, azt lehetetlen megmondani. E paradox helyzetre az alábbi idézet vet fényt, amelyet Németh Gábor *Zsidó vagy?* című könyvének mottójául is választott, bizonyára okkal: „Az apám jó ember volt, ez egy mondat, én találtam ki. Ő, függetlenül ettől a mondatától, jó ember, és most már akkor ez is egy mondat, mindentől akár függetlenül, akár nem.” (190–191.) (Kukorelly – és Németh Gábor – írói módszereinek egyik forrásvidéke Erdély Miklós és a neoavantgárd. Ez a véletlenszerűséget, a fragmentálisat, az ismétlést mint alkotóelvet alkalmazó posztmodern poétika közvetlenül erre a hagyományra támaszkodik, ugyanakkor mindkettőjüknél megkerülhetetlen, a formaválasztást legmélyebben befolyásoló alkotói probléma a szöveg egzisztenciális tétje, az őszinteség az írásban, illetve a szöveg textualitásának és igazságának viszonya.)

A prózai és költői életmű jelentős része folyik bele tehát a regénynek a szerző által egyedien kidolgozott öntőformájába. Nyitott és mégis átfogó ez a szerkezet: a szerző, elsősorban az ismétlések által, hálává szövi a szöveget. A regény kilenc fejezetből épül fel, amelyeknek élén felütésként egy-egy vers áll, s a fejezeteken belül is kilenc számozott egység található (ez utóbbiakat azonban az amúgy is elkülönülő bekezdésekre tagolódó szövegben olvasóként nehéz egyértelműen azonosítani). A fejezetek sorrendben a következők: 1947 – bolond, 1962 – kert, 1951 – gyerek, 1995 – pénz, 1969 – katona, 1977 – orosz, 1986 – német, 1956 – haza, 1944 – halott. Az ily módon külön leitmotívumokkal ellátott fejezetek azonban nem csak „önmagukról” szólnak, a szerző szétszálazhatatlanul összeköti e motívumokat, s ha az egyikről beszél, óhatatlanul a többi is szóba keveredik, így tehát a regénynek nincs egyetlen centruma. (Akkor is így van ez, ha az apafigura, illetve az apa-fiú viszony a mű talán leginkább körülírt és legtitokzatosabb erőközpontja.)

A recepció bőven tárgyalta, amivel mi is csak egyetérthetünk: prima és hibátlan, hihetetlen erős atmoszférájú korképet is nyújt a Kádár-korszakról a *TündérVölgy*. Ahogy Kocziszky Éva írja, főként az érzéki tapasztalat emlékein keresztül mutatja be a szocializmus világát. Kukorelly arra törekszik, hogy a műben beszélő alak minél inkább megőrizze (vagy persze: újraalkossa) a naiv gyermeki, illetve ifjúkori perspektívát, azaz minél kevésbé értelmezett tényeket adjon elő, sokkal inkább deiktikus, rámutató módon akarja az olvasó elé állítani az elbeszélendő világot: „Itt le vagyok fényképezve. Itt lóg be a karom. Ezeket nem tudom, kik voltak...” (175.) Persze van abban valami paradox, sőt lehetetlen törekvés, ahogy az elemi tényekhez, érzetekhez, szagokhoz etc. az emlékezet, a tapasztalás nyelven túli (nyelv előtti?) rétegeihez akar lehatolni a regény nyelvi eszközeivel a szerző. És mégis, ez a lehetetlenség nagyszerűen sikerül.

A *TündérVölgy* recepciója azonban mintha a kelleténél kevésbé foglalkozott volna a regény egyik fő „üzenetével”, azzal, amelyik a nőt, illetve a szexualitást versus (családi) boldogságot célozza. Noha a regény egyik legmulatságosabb szakasza az ifjúkori „csajozásról” szól, a „Nem voltak barátaim?” (127.) kérdés már itt figyelmeztet a jelenet árnyékos oldalára. A beszélő föloldhatatlan magányossága bűvópatakként bukkan föl újra és újra a könyvben: „És árva vagyok, de miért vagyok ennyire árva?” (307.) Különböző női figurákból összemontírozott eleme a regénynek a Kierkegaardtól származó C., a mű „központi alakja”, „aki” valóban új és új meghatározottságokat nyerő szöveg hely, trópus csupán, ahogy Horváth Györgyi megállapította. A regény C.-t, illetve a lányokat-nőket kicserélhetőnek, behelyettesíthetőnek mutatja. A férfi beszélő számára a szexualitás szinte szenvedélybetegséggént, kábítószerként jelenik meg, a magány, az unalom, a depresszió átmeneti ellenszereként. Személyiség ilyenkor még annyira sem képződik a szövegben, mint a könyv egyéb helyein, noha az önmagára való rálátást is gyakran teszi problémává a *TündérVölgy* én-beszélője. Ha a könyv egyik mottóját, a Kleist *A marionett-színházról* című írásából származót a regénynek a nőikkel kapcsolatos passzusaira olvasuk rá, meglehet, tévesen, akkor azt gondolhatjuk, hogy a nő az a bizonyos isteni állat, a reflexió nélküli tiszta természet, aki „nem tud hibázni” (lásd 311. és 315.). Ez az elképzelés persze nem új keletű, sőt, a posztmodern regénybe némi archaikus ízt vegyít. „A nők mindentől függetlenek” (315.) – az efféle általánosító tételek egyszerre mitizálják, démonizálják a „témát”, ugyanakkor egyfajta biologizáló szemléletet sejtetnek, amely szerint a nők az ösztöneikbe kódolt programot hajtják végre (lásd 309.).

A regény szerint is reflektáltan az érzéki csábítás a férfi-elbeszélő számára kétségesbeesett kísérlet a halál, a Semmi, az üresség ellen. Ahogy Heller Ágnes írja Kierkegaard Don Juan-értelmezéséről, a szaporodó hódítások valójában mindig ismétlések, s ez „gazdagságnak látszik, de voltaképpen mégiscsak szegénység”. Az ismétlődés, gépiesség, unalom fő tartalmi motívumai a regénynek (és persze a korábbi műveknek, tehát Kukorelly írói világérzékelésének, -értelmezésének is), s az ismétlés mint poétikai eszköz ebben a terjedelmes regényben képes igazán modellálni ezt az írói látásmódot: „Én tudom, hogy mi a szabadság. Eleve semmi mámor.” (189.) A mámoros ugyanis, folytatódik a gondolat, nem szabad ember. S ha így van, tegyük hozzá, akkor az sem szabad, aki a szexus rabja, azaz maga a beszélő, aki önmagát akként prezentálja.

A szexualitásról a *TündérVölgy* különös szeméremmel beszél: „nem írok a baszásról”. (307.) Igen ám, de egyrészt néha a maga keresetlen modorában mégiscsak szóba hozza olykor: „Na jól van, akkor leállok, szembefordulok vele, elhúzzom a fürdőnáciát, betolom a faszomat. Kikapcsolom a melltartóját is, tökéletes. Van tökéletes, és ez tökéletes. A vízre fekszik, behunyja a szemét, nem néz rám.” (234.) Ilyenkor néha a Csáth naplójából ismert „analitikus” szemlélet juthat eszünkbe. Másrészt igen gyakori motívum a könyvben az orális szex, pontosabban a *szopás*. Ennek jelentése talán jobban megfelel a nőikkel kapcsolatban megjelenő tárgyias szemléletnek, ahol a kölcsönös élvezetnek (és elvontabb szinten a kölcsönös motívumának, tartalmának) az a lehetősége nem áll fenn, amely a közösülésnél megvan. A kirakatban ülő kurva „hibátlanul előkészített csomag” (308), s brutális őszinte-

séggel adja elő a regény központi alakja a pénz és a nőknél elérhető siker közti szoros összefüggést illető álláspontját. Kierkegaard példája, élet és mű összeegyeztethetetlensége a regény énjének magyarázata saját boldogtalanságára vagy legalábbis a családi boldogság meghiúsulására: „Egyszer majdnem megnősültem, aztán nem, eljegyzés is volt, és mégsem. Akkoriban megint elkezdtem verseket írni, és azért. Nem nősültem meg.” (310) Ám nem biztos, hogy hinnünk kell ennek az állításnak, különösen, ha a mű maga poétikai szinten ennél meggyőzőbb magyarázatot kínál: például a 204. oldalon olvasható szövegrészlet, ahol a mechanikus orális szex jelenete után közvetlenül a Tolsztoj művéből vett vendégmondat a családi boldogságot emelt hangon intonálja. Leginkább személyiség nélküli marionettfigurák bonyolítják itt monoton szexuális cselekvéseiket. E motívum provokatív ismétlődése egyfajta mértéktelenséget sugall, amely azonban, nem jutván nyugvópontra, a beszélőt sem juttatja közelebb az áhított boldogsághoz. Tolsztoj inverzként megjelenő kisregényének ellentétele szerint „csupán egy igazi öröm van a földön: másoknak élni”. A *TündérVölgy* elbeszélője azonban nem képes ily módon elérni a boldogságot, mivel nem tud a magány, unalom, érzéki hódítás, megcsömörlés s az ismét csak beálló unalom ördögi köréből kitörni. A másik, a sztoikus válasza példaként Márai naplójának egyik mellbevágóan tömör és mélyen kiábrándult mondatát idézhetjük: „A boldogság fegyelmi kérdés.”

Kukorelly regényalakja az alábbi ellentétből mint mitikus forrásból eredezteti a saját íráságát: „Soha nem talált ki, ezt is szó szerint vedd, az égvilágon semmit, a kitalálást mintha rám hagyta volna.” (191.) Ugyanakkor egyetérthetünk Angyalosi Gergellyel abban, hogy a mű nem rajzol fel hagyományos ödipális viszonyt, az apagyilkosságot mint az európai kultúra állítólágos alaptörténetét nem igazolja vissza: „Nem barátkozás volt, hanem szeretet. Szeretted te az apádat, nem barátkozol vele, becsapod őt, becsapod előtte az ajtót, felütöd az agyáig a műfogsorát, elfelejted, nem álmodsz vele, lemaradsz róla végképp.” (355–356.) A hallgatag apa rejtélye az lenne, hogy betölt egy bizonyos helyet, amely biológiailag (és kulturálisan) adott? Ha ez így van, akkor itt egyrészt ismét egyfajta determinista szemlélet bukkan föl, mint a nőkkal kapcsolatban, másrészt megint arra utal, hogy a használatban lévő alapfogalmaink körül maszatolás, hamiskodás, ködösítés zajlik. (Érdekes, „nőekkel se barátkozunk”, és a telepi fiúkkal sem, pedig ezek is fontos viszonylatok. Itt olyan, atavisztikus erővonalak által meghatározott kapcsolatokat mutat be a regény, amelyek nem a beszéden, a civilizált kommunikáción alapulnak, hanem azt megelőző, nem nyelvi tartományba, közvetlenül a szív rejtelmes működésének körébe tartozók. Kérdés, hogy az elbeszélőnek az írás felé fordulása vajon összefüggésbe hozható-e ezzel is, azaz hogy az írás vajon komplementere, sőt kompenzációja-e a mindennapi életben korlátozottan érvényesülő, de teljességre áhítózó individuumnak.)

Kukorelly könyve nem olyan regény, amely bölcs válaszokat sugallna életproblémáinkra, még annyira sem (bár tudjuk, a regény a sokféleség bölcsességét hordozza magában), mint a jó és jelentős regények általában: „Aki rendesen válaszol, nem szabad, ha olyan helyzetbe kerül, hogy válaszolnod kell, nem vagy elég szabad. Lehet, hogy csupán kérdezni volna szabad.” (183.) Radikálisabban kétkedő maga is, és kímélet nélkül ejti kétségbe olvasóját – igaz, nemritkán meg is nevelteti. Tanácsalanná tesz, ahogy „őszintén” megérzékíti a szubsztanciális magányt, az ürességgel, a Semmivel, a halállal szembeni létet (a két szorosan összetartozó dolgot, az írást és a nők meghódítását [„a nők miatt írok” 370.], a szexuális mechanikát épp ezen alaphelyzettel szembeni „reménytelen mocorgásként” leplezve le). Radikális ismeretelméleti szkepszis jellemzi e regényt, nélkülöz bármely metafizikai alapot, világát csak az emlékezet szeszélye, az elbeszélő önkénye és munkája konstituálja: „Ha megírom, megtudom. Megírod, megtudod, kérdő mondat, én írtam” (191.); „Az van, amit leírok. Az nincs, amit kihúzok. Kihúzom, már nincs is. Leírom, volt, kiűtöm, nem volt.” (191.) Ha végigolvastuk, a *TündérVölgyet* bárhol újakezdehetjük, akárhol lapozunk bele, azonnal a közepében találjuk magunkat. És lehetetlen kikeveredni belőle.

KÉP ÉS ÁRNYÉK

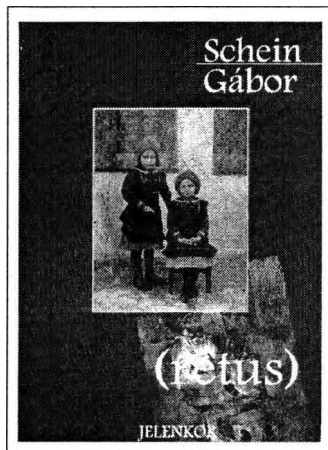
Schein Gábor: (*retus*)

Schein Gábor (*retus*) című új, tavaly megjelent kötetének címlapját egy múlt század eleji fekete-fehér felvétel díszíti. Két komoly arcú kislány látható a képen, a beállítás háttérében, a vidéki ház tornácának csupasz növényi indáktól övezett fehér oszlopa mögött kirajzolódik egy ablaktábla és a belső, pingált fal felülete. Ha hosszan elnézzük a felvételt, észrevevesszük, hogy a kislányoknak egyforma vágású a szájuk, egyforma a blúzuk, a kötényük, a sapkájuk – valószínűleg testvérek lehetnek.

A könyv a címlapképhez hasonlóan másodszori olvasásra nyílt meg előttem. Az első pillanatra önálló elbeszélésekről utóbb derült ki, hogy ugyanannak a huszadik századi zsidó családnak a történetét mesélik tovább, melyről Schein Gábor előző kisregénye, a *Mordechaj könyve* szólt. A két mű közelségét benyomását erősíti az is, hogy a szerző a (*retus*)-ba előző művéből szövegszerűen átemelt néhány részletet, több szituációt pedig más szempontból újra elbeszélte.

A korábbi kisregény azt a nyarat jeleníti meg, amikor a kisfiú P.-t nagyanyja az *Eszter könyvéből* olvasni és írni tanította. A mű szerkezetében a múlt század hetvenes éveiben játszódó történet elemei, az olvasás- és írásgyakorlás kínos menete, az egyre forróbbá váló nyár, a nagyszülők testi jelenléte, életrendjük, a nagyanya kötőgépe és a fonalak orsószása, a szülők és más rokonok háttérben kibontakozó története az *Eszter könyvének* parafrázisával váltakoznak. A jelen és múlt egymást követő történeteszálai közé ékelődnek a dédszülők barátjának, az *Eszter könyvét* fordító Blumenfeld Lipótnak a zsinagógában újkor elmondott példázatai és az elbeszélőnek önnön tevékenységét, a narráció megszervezését ironikusan kommentáló mondatai. Mint az alábbi részlet bizonyítja, az 1918-ban elhunyt tudós tanító történeteiben a holokauszt megsemmisítő eseménye egyelőre csak előrevetíti árnyékát: „A hanipoli Zuszja rabbiról mesélik, hogy ifjúkorában meghallotta a jövőt a fák susogásában. A braclawi Náhmán viszont nem tudott aludni újonnan épített faházában, a friss deszkák között úgy érezte, mintha halottakkal feküdne. Ő is hangokat hallott, de nem a jövő hangjait. És az első éjszaka után, amelyet a házában töltött, hajnalban nagy kiabálással felverte három fiát és feleségét, azt kiáltozta, tűz van, pedig még nem égett a ház, csak akkor gyújtotta fel, amikor mindnyájan kint voltak. Vajon mit susogtak Zuszja rabbi fái? És mit mondtak Náhmán rabbi házában deszkái, amelyek reggelre üszkösen meredtek az imaház felé? Mi ezt aligha tudhatjuk meg. Ahol történetünk kezdődik, ott nincsenek erdők, de még rétek sincsenek, szereplőink akkor sem hallanák meg a fák beszédét, ha beszélnek még egyáltalán, ha nem

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2003
72 oldal, 1200 Ft

Náhmán rabbi volt az utolsó, aki hallotta hangjukat, hogy aztán egyszer s mindenkorra kiégesse belőlük a szavakat” (*Mordecháj könyve*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2002., 5.). Schein Gábor könyvében a holokausztot nem elszigetelt történésként ábrázolja, nem is csupán a társadalmi előzményeit kutatja, hanem a gyerekkor jelenének az érvényes mitológiai időbe való átirását kísérli meg. A kisleány olvasmányában előrehaladva szorongás keríti hatalmába, úgy érzi, hogy Mordecháj, Eszter királyné nevelőapja és a zsidók elpusztítására törő Hámán egyaránt arctalan, az értelmet nyerő szöveggel való azonosulása pedig azzal járna, hogy saját arcát kellene kölcsönöznie a két figurának, s ilyenformán egyszerre kellene áldozattá és gyilkossá lennie. A szerző a *Mordecháj könyvében* nem lát lehetőséget az érvényes, ellentmondásmentes életelbeszélésre, a holokauszt eseménye ugyanis megsemmisítette a mitológiai értelemben vett kezdet, az autentikus idő lehetőségét.

A fűszövegen olvasható meghatározás szerint a kötet prózaszerűen tördelt, egy oldalnál nem hosszabb textusait versekként kell olvasnunk. A könyv valamennyi prózaverse azonos poétikai eljárással keletkezik. A történetek jelentését a címadás gesztusa zökkenti ki eredeti irányából. A (*retus*) címei a szövegekből kimetszett, zárójelben álló szavak, szókapcsolatok. A befogadó először úgy érzi, hogy a szövegek élére emelt szavak az ábrázolt helyzetek mellékes árnyalatát ragadják meg. A cím például azt az érzékelést jelöli, amely az emlékezetben az elviselhetetlen élményt eltakarja, elfödí. J. haldoklásának lefolyásához egy kórház udvarán álló szökőkút képe társul az emlékezetben. Máskor a történet címe „súlyosabb”-nak bizonyul az élménynél, ilyenkor a hétköznapi élet semmissége a tárgy.

Ha megpróbálnám áttekinteni a (*retus*) össze nem függő narratívumainak anyagát, közös csoportba kerülnének a *Mordecháj könyvéből* ismerős szobabelsők tárgyait, a lakkozott rádiót, az üres orsóból készült kaleidoszkópot, a koboldfejű vadászt ábrázoló könyvillusztrációt, a rajztanárnő két ablaktábla között függő kisméretű képét közel hozó, kinyitó történetek és a gyerekkori élményeket elbeszélő narratívumok. Ilyen például a háztető titokzatos talpalatnyi teréről szóló (*papírkert*) című darab, melynek „cselekményét” röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy a történet tárgyaül szolgáló lapos háztetőn az elbeszélő gyerekkorában a palalapok között, a beton repedéseiben megkapaszkodó néhány fűszálon kívül mindössze egy esőáztatta marxista mű hevert, viszont a helyszínt képzeletbeli szörnyekkel lehetett benépesíteni. Később, amikor a ház lakói fölfedezték a lapos tetőt, teregetni és napozni jártak oda, a gyerek megfigyelő úgy látta, hogy a szörnyek visszavonulva, titokban figyelik a tetőre látogatókat.

A gyerekkori érzékelés hasonlóan finom rajzaihoz kapcsolódó elbeszélések újabb halmaza a szülők gyerekkori történeteit idézi föl: az ausztriai deportációt (*a sár meg az eső*), a fűzős labdával való focizást a harmincas-negyvenes években (*megy ki belőle*). Más történetek olyan nagyobb időegységeket fognak át, melyekben az élet kudarc összesűrűsödik. Ide tartoznak a betegség és a halál, a hiány képei.

Az áttekintésben külön csoportba kerülnének a „készen talált dokumentumok”: a könyvben közölt családi levelek és egyéb írásos emlékek. A (*retus*)-ban összegyűjtött levelek töményen idézik föl a hétköznapi narratívumokat a kívülállók számára rejtélyessé, redundánssá tevő sajátosságot: azt, hogy a beszélők mindennapi nyelvhasználatuk során a kívülálló számára lépten-nyomon ismeretlen körülményekre utalnak. Sárka Katinkához szóló leveleinek szövegéből sem a levélíróról, sem a címzettéről, sem a megemlített életösszefüggésekről nem tudunk meg semmit.

A (*barázdák*) című történet arról a körülményről tudósít, hogy B., P. korán elhunyt apai nagyapja nyomdász volt, s fiára szigorú erkölcsi meggyőződésén kívül azt a nyomdászati szakkönyvet hagyta, melyet maga írt. A könyv a leveleken kívül szövegszerű idézeteket vagy parafrázisokat tartalmaz egy ismeretlen nyomdászati szakmunkából is. Föltehető, hogy a nyomdászati eljárások részleteibe beavató szakaszok P. nagyapjának

könyvéből származnak. Az aszfaltporral való beégetésre, a raszterkészítésre, a feketítésre, a tangírozásra, a sokszorosítás eljárásaira mint közismert technikákra hivatkozó szakaszok a nyomdászatban járatlanok számára ugyanolyan ismeretlenek és titokzatosak maradnak, mint a hétköznapi dokumentumok a kívülállók számára. A nyomdászati idézeteket, mint például az alábbi utasítást, ilyenformán az elbeszélő szelíden ironikus önkomentáraként olvassuk: „A világosabb árnyalatok szabadon álló pontjai nem egymásra, hanem egymás mellé nyomódnak, tehát nem történik színkeverés, a parányi sárga, vörös, kék és fekete pontok egymás mellett állnak, mégis színárnyalatnak hatnak. A különböző színű kis pontokat az emberi szem nem látja külön. Más a helyzet a sötétebb árnyalatokkal. Összefüggő pontokból álló árnyalataik egymásra nyomódnak, így hiába használnánk fedőfestéket, a színeződés igen szomorú látványt nyújtana. Ezeknél az árnyalatoknál a megkívánt színhatás csak akkor jelentkezik, ha valóban egymásra nyomott színek keverődnek, és képesek arra, hogy a három főszín keverődéséből még feketét is adjanak. Színes klisék készítésénél a két keverési mód egyesül. Ez teszi nehezzé ezt az eljárást. A színmaratónak tudnia kell, melyik színből mennyit szabad megtartania, de ezt csak érzékei és a tapasztalat alapján ítélni meg.” (24.)

A könyv néhány darabja a felosztás szerint besorolhatatlannak bizonyulna. E történetekben a narrátor önkényesen dönt az ábrázolt helyzet körülményeiről. A (*harangozni Bajánál*) című történetben a beszélő kijelentései létesítik a helyzetet: „hármán ülnek a láthatatlan asztal körül, mindenki tízet kap, és még kettőt, aki beszél.” (12.) A kártyalapokra a szöveget szervező hang a játékosok közös életének képeit vetíti ki: „Az első lap legyen egy nyári délután – az agyagos út mentén egy darabon álljon néhány szilvafa, a melegben ráncosodó, apró gyümölcsökkel, és aki egyet lép, nyomja össze finoman a szár tövével, hogy a felhasadó héj alól kifröccsenjen a nedvesség. A második lapon legyen egy térkép. Egy városé, ahol minden utcát ugyanúgy hívnak, régi nevüket csak magában sorolja a három közül az egyetlen élő: Kapás, Csalogány, Medve, Kacska. A harmadik és a negyedik, két meggyötört, érdes lap, mutasson egy idős férfit és egy öt év körüli gyereket.” (12.) Noha az utolsó lapok az indító képet, a kertet már elvadultnak mutatják, az elbeszélő mondata a játék kezdetét jelenti be. A kezdet kizárólag az elbeszélés jelenére vonatkozhat, hiszen a beszélőn kívül a láthatatlan asztal körül ülők valamennyien halottak. A némaság tereben hangzanak föl tehát a halottak szavai, amikor a narrátor a történet végén szó szerint idézi a familiáris nyelvhasználatban kialakult szólásokat: „Osztas közben persze illik egy kicsit panaszkodni is. Hogy ‘ezek nem is lapok, hanem kalapok’, és hogy ‘össze se lehet őket rakni’”. De valakinek mégis beszélnie kell. Az felvehet két újabb lapot, és letehet helyettük két olyat, amelyek nélkül akár ‘harangozhatnak is Bajánál’.” (13.)

Az elbeszélő mindenhatóságát és önkényét kiemelő történetek egyik vonulata festményekről szól. A narrátor édesapja elveszett munkáit említi a (*festő*) című darab. Nem tudjuk, a beszélő édesapjának képeit valóságosan vagy metaforikusan kell-e értenünk, hiszen önmagáról egyes szám harmadik személyben a következőket állítja: „Hiába igyekezett maga elé képzelni őt, amint a zuglói ház romos padlásán, kezében ecsettel, akár Vermeer híres festőművésze, a vászon előtt ül, fekete kabátjában háttal neki, miközben a nehéz drapéria mögé rejtett ablak fénye nem a modellre, egy kék ruhás lányra, hanem az asztalon heverő maszkra esik. És nem emlékezett a festék illatára sem, a vásznakéra, a terpentinnel átitatott rongyok tapintására”. (39.) A vers-én a képben ábrázolt kép egyik legismertebb példájára, Vermeer *Műterem* című festményére hivatkozik. A kép középpontjában álló maszk „mintha a festő saját halotti maszkja lenne, csontfehéren ragyog a titkos forrású fényben, mely nem adhat vissza semmit.” (39.) A beszélő, ha alkalma volna rá, először megsemmisítené a képen ábrázolt médiumot: „odalépne a fekete kabátos festőhöz, hüvelykujjával rásimítaná az arcára a puhára áztatott vásznat, finoman, hogy kiadja az orr, a szemgödör ívét, a keskeny hajlásokat, kipróbálná, hogy illik-e a sajátjára,

és befestene a vásznat hófehérre”. (39.) A vers-én tehát a festményből apja halotti álarcát formálná, majd a maszkot saját arcához mérné, végül megfosztaná jelentésétől – fehérre festené. Cselekedete közben a „valóság”, a festményen ábrázolt jelenet is feloszlaná: „a lányt, aki Kliót ügyetlenül utánozva ott állt a titkos ablak előtt, végre elengedné, menj, mondaná neki”. (39.) A halotti maszk édesapja elbeszélése, „műve”, amelyet a fiú magához mér, megérteni próbál. A cselekvéssor végső tétjére a zárómondat utal: „és odatartaná a maszkot a derengésbe, nézné a fény töréseit, nézné, hogy kialszik-e apja arcán a harag.” (39.) Minthogy a Vermeer képen megjelenített szituáció az elbeszélés jelenével egyenlítődik ki, a szöveg feloldhatatlan ellentmondásként egyszerre hozza létre a halott édesapáról az emlékezetben megmaradt összegző képet, az édesapa haragos arcát és a kép megváltozásának, a harag megenyhülésének reményét.

A másik leírt kép Brueghel híres *Téli vadászata*: „eszébe jutott az a festmény, amelyet egy könyvben látott, és sokáig nézegetett: a képen is tél volt, lent a völgyben egy városka szélén apró emberek korcsolyáztak, nagykabátos férfiak és nők, gyerek nem volt köztük egy sem, és a völgy fölött a hegyen hosszú fegyverekkel farkasvadászok lépkedtek a mély hóban, nem lehetett tudni, hogy a városba tartanak-e, vagy másfelé, nem néztek le a völgybe, barnásfekete alakjuk olyan volt, mint egy-egy égésnyom a könyvben.” (28.) Az egykori érzékelés benyomásai, a vízzel föllocsolt iskolaudvar télen, a jégpálya az ablakból, a térbeli kiterjedések, a másik történetben újra fölbukkanó féktelen iskolatárs, Lamboly alakja a festmény rejtélyes, veszélyeket sejtető lelassultságát képezik le: „a délutánok mintha sosem értek volna véget, jégkorongoztak, kunsztokat mutattak, a lányokkal fogócskáztak, és ha valaki túl közel sodródott a kerítéshez, végigcsapott rajta egy-egy bokor vagy alacsony fa belógó, pengeéles gallya”. (29.)

A elbeszélő szövegalkító hatalmára valló részletekkel ellentétes funkciót töltenek be a (*retus*) szövegét sűrűn átszövő fényképek leírásai. A kötetet indító történet hőse, B., a második világháborúban elesett idősebb fiának, I.-nek alakját egy elfelejtett, elkallódott, majd véletlenül megkerült negatívon szemléli: „A felvétel valamikor ’38 késő tavaszán készült, I. rövid ujjú inget viselt, amely a lemezen élesen elvált a rács és a kert szűrkeitől. (...) A műhely berácsozott szuterénablakán utcazaj, léptek kopogása szűrődött be, és amint B. az ablak felé fordította a lemezt, valami elégedettség-féle futott át rajta, aztán egy kicsit előredőlt, nézegetni kezdte a fia vonásait, mintha a saját fiatalkori képe lenne, szemével kiegészítette a kerítés csíkjait, melyeket I. alakja megszakított, majd odaült a retusasztalhoz, hígított tintával és fehér fedőfestékekkel kijavította a képet, amelyről sosem csinált másolatot, bezárta a hengerező asztal egyik fiókjába, és egy idő után mintha teljesen elfeledkezett volna róla.” (5–6.) A (*napernyős hölgy*) című fejezet elbeszélője a föntihez hasonló kép leírását adja: „Gödöllő 1938: tavasz lehet, talán április, a hirtelen jött melegben kirándulni megy két fiatal nő és két katonatiszt. A keményített kötényruha ujsa könyékig ér, a szoknya térdig, és a V-kivágás fölött a gallér fehér. A hosszabb gallérhoz jól illik a sötét egyenruha, a rövidebbhez a fehér, és ott van velük még valaki, aki leülteti őket egy réten, szépen egymás mellé, a fiatal nőket maguk alá húzott lábbal, a fűben mindketőjük előtt egy-egy szalmakalap, a tiszt urak, hisz még béke van, ha tetszik, könyököljenek, vagy támaszkodjanak egyik kezükkel a párjuk háta mögött. És most figyelmet kér, ígéri, minden jól fog látszani, és a cakkos szélű kép elveszik legalább negyven évre.” (43.)

A fénykép, a „valóságot” rögzítő médium metaforája azt jelzi, hogy Schein Gábor a családi történeteket különös, állandó szövegeknek tartja, melyeken a legkisebb önkényes beavatkozás sem végezhető el. A családi történetek szövegének pontos rögzítésére azért van szükség, mert szüleink, nagyszüleink életét egyfelől azokról a történetekből ismerjük, melyeket önmagukról elmesélnek, másfelől a közös helyzetekben kimondott szavakból, gesztusaikból, magatartásukból – tehát azokról a történetekből, melyeket magunkban alakítunk ki róluk.

A *Mordecháj könyve*ben a narrátor mindvégig egyes szám harmadik személyt használ, a család történetét azonban központi hőse, P. szemszögéből tekinti át, hiszen a családi viszonyokat következetesen a „P. anyja, P. nagyapja” típusú szókapcsolatokkal világítja meg. A (*retus*) szerkezetéből hiányzik az egész fölött áttekintéssel rendelkező elbeszélői instancia, a kötet kapcsán mindössze a darabokat együvé szervező szerkesztőről beszélhetünk. A (*retus*) elbeszélője fölváltva alkalmaz egyes szám első és egyes szám harmadik személyű elbeszélést. A harmadik személyű narráció sokszor nem P. nézőszögét képviseli, hanem azt a távlatot jelöli, melyből P. szülei vagy nagyszülei éltek meg a dolgokat. A kötet megszerkesztőjét minden családi történetben a nyelvi anyag nyűgözi le.

A könyv személyiségfelfogása emlékeztet a Lévinas filozófiájában központi szerepet játszó emberi alaphelyzetre, a transzcendencia hívására, szavára választ adó ember állapota. A (*retus*) prózaversei a *Mordecháj könyvének* összefüggő történetéhez hasonlóan azonban olyan helyzetben keletkeznek, melyben az ember nem foglalhatja el a válaszadó szerepét. Paul Ricoeur több tanulmányában értekezik arról, hogy identitásunk szükség-szerűen narratív.

Önazonosságunk elbeszéléseit az irodalom eszközeivel hozzuk létre. Schein Gábor azonban úgy véli, hogy azért nem lehetséges összefüggő életelbeszélés, mert az Istennel való kapcsolat megszakadása után a másik ember beszéde értelmezhetetlenné válik, ám továbbra is ugyanolyan figyelmet követel magának, mint amikor még az Istennel folytatott párbeszédben nyert értelmet. Az összefüggő történet megtagadásával a szerző nem térhet ki a narratív önazonosság kényszere alól. Könyvének különös fölzsabadító és enyhülést hozó hatása abból ered, hogy a kötet prózaversei egy-egy pillanatra fölillantják az elbeszélt identitás megszűnésének lehetőségét, a szimbólumok uralmának végét.

EGY BIKIKLIÚT KÖVETKEZMÉNYEI

Végel László: Hontalan esszék (1981–2001)

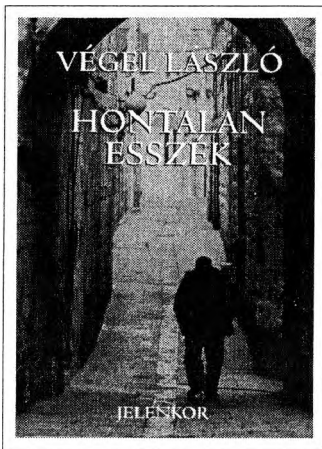
Végel László 1956-ban érkezett kerékpárral Szenttamásról Újvidékre, hogy beiratkozzon a gimnáziumba. Ennek a valamivel több mint harminc kilométeres útnak messzemenő következményei lettek, és nem túlzunk, ha azt állítjuk, ezek sorába illik, hogy az íróvá váló alkalmi biciklista újabban több elismerést is kapott, így tavaly a Füst Milán-díjat, ez év február elsején – 63. születésnapján – pedig választott városa, Újvidék is kitüntette nagydíjával.

Végel a paradoxonok szerelmese, de a díjak mögött is ott lapul a fölöldhatatlan ellentmondás. Már elnézést a kissé durva összehasonlításért, de ő is a közép-európai, illetve az ex-jugoszláv udvari bolondok azon csoportjába tartozik, akik több évtizede a hatalom szemébe vágják az igazságot, de legalábbis mondják a magukét, mire a király, a nemesek, a civil bárók, a párttitkárok (mikor kik) – ha leggyakrabban a hátuk mögött is – csak nevetnek rajtuk. Olykor eléjük szórnak egy kis aranyat, ám fenéken is billentik őket, ha a történelmi szükségszerűségük úgy kívánja. Az udvaroncok viszont egyenesen gyűlölik a fajtájukat.

Az udvari bolondok egykor azonban igen fontos emberek voltak, némelyikük egyenesen a király titkosszolgálatát vezette – a kilencvenes években Végel László is kémnek, az úgynevezett ötödik hadoszlop tagjának számított a szerbiai hatóságok szemében a Nyílt Társadalom (avagy Soros) Alapítvány irodavezetőjeként. Ugyanakkor az udvari bolondok köztiszteletben álló polgároknak számítottak – a fogadóknak ingyen ital járt nekik. Végel manapság a legnagyobb példányszámú vajdasági családi hetilap (naplójegyzet-írójaként vált elismertté az „egyszerű” olvasók körében (a jegyzetekből összeállított válogatáskötet *Időírás, időközben* címmel jelent meg tavaly a Családi Kör és a Noran közös kiadásában). Ez utóbbi eset talán megérne egy külön tanulmányt, hiszen kezdetben nehezen fogadta el jegyzeteit a vajdasági olvasóközönség, ám évek múltán mégis

népszerűvé vált, noha semilyen kompromisszumot nem kötött, nem mondott le (elméleti) igényességéről, sem a Vajdaságban a magyarok körében ma már nem éppen kedvelt baloldali, szabadelvű, nemzetietlennek kikiáltott látásmódról. Ami csak azt bizonyítja, hogy a határon túli olvasóközönség sem olyan, mint azt sokan gondolják, azaz nemcsak a hagyományos kisebbségi klisék szajkózása találhat érdeklődésre a körükben, hanem a (sors)kérdésekre adott, gyökeresen más jellegű (irodalmi és filozófiai) válaszok is – ehhez „pusztán”, ám legelőször az kell, hogy leíródjanak és megjelenjenek.

Végel több király idejében „szolgált”, de nem változ-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2003
320 oldal, 2200 Ft

tatott pozíciót, és (olykor talán túl) kérlelhetetlen szigorral, logikával, becsületességgel és felelősséggel igyekezett rámutatni arra, ki a meztelen. S miközben az uralkodók jöttek-mentek, a határok és a vasfüggönyök, hovatovább a vízümpolitikák és az útlevelek változtak és változnak, és miközben ő maga maradt a helyén, akár egy végvári lovag, mégis hontalanná vált, hontalan lokálpatriótává. Illetve már azzá sem: „a hontalanság mindennapi élménnyé vált, a lokálpatriotizmus pedig abszurdá”, írta a kilencvenes években, miután nemcsak az egész, de már a részek is széttörtek.

Egy húszéves, 1981-től 2001-ig tartó időszaknak a lenyomata a *Hontalan esszék*, amely három részből áll. Az első a *Lemondás és megmaradás* című esszé-sorozat, amely kötetben 1992-ben jelent meg (így az 1991-ben kitört délszláv háborúk előtti munkákat tartalmazza), a második a *Peremvidéki élet*, amely 2000-ben látott napvilágot (a háborús időkben íródtak e kisesszék), a harmadik rész, a *Krónikák* pedig három, kötetben még meg nem jelent, 1996–2001 közt írt esszét tartalmaz. Kiemelném, hogy e kompakt, világos ívet mutató esszéfűzér mellé nyugodtan odatehetjük a szintén a Jelenkor Kiadónál megjelent *Exterritórium – Ezredvégi jelenetek* című kötetet, amelyet nevezhetünk akár esszéregénynek is, naplónak is, s amely szintén ugyanezt a motívumvilágot dolgozza fel, igaz, az 1999-es NATO-bombázások idején megélt élményekre felfűzve. Természetesen főlöszleges lett volna az *Exterritóriummal* megterhelni a *Hontalan esszék*et, de e hármas tagolású kötet mellé feltétlenül odailik. Sőt megjegyezném, ha figyelembe vesszük, hogy Márai háborús naplójától ihletetten a vajdasági magyar írók miféle háborús naplókat tettek az asztalra, Végel messzemenőleg kiemelkedik közülük e kötetével, de alighanem saját művei között is centrális helyet foglal el összegző, ám egyben mindent újraelemző és -értékelő volta miatt.

A *Hontalan esszék* az *Exterritóriummal* szemben, illetve mellett viszont az odáig vezető út dokumentuma: az 1956-os bicikliúttól 2001-ig, azaz majdnem ötven évről szól. A kötet egyedüli hibája viszont, hogy zömmel hiányoznak az egyes esszék megírásának időpontjai – ez főleg az első rész, a *Lemondás és megmaradás* esetében zavaró, ráadásul nem kronologikus sorrendben állnak az írások –, így aki nem éppen járatos a jugoszláviai történetekben, olykor eltévedhet, mikor hol jár, s esetenként még a helyzet jó ismerőinek is nehéz kapaszkodókat találniuk.

Végel e kötete voltaképpen egész életútjáról számot ad, de ami különösen érdekessé teszi, az a körköröség, tudniillik, nem egy lineáris elbeszélés bontakozik ki. De ne memoárkötetre gondoljunk; a húsz év alatt megírt esszékben Végel az életrajzi elemek révén, a megélt események elbeszélése által egy problémakörrel szembesül, miközben az idők folyamán változik a perspektíva, s mindig egy új világ és világértelmezés születik. Ám nem az adott kérdésre adott válaszok változnak: Végel a szó szoros és nemes értelmében esszéíró, amennyiben nem válaszokat ad, „csupán” eltöpreng, kísérletezik, s még önmagát is fölfüggeszti: „Nem voltál több egy mellékes kísérletnél” – írja magáról a nyolcvanas években, de hasonló módon nyilatkozott nemrég egy interjúban: „Félre kell hogy értsenek, hogy megértsenek.” S valóban nem is mindig Végel látószöge változik (ha fizikailag nézzük, az írások szülőhelye mindig Újvidék), hanem a látószög megélése. Ráadásul Végel, mint írja, fél (már amennyiben lehet félni a semmitől, de a Balkánon ezt is lehet) a legfontosabb kérdések feltevésétől, amelyek számára egyébként már nem léteznek: „Mert ahol felbukkantak, ott a szellembe befészkelte magát az egyöntetűség durvasága. Zűrzavarban élsz, amelyben minden kérdés egyformán fontos.” E sajátos alapállás különösen akkor válik fontossá és a határon túli írók esetében majdhogynem egyedülivé, amikor a kisebbségi sors kérdéseiről van szó, mert Végel számára elsődleges feladat, hogy de-, majd újrakonstruálja a haza(fiság), a szülőföld, az otthon, a város és falu, a centrum és periféria fogalmát, illetve a lehetséges kisebbségi írói, értelmiségi szerepeket. Inkább egy új metaforát dolgoz ki, semmint hogy a klasszikusnak mondható szerepekkel

(szolgálat, vállalat, híd stb.) bíbelődjön: „Kisebbségi mivoltodat önmagad állandó felülmúlásaként éled át; részben az vagy, ami nem akarsz lenni, kentaurként érzedek egyetlen hitedet: az általános emberit.” Végel éppen ebből „profitál”, s ezért nem hagyta el végleg sosem Újvidéket: „Ha a nyelved és az életed nem azonos, akkor a feszültségükből meríts erőt.” Ezt még a nyolcvanas években írta, de ma is vallja, hogy igazándiból csak otthon (pontosabban: „otthon”) tud megszólalni, csak ekkor érzi úgy, hogy van mondani-valója, és az – uram bocsá’ – hiteles lehet. Az otthon maradás azonban magára maradás is, ami újabb feszültségeket szül, ám: lásd mint fentebb. A marginalitást pedig mint „függetlenség egyetlen lehetséges formáját” kell védeni az anyanyelvi kultúrában. Még ha a hátrányokból nem is lehet feltétlenül és mindig előnyt kovácsolni, Végel értelmiségi stratégiája mégis ez.

Lemondás és megmaradás – így az első ciklus (kötet) címe. De miről mond le Végel, s mi marad meg? Lemond a biztonságot nyújtó keretéről – legyen az gondolati rendszer vagy topográfiailag beazonosítható hely –, s marad a mindenkori bizonytalanság, s marad a megértés reménye, még ha Végel fokozatosan odáig jut is el, hogy a megértés reménytelen vállalkozás, hacsak nem szúrunk közbe egy újabb csavart: „Megérted, mert képtelenség.” A gyakorta érthetetlennek, abszurdnak ítélt balkáni és közép-európai eseményeknek Végnél tehát egészen más olvasata van: a lemondás nem azt jelenti, hogy legyintünk, és a megfejthetetlen rébuszok világába utaljuk a témát, hanem azt, hogy a mindenkori racionalitásról mondunk le, amennyiben inkább a paradoxonok sűrűjében próbálunk eligazodni. S Végel ténylegesen a *látszólagos* ellentmondásokat keresi: más-más pontról nézve minden ellentmondás másnak látszik. Az, hogy nem látjuk a fától az erdőt, n. b. az erdőtől a fát, nem jelenti azt, hogy külön-külön ne próbálnánk meglátni – akár így is leírhatnánk a végeli stratégiát, még ha ez is abszurdumként hat. De még akkor is, ha semmit sem látunk, ott a bozótvágo machete.

„1956-ban érkeztem meg ebbe a városba az apámmal, hogy beiratkozzam a gimnáziumba” – írja Végel Újvidékre kerülésének történetét. Ráadásul több helyütt is megemlíti ezt az utat, jelezvén, milyen sorsdöntő volt, s mára szimbolikusan fontossá lett számára ez az utazás. Ám hamar megtörténik a kiábrándulás – „Ekkor találok először ezzel a várossal, amelytől egy életen keresztül ragaszkodva menekültem” –, hiszen ez a város már nem az a város: a monarchiabeli, polgári, négy nagyobb etnikai-vallási csoport által benépesített „szerb Athén”-ra, melyből kiirtják a zsidókat, elűzik a németeket, rátelepszik a szocialista modernizáció, amely építve rombol, hogy 1991 után a totális szellemi pusztulás következze be a nacionalizmus abszolút térhódításával. Végel egykor ugyan megszerette a várost, de az nem fogadta be, s ennek egyik, ha nem is túl kézenfekvő oka az, hogy a város „akkor kezdte elveszíteni azonosságtudatát, amikor te keresni kezdted”. S ha a város nem is, a rendszer maga kész válaszokat adott: „A paternalista közmegegyezés korában nem tilos volt, hanem szűgyen volt másképpen gondolkodni.” Talán ez a frappáns megállapítás fejezi ki legjobban, miben volt más a jugoszláviai szocializmus, amelyben szerzőnk is szocializálódott – ezért is volt itt nehéz (belső) ellenzékinek lenni. A szocializmus itteni rulettasztalán a tétek is mások voltak: bárki játszhatott, de csak rutin-szerűen, számítás nélkül.

Végel legelőször a szülőföld mítoszával számol le. Szenttamástól, a plebejus világtól ugyan nem szabadulhat, de nem is köt vele békét. „Lekopott a szülőföld idillikus hamva” – írja, ellentétben azon vajdasági magyar írókkal, akik 1990 után hirtelen, ám csak gondolatban visszatálnak szülőfalujukba, újra felfedezik az „ákákokat”, és a tömbházakban ücsörögve nosztalgiáznak a magyar paraszti világ identitást őrző banyakemencéi után, melyből a nemzetiszín szalaggal átkötött cipők kerülnek ki.

A kemencepadka melege helyett Végel inkább az utazást választotta, sőt: „Légy otthon is átutazó” – írja. A *Lemondás és megmaradás*ban újabb és újabb helyszínek jelennek

meg, más és más szemszöveget kínálva fel. Belgrád kapcsán szól arról, hogy az oda utazás „az önmegismerés szüntelen zárandokútja”, de ez elmondható a bécsi, a berlini, a budapesti vagy éppen a dalmáciai utazásokról is. A helykeresés azonban csak gondolatilag termékeny, szó sincs az identitás lefikszálásáról. „Azonosulnál a mediterrán kultúrával, foglalmid koszorújába zárnád őket, de a kövek, akárcsak az ég és a tenger, ellenállnak” – így mond Végel nemet Délnek, azzal, hogy érzése szerint a pannon mítoszok súlyától éppen a dalmát táj szabadította meg. A Közép-Európával való kacérkodás sem túl termékeny, mert már ebből is üzlet lett, de ami még rosszabb, az a nagy diskurzusokba vetett hit: „A kelet-közép-európai ember sohasem éli saját életét, de mindent nagyon komolyan vesz, ami az élet fölött van. Feltétlenül hisz az ünnepélyes retorikában, amikor a Történelemről van szó, és ugyanannyira patetikus, amikor a Nemzetről beszél.” Berlinben pedig arra jön rá, hogy „európai fattyú” lett, s történelmi skizofréniában szenved: „számokra Európa gúzsba kötött emlékezetének elnémulása vészterhes jel. Szerinted az emlékezet éltető eleme nem az élet, hanem a kultúra. S Európa elnémul, ha a kultúra, ha a periféria ellen elkövetett bűneiről kellene vallania. Küzdesz az emlékezet ébrenlétéért, naponta mented az élettől a kultúrát.”

Az emlékezet ébren tartásának bizonyítéka a *Peremvidéki élet*, ez a minieszékből álló füzér (azaz a *Hontalan esszék* második kötete). Felidéződik a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek jugoszláviai és magyarországi szocializmusa, párttitkárok és ellenzékiek sora vonul el előttünk, s az újvidéki író szembesíti őket bűneikkel (de saját magával szemben sem mindig könyörület). Végel érzéketlen, de nem kevésbé ironikus hangulatmegvilágításában tűnik fel előttünk ez a kor: „évtizedeken át a vidám lakomákról értesülhett a világ”, s a korabeli ételek sorát is megadta, amelyeket az ideérkező külföldi „vadászok” fogyasztottak, akik mit sem sejtettek arról, valójában mi fortyog a balkáni kondérban: „A helyi konyha remekműve volt az *Új Szimposion* kenőmájás, avagy a Makavejev-film, aszpickban. Ehhez is kellett a Sztálin-étolaj, amelyet azonban felsőbb utasításra csak mértékkel használtak, mert a túlzástól bűzlött a táj.”

Az emlékek folyamatosan ütköznek a *Peremvidéki élet*ben, vagy éppen kiegészülnek a kilencvenes évekbeli apokaliptikus eseményekkel. Végel mentené az élettől a kultúrát, keresi a jeleket, de rezignáltan szemrevételezi, hogy azok bizony eltűntek. A *Peremvidéki élet* egyetlen nagy újvidéki séta a Duna utcától a Tito marsall sugárúton és a Futaki úti piacon át egészen a Katolikus Portáig, hogy aztán az író a már nem is létező Donstádtér cukrászdába üljön be egy kávéra, ami mellett többek közt elmélázik az értelmetlenségen, melyet legjobban talán a Duna túloldalán tornyosuló vár szimbolizál: „A pétervárad várát ugyanis akkorra építették meg, amikor már semmi szükség nem volt rá.”

S habár a világ apró szilánkokra, de annál vészterhesebb zajok mellett törik szét, a *Hontalan esszék* akkor áll igazán össze, ha elolvassuk a kötet *Krónikák* című, harmadik részét, mely három esszét tartalmaz. A kötetzáró *Szellemi krónika (Hatvannyolc)* akár az egész könyv avagy a végeli életút – elsősorban politikatörténeti – összefoglalója, ahol Végel (új)baloldaliságát nem föladvá számol le az illúziókkal, melyeket ugyan már 1968-ban elvesztett, de a pontos önszembesítésre csak ebben az 1998-ban írt darabban kerül végképp sor. „Túlontúl bölcsék lettünk tehát. Hatvannyolc viszont káprázatos útvesztőre emlékeztet” – talán ez lenne a rejtély kulcsa: a profetikus, messianisztikus elvek feladása után marad a rezignált okoskodás, a demokrácia befejezi azt, amit a diktatúra elkezdett, s marad az egykori, 1968-ból (is) megörökölt dilemma: az értékválság közepette hogyan újragondolni az aufklérista hagyományt, már ha egyáltalában véve van ennek a próbálkozásnak értelme.

Hogy Végel inkább a *nemre* hajlik, azt az előző, ám később írt esszéből, a *Párhuzamos krónika – Európai fattyúk* címűből olvashatjuk ki. Meglehet, ez a kötet legjobban hangszerelt írása. A szintén Újvidéken, s így a marginalitásban élt Aleksandar Tišma emlékének

szentelt írás ott lép ki a korábbi mederből, amikor Végel elmesél két intim sztorit. S ha nem is lennének igazak, az sem számítana semmit: én elhiszem őket, annyira „abszurdak”. Az egyikben egy ifjúkori szerelmi történetéről van szó, amikor egyévi szerelem után szakított vele egy szerb lány, mert annak apja nem engedte, hogy magyar fiúval járjon. A másik még morbidabb: egy szerb lány, miután megtudja, hogy nősülni készül, csak azért fekszik le vele, hogy egyszer egy magyarral is együtt legyen. Ám a liezon után be-mos az elbeszélőnek: a magyar férfiak félnékek és gyávák, a szerb férfiak pedig lecsapják a kezükről a magyar nőket. És a lány történelmi kontextusba helyezi a szexet: „Negyvenegyben bátrak voltatok. Az apámat 1941-ben kitoloncolták Újvidékről, szedje a sátorfáját, menjen vissza Szerbiába. (...) Megérdemeltétek, amit kaptatok, magatok is tudjátok, azért vagytok most olyan gyávák.” Amire Végel válasza: „A vodkásüveg után nyúltam.” Nem a kisebbségi siránkozás útját választja, hiszen amikor már a szeretkezés is nemzeti kérdéssé válik, ott a nyafogásnak sincs már semmi értelme.

A vodkásüveg aztán kiürült, s meglehet, ebből a palackból szabadultak ki a szerb, horvát, magyar stb. nacionalizmusok szellemei. Amelyekkel Tišma már 1968 óta küzdött, újra, pedig 1945 után egy ideig, az illúziók világában úgy tűnt, többé már nem támadnak fel. Végel a 2001-ben írt esszéjében már kiteljesedettnek látja a mozaikot, áttekinthetőnek a képet: „minden kocka a helyére került: azok lettünk, amik voltunk: balkáni árvák”.

Árvák, ahogyan az udvari bolondok is elszakadtak családjuktól és magányosan, az élet peremvidékén tengethették életüket, még ha fontos emberekké váltak is.

A BOHÓ ELBESZÉLŐ

Balázs Attila: *A meztelen folyó*

Bár az alkotók rátartian individuálisak, és nem szerencsés összekotyvasztani belőlük valami vajdasági magyar *csorbát* – ahogy a szerbek nevezik a sűrű, dús, zöltséges-húsos levest –, ha „összenézzük” a már befejezett, a kiforrott és a még fortyogó „délvidéki” életműveket, nyugodtan kimondható, hogy a vajdasági magyar irodalom „kifőzött” egy összetéveszthetetlen ízt, kialakított magában és maga körül egy sajátos irodalmi mitológiát. Az avantgárd *szabadszelleme* (a „szabadegyetem” meg a „szabadkőművesek” mintájára ezt most így egybeírnám) az egyik bolondító fűszere; olykor szabadosnak is mondható ez a rebellis, tabudöntögető, a megbotránkoztatás indulatát minden időben, a parasztokkal, a sznobokkal és mindenmű bürokratákkal szemben is megtartó szellemiség, mely kinél-kinél más módon nyilvánult meg, és változatos, rendhagyó irodalmi (és képzőművészeti, zenei) formákat hozott létre. A másik jellegzetes fűszere a *vadrcalizmus* (a „vadkakukkfű” mintájára), azaz a lekerékítést és egyéb hagyományos irodalmi szépitőeszközöket elvető, a brutális, az elemi, a nyers vagy a meghökkentő „talált tárgyakra” figyelő, a bizarrság hatását keltő realizistikusság. Megtalálható benne továbbá az extrém vagy radikális *énesség* (önösség) erős paprikája, mely vakmerően kikezdi az „általános emberi” meg a „humánus” közhelyeit, nem ódzkodva a perverzió, az elfajzottság, a szörnyszülöttség, a (politikai, társadalmi, pszichés) kivetettség „ferdeségeitől”. Tartalmát tekintve ez a mitológia, miután kipellengérezte a népies *couleur locale*-t, újjáformálta azt (poszt)modernül, Gionnál, Tolnainál, Végelnél és Balázs Attilánál is egészen a térkép-rajzolásig menően, és sajátos embertenyészettel népesítette be ezt a konkrét világot. Gion megmaradt a klasszikusabb elbeszélésnél, az utóbbi szerzők azonban a legkülönlegesebb prózaformációkat hozták létre.

Balázs Attila 1991 óta Budapesten él és a Magyar Rádióban dolgozik, szellemileg azonban a vajdasági magyar irodalomhoz tartozik. A megelőző generációból elsősorban Tolnai Ottó hatása érezhető nála, mert, akárcsak az irodalmi báty, ő is *miüthophilosz*. Gionnál sokkal-sokkal kevésbé szociográfiai irányultságú, Végel morális indulata és politikai utópizmusa hiányzik belőle, nem vitte tovább sem Domonkosnak, sem fiatalon elhunyt, szeretett barátjának, Sziveri Jánosnak a mindenirányú (halálos dózisu) radikalizmusát sem. Ők ketten Tolnaival a vajdaságizmus mitikus-mesés szárnyát képezik és ragasztgatják (angyal-szárny gyanánt). Balázs Attila hangja pont olyan egyéni, mint Tolnaié, a hatás nem közvetlen. Mindketten született mesefák, Tolnai intellektualizmusa azonban nem jellemző Balázs Attilára, miként a nálánál komolyabb természetű

Árkád-Palatinus

h. n., 2003

257 oldal, 2190 Ft

„báty” különleges érzéki pátosza sem. A modernizmus művészethitű világhódító indulata „az öcsnél” unalomba fulladó játszadozássá, intellektuális láza infantilizmusra hajlamos, kedves bohósággá vált, Tolnai oly jellegzetes *egzisztenciálerotikája* pedig a pajzánkodásban lelte meg a maga manírját.

A modernista író átérezni és/vagy átértelmezni óhajtotta a világot (miként Tolnai, véget nem érő elsajátítással, váltig a magáévá teszi azt). Mint magányos individuum a szikláról, úgy vetette bele magát különböző (szépirodalmi, művészeti áttétellel elérhetővé vált) metafizikai fürdőkhöz és/vagy „transzponált” saját metafizikai tájakat magának (Tolnai ebben nagymester). Balázs Attila azonban ízig-vérig posztmodern író. Nem ki-mondottan, de léha hanghordozásával és lezser formakezelésével ironikusan, sőt csúfondárosan viszonyul a szellemet még pro vagy kontra nagyra tartó elődökhöz; lerántja azt a kisfiús képzelgés vagy épp a férfi-fantáziálás, a frivolan, pastiche-szerűen *romanesque* kalandorkodás szintjére. Nem hisz a regényben, az elbeszélés nagyra hivatott szellemében sem; a szellemiség önála szellemesség, a szellemesség pedig huncutkodás, kajánkodás, kedélyeskedés, viccelődés és önirónia. Ami mondjuk, példának okáért, Tolnainál igazat, „szinesztéziás” érzéki-szellemi élmény, az Balázs Attilánál érdekesség, pikantéria, bizarrság. Ami Tolnainál epifánikus felfedezés, az nála nyelvi „nagy hűhó semmiért”.

Az ilyesféle kimerült posztmodern szellemi állapot és a tarkasága ellenére kissé fáradt esztétika, a szerző vicces diagnózisa szerint is csupán „píró” *irodalom* elvihet ugyan a kétségbeesés cikcakkos partszegélyére is. Balázs Attila azonban nem ilyen „démonfogó” alkat, kitér a sötétség vonzása elől, és azon van, hogy megtartsa az egészséges jó kedélyét, a mértéket, amit az ízlése úgy határoz meg, mint a pátosz (úgy is, mint szenvedés és mint szenvedély) kerülését, mint udvarias, szkeptikus tartózkodást bármiféle alámerülésektől és/vagy elragadtatásoktól, mint stilisztikai ügyeskedést (ami nagyon jól megy neki) és a nyelvi bravúrokra való törekvést. Ez azonban kevés a mértéktartáshoz (mivel a mihez-tartás hiányos), és a bohóság – mint a vajdasági „szabadságos” radikalizmus enyhített, sőt olykor leszedált, posztmodern változata – a hatalmába keríti az elbeszélőt, aki egyáltalán nem apollói alkat. Hanem inkább mérsékeltén bacchikus; a szatírtjáték és a bacchanália kedvelője.

Bohósággá ez mindazonáltal nem válik (Sziveri János tudott „kemény” lenni a clownériában), Balázs Attila jobban kedveli Balázs Attilát, semhogy bohócot vagy szatírt csináljon belőle, ámbár ebben olykor elmegy a határig. Nem rúgja azonban fel, sem bohócosan, sem komolyan a „(fiatal) mai magyar író” bevett „papagenós” szerepét (mintha a Mészöly–Nádas–Esterházy-utáni írók nagyjából megmaradnának regrediált aranyifjaknak). Sőt, rádiós műsorvezetői praxisából eredő nyájas szellemességével a kötet elején már-már felkonferálja magát (az alterego-csel nem mondható sikerültnek), úgy, mint aki a „magyar írócsapat” tagjaként, a „magyar tollforgató válogatott színeiben” játszik a honi és a nemzetközi pályán. Mint kiderül, ez nem túl kifizetődő, nem éppen veszélytelen, de azért jó kis multság: foci, plusz „egy kis felolvasás, rockkoncerttel meg sörrel kombinálva, meg egy kis kajával”, no meg egy kis dedikálással egybekötve.

A késő modern lerántotta az „elhivatott” író-t a piederasztól, és alaposan megcsupálta, azonban kialakított egy olyan írószerepet, mely nem kevésbé magamutogató és nem kevésbé maszkszerű. Eszerint az író még rosszkedvében és „konyult alkotóerővel” (B. A. kifejezése) is kedélyes, jó humorú, habár kissé elázott, de fűgén játékos szellemű, frivol figura, aki van olyan agyas, hogy semmit és senkit, önmagát se vegye komolyan, mindazonáltal (mámorító sörök és csajok, kulturális élmények sorjázása közben is) kellőképp pragmatikus maradjon. Az író-t a *nyelvi* tehetsége avatja íróvá, az, hogy frenetikusán vagy nonchaláns-szal tud játszani a nyelvvel – amivel „mindent lehet” –, ámde nem játssza az esztét, és nem keres logikát abban, amiben úgy sincs. Nem erőltet tanulságot, mélyebb összefüggéseket „az életnek nevezett talányos valamire”. Ezt a talányosságot

Balázs Attila nem ássa alá, ám az érdekességek és pikantériák szintjéről nem is nagyon mélyíti tovább.

A mítosz, a legenda valaha világkép-formáló volt. Mint azt már Thomka Beáta, az első kritikus is észrevette még Újvidéken, az „egyszerű formák” (André Jolles fogalma) nagyon a kezére állnak Balázs Attilának: mítosz, mese, monda, mondóka, tréfa, vicc, legenda kavargat törmelékessé *defabulált* vagy kerekdeddé (tojásdaddá, figyelmeztet a szerző) *konfabulált* formában ebben a narrációban. Egyszóval Balázs Attila nagyon szeret(ne) mesélni, „spontánul narrálni”. Azonban a kreációi mind pseudo-„egyszerű formák”: pszeudomítoszok, pszeudolegendák és pszeudomondák, melyeknek már nincs világmagyarázó szerepük, nincs vallási tartalmuk és költői mélységük sincs, mindössze bájuk, érdekességük, „habjuk” van, az írói virtuozitást csillogtatják, egyébként üres metaforákat sodornak. („A klasszikus metaforával ellentétben[...] ezek a képek semmit sem hordoznak: üresek”, írta Piszár Ágnes jó évtizede.) Nem alakítanak ki olyan nagyszabású, extenzív magánmitológiát, mint Tolnai Ottó esetében (aki nagyon is spirituálisan bánik velük); pajzán játékosságukkal, lágy iróniájukkal, elrajzoltságaikkal inkább „rokokós” díszítő szerepet visznek. Balázs Attila ebben a *miüthophilosz*-játékban egészen a (hedonisztikus) *fantasy*-ig elmegy. Fogarassy Miklós a *Király album*-kötet kapcsán „pszeudo-autobiografikus témakezelésről” tett említést a *Jelenkor* (1999/1) hasábjain: valóban, Balázs Attila a saját életét is a nonszensz meséig menően felhabosítja.

Egyébként, mint a posztmodernnek zöme, reflektálja – ha nem is problematizálja túlságosan – ezeket a jelenségeket. „Van ebben valami értelmezhető jelképrendszer? Paradigma, parabola, mi a frász? Mit lehet ezzel kezdeni? Érdemes-e tovább gyötrődni vele? Bár érdekesnek mutatkozik...” – töpreng az egyik „átlátszó” alteregója, Nyúl szív őrmester a tulajdon szövege fölött, melyet én nem neveznék „szürrealisztikus látomásnak”, csupán a divatos *fantasy* irodalmias változatának, miként az öniróniával megáldott elbeszélő is tudja valahol, hogy a nonszensz nem szürrealizmus, a blöddli nem látomás, az érdekesség pedig még nem esztétikai minőség. Az elbeszélő ilyenkor (az alteregók használata, miként azt Jánossy Lajos is megállapította kritikájában, fölöslegesnek tűnik), megelégedve az üres képzelgést, szinte belenyomja a saját orrát a realitásba (hátha az még „érdekeőbb”). De mi a realitás? A budapesti VI.-VII. kerület? Vagy hozzá tartozik a már csak emlékekben élő Újvidék is, meg gyerekkorának más vajdasági tájai? A realitás „összemenészedett, összeszaródott”, a múlt „elszelelt, elszellentett idő”, amit a csalóka nosztalgia éltet, a jövő pedig a kiskiúsan sóvárgó, nyúl szívű elbeszélő bohósága, egyébként a „vénülés” kesernyés ideje. A jelen a nosztalgikus emlékezés és a mohó sóvárgások kereszteződése ebben a gyáva szívben, mely az olvasóval megszeretteti magát. Valamint a csodálkozva szemlélt belváros, ahol különféle „érdekességek” adódnak, mint például közlekedési balesetek, kocsmai verekedések, kocsmárosnék és törzsvendégek... Az elbeszélő nemegyszer, mint magyarázza, „szárazúszással” közlekedik e terepen, azaz sörre szegyen vagy lelkiállapotából fakadóan kaptatosan. Tanácstalanul és bizonytalanul. A magyarázat viszont pimaszul hangzik: „A világ nélküled is kibillen, miért ne járulnál hozzá te is egy kicsit?”

A valóságérzék olykor egy percre kiélesedik, majd ismét eltompul. Gyakran nem különböztethető meg a valóságot leíró mondat a fantáziálást leíró mondatától. A szerzői önreflexió szerint, mely az egész kötetre érvényes: „a valóság és a fantázia, vagy inkább nem-fantázia és fantázia itt megint csak összemandevúzott”. A néhai haza, a mostani Szerbia háborús állapotairól hírt adó mondatok tónusa, szerkezete, szókincse ugyanolyan, mint a képzeletbeli „cirkuszokat” ecsetelő mondatoké. Például: „Egy ország esett szét (tán még a neve is eltűnik majd), környes-körül patakokban folyt a vér – ha szélesebben is –, embereket lőttek ismét vízbe és föld alá, utódok rebbentek szét, szilárdnak vélt hidak omlottak össze, minden megrendült, azonban fater szekrényében nem változott semmi.

Továbbra is balra sorakoztak a nyakkendők, jobbra a nadrágszíjak, homlokegyenest pedig a kivasalt gatyák.” Egyébként háborút és cirkuszt metaforikusan is egybeugrat a túlságosan is bohó elbeszélő; nemigen tesz különbséget háborgó elméje és a háborús realitás valóságfokozatai és súlyai között. Nem is gondolja, hogy kellene. Hiszen az „íróféle” olyan ember, aki „nem létező területeket is fel tud térképezni, és sosem látott képeket tud maga előtt látni”, az „összeszaródott” realitás pedig csak a kedvét szegi. Az inspirációforrás az emlékekben és a fantáziában rejlik; mindkét *nem létező terület* illó-csillogó homályú, vízszerűen tűnékeny és tündöklő, megragadhatatlan. Az író kalandor, „szárazföldi tengerész” és az emlékezés „gyógyíthatatlan tengeribetege”: Balázs Attila igazi mítosza a vízzel (tengerrel, folyóval) kapcsolatos, nem véletlenül került „lead”-ként, kezdő akkord gyanánt a kötet élére egy részlet, egy lírikus fodor a „folyóprózából”, mely a folyóhoz és a tengerre való elvágódásról szól önironikusan, a sör és a nagy vizek habját összefolyatva, pszichoanalitikus allúzióval pengetve az asszonyi öl testies, valamint az újjászületés és a „részeg megtisztulás” spiritusszal fokozott spirituális vágyát.

A pszichoanalitikusan dekonstruálható és spirituálisan megkonstruálható „fel-felhabzó kép” felé nyelvi asszociációk nyomvonala és szabad asszociációk fonala vezet, csalogat: „Gyakorta tézisem sincs ahhoz, amit közölni akarok, ám van – nemegyszer egy-egy – pillanat, amelyben előjön annyi minden. Ragad hozzá, mint légyfogóhoz, szúnyog, hangya meg pille is. Az adott, csüngő perchez. Kábulunk tőle, mint a molyirtótól.” Az elbeszélő gyakran gondolkodás nélkül átengedi a tollát e vezetésnek és gátlástalanul asszociál („sikerült jól összekevernem mindent”), máskor, koncentráltabban, rejtekekben, zugokban, „nyikorgó homályban” kutakodik, a szó szoros értelmében padláson, szekrény mélyén, ágy alatt – az emlékezetében –, és pikánsan erotikus meg „dugi” dolgokat, „emlékbizgató” kabalákat és bizarr emlékeket szed onnan elő. Ilyenkor jön a gond, hogy ezeket össze kéne valahogy rakni, egy „független írói cselekedettel” megtalálni az élet-összefüggést. Már az említett „lead”-ben, az előhangban megelőlegezi a végkövetkeztést: „Mit lehet ebből kikövetkeztetni? Semmi különösezt. (...) Nem hiszem, hogy ennek létezne különösebb logikája...” És mi következik eme kikövetkeztetett következtetéséből? Vagy a „penelopi” (sic!) elbeszélői szerep, a végtelen, tarka, arabeszk szöttek szövése, vagy az írói önleplezés, miszerint ami az írással kijön, az csupán „a hülyeség, ami mindig bennünk van”; más szóval: „rövidzárlat az elefántcsonttoronyban”. Az irodalom „csak ez a valami a mondatokkal, meg a zavarón súlyos, tolakodó, májfoltos mögöttesükkal”, az író pedig teljesen tanácstalan: „Hozni kéne valamit még, ami hozatni akarja magát, de ha körülnézek, üres a színtér.” Ácsorog, mint „vak kapus a pókhálós kapuban”, vagy olyan, mint egy „látatlan csatár”.

Ha azonban az író labdába rúg, olyan „hatalmasan örvénylő” mondatokat ereszt meg, melyek íveitől és pályájától távra maradhat az olvasó szája, így például mindjárt a kötetnyitót (focis) szövegben szerepel néhány olyan bekezdés, mely a képzelt labda útját írja le csupa fodor-bodor mondatokkal Budapesttől a „parttalan óceán felé”. Illusztrációképp idézem ennek az írói élvezkedésnek az utolsó két mondatát a záró kommentárral: „Elképzelhető az is, hogy a majmok látnák utoljára [mármint a labdát – R. V.] Gibraltárnál, ahogy apró fekete ponttá zsugorodik, miként annak a kísérleti csimpánznak a pupillája, melynek belőtték a laborban a heroint. Azért mindenképp fantasztikus, mire képes egy nekikeseredett kapus!” A Vitor Baia nevű kapus maszkját csak játékból maga elé tartó szerző itt valóságos nyelvi diadalt arat! Végigszeli az utat az Értől az Óceánig! Csodát csinál – a nyelvvel mindent lehet –, teheti, hiszen bíró nincs, vagy ha van, „már rég másfelé jár. Ha jár, ha él – még.”

Az irodalmi „magyar posztmodern futball” könnyen átmegegy „posztmodern cirkuszbá”, a *(mit tudunk az elefántokról?)* című szövegben tematikusan is. Itt és a következő szövegben esik meg a boszniai háborúság, a „történelmi buli” cirkuszos átköltése. Ugyanis a

szerző kerülni igyekszik a közhelyeket: „Nincs hozzá megfelelő mondat. Csak banális, erőtlen és pongyola.” Csak az a baj, megítélésem szerint, hogy e „posztmodern groteszk” sem mentes a banalitástól meg a pongyolaságtól, és nem kevésbé erőtlen és erőltetett, mint a szerző által felidézett, hagyományos „lebombázott könyvtár, halott emberek”-féle megközelítés, amit tudatosan kibekelt. Az értelmiségi és írói nagyotmondás elkerülése, ami Balázs Attila eltökéltsége és szimpatikus írói, emberi jellemvonása, könnyen átcsusszan a semmitmondás kultiválásába, a csömörbe torkolló „szövegelésbe”, ami egyébként egyáltalán nem szimpatikus kortűnet.

Ennek a könyvnek a tétje az életösszefüggés, a sorstörténet, „fel-felhabzó, megkövesedni látszó sorsunk” megtalálása lett volna. A cím és az alcím, valamint a fel-felmerülő ismétlődő motívumok meg az összekötő szövegek fel szeretnék fűzni az elbeszéléseket; a folyóvíz ősmetaforája kínálkozik: „maga a folyó a híd”. Újvidéket és Budapestet talán nem csak a Duna köti össze. Hanem? Balázs Attila ezúttal nem tudott segíteni válaszolni. „Újvidék és én, valamelyikünk kiszerezett. Frigid lett a másika iránt”, írja. Ez a vég mégsem ért véget, a háborús kataklizma ellenére nem járt apokaliptikus feltárással, ezért az „új élet” sem járt megújulással, és az érkezésből sem lett megérkezés. A nosztalgia és az elvágyódás homályos érzései ringatnak, és az írónál „maga a múlt idő is mintha a képzelet világában lehetne menedéket” (Jánossy Lajos). Balázs Attila ars poeticája szerint a képzelet és az emlékezet az író fő tápláléka, a múlt transzponálása kellene legyen az erőforrás – a szétmálló múlt a fenyegető jövőképzetünk. Az elbeszélőt joggal ösztökéli a múltteremtés: „Rakosgatom a szabálytalan darabkákat, akárha pasziánszoznék reszketeg. Mintha holmi rég elillant, elszelelt, csaknem elszellentett időt szeretnék valahogy visszahozni, s mintha én is ott szeretnék lenni benne megint, a régiek között, és mintha másképp kívánnám a dolgokat *megtörténíteni*.” Ez a „megtörténítés” (kiemelés az írótól) lenne a komoly, nehéz írói feladat. Valamennyien szájalmas kreatúrák vagyunk a *megtörténített* múlt híján. A kritikus olvasó olyasmit várt el az írótól, amivel maga sem tud meggyürkőzni. A „bennszülött” kritikus, Rácz Péter azonban ugyanezt másként, diadalmasabbnak látja. Így ír erről a könyvről: „Az egészet azonban átlengi a délszláv legendárium. Ez pedig a határok nélküli (globalizált!) magyar irodalom nyeresége, irodalmi anti-trianon.” Ennek az „átkelésnek” a részesei fanyarabbak, tanácstalanabbak, nem találják a régi pilléreket. Balázs Attila tulajdon személyében alkot hidat vagy vesz számba hídroncsokat, „folyóprózája” pedig – mese habbal – egy már nem létező, hol volt, hol nem volt ország-világot köt össze egy olyan, talán úgyszintén csak a nyelvben, vagy már ott sem létező hazával, ahova nem lehetett valóságosan megérkezni, és a sorsdráma is megfulladt.

INCIPIIT ZARATHUSTRA AVAGY A FŐMŰ AKARÁSA

Friedrich Nietzsche: Így szólt Zarathustra

„A költők mindig is az életről szóltak, s a saját lelkükről. De a filozófusok nem. S a szentek mindig is az életet élték, s a saját lelküknek éltek. De a filozófusok megint csak nem. Itt azonban jött valaki, aki életéről és lelkéről tudott, akár egy költő, s a hangjára hallgatott, akár egy szent, s aki mégis filozófus volt.”

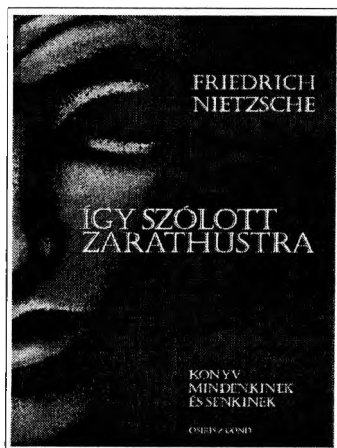
(Franz Rosenzweig Nietzsche-ről)

Ha már Rosenzweig, akkor Jakob Burckhardt.

Burckhardt számára korántsem bizonyult könnyű feladatnak a „költő”, a „szent” és a „filozófus” Nietzsche együtt-s egybelátása. Körülbelül az egyedüli kortárs tudósoríás, aki-re Nietzsche folyamatosan tisztelettel nézett fel, s akit mindig is – a legínségesebb időkben igencsak csekély számú – olvasói közé sorolhatott. Az elismerés kölcsönös volt, a másik műveinek olvasása szintén. Viszonylag gyakran váltottak egymással a formalításokra sokat adó, kollegiálisan távolságtartó, ám mélyrétegeiben meghitt-biztató leveleket: mindketten fontosnak érezték a történelemről vallott nézeteik rokonságát. Annál nagyobb volt a visszatérő, sokszor iróniába csomagolt nietzschei csalódás, hogy Burckhardt többnyire az artistikumot értékeli munkásságában, vagyis elsősorban a jelentős művészt látja benne, s jóval kevésbé a gondolkodót. Legalábbis így látszott ez Nietzsche olvasatában¹ – noha Burckhardt felől nézvést egyedül az artistikum újrafelfedezése és az artistikus újrafarmálás nyújthat esélyt a (történelem)filozófiai mondanivaló számára.

Burckhardt éppen a nyilvánvalóan kitüntetett státuszú *Zarathustra* kapcsán okozta a legnagyobb fájdalmat Nietzsche-nek. A svájci professzor az első részek átolvasása után rákérdezett nála: nem akar-e inkább drámával foglalkozni?²

*

¹ Sőt, még ígybbül: ha Burckhardt sem érti őt, akkor vajon mégis ki? A teljességgel kézenfekvő, nagyrészt helytálló és a nietzschei személyiséget erőteljesen roncsoló következtetés: egyelőre talán senki, „mert vannak, akik posztumusz születnek”. Vö. *Ecce homo*, Bp., Göncöl, é. n. [1992.] 60. o.

² Nem kisrészt innen az *Ecce homo* mint önvallomás értékelése (vö. uo., 60. sk. o.): az én *Zarathustrám* olyasvalami, amiből fél tucat mondatot megérteni, „azaz átél(n)i” csak a legkevesebbeknek adatik meg; értelmezésére idővel tanszékeket fognak alapítani. És lőn.

Fordította Kurdi Imre
Osiris Kiadó
Budapest, 2000
628 oldal, 2800 Ft

Van új magyar *Zarathustra*. Idestova négy éve, Nietzsche halálának centenáriuma-hoz kapcsolódva komoly, méltánylandó válasz született az életmű kihívására – hiszen aki a filozófus által „legnagyobb ajándék”-ként emlegetett *opus magnum* magyarítására vállalkozik, bizony az életmű egészének kihívására válaszol.³ Jelen esetben: akik, vállalkoznak, válaszolnak. Ugyanis az Osiris és a Gond közös kiadásában megjelent *Így szólt Zarathustra* igazi csapatmunka szülötte. Azé a Hévizi Ottó vezette szellemi műhelyé, mely a jelentős egyéni teljesítmények mellett minden bizonnyal a legelevenebb hazai Nietzsche-műhely. Ami persze azt jelenti, hogy jóval többről van szó, mint pusztán újrafordításról. E kötetet sajátos magyar nyelvű s a legadekvátábban „jó európai” kritikai kiadással teszik a német kritikai kiadás – eredetileg az olasz összkiadást előkészítő olasz germanistáknak köszönhető! – eredményeit figyelembe vevő szövegváltozatok; részben a Colli–Montinari kritikai kiadásra támaszkodó, részint önálló kutatásokon alapuló jegyzetek a parafrázisokról, belső és intertextuális utalásokról stb.; egy konkordancia; két útiraj a *Zarathustrát* alkotó Nietzsche, illetve a címszereplő vándorlásairól; az *Ecce homo* kapcsolódó öninterpretációi; bibliográfia Nietzschéről és Nietzschétől; fogalom- és szereplőmutató. Maga a fordító Kurdi Imre, a szerkesztő Hévizi, munkatársai Bene László, Biczó Gábor és Sutyák Tibor. Óriási munkát végeztek.

Na és persze a megjelenés előtt s után is történt ez-az. A fordításból előzetes részleteket szemelgethettünk e lapban és a *Gond*-ban; utóbbi az új szövegváltozatra támaszkodó tematikus számot szentelt a *Zarathustra* recepciójának (dicséretes módon eleve számot vetve a vállalkozás szükségzerű töredékességével, s még inkább dicséretesen meglehetősen sokszínűsége törekedve). Majd ezt követően, 2001-ben *ceteris paribus* (Nietzsche, Osiris/Gond, Hévizi – most egyedül – és Kurdi) kijött a genealógiailag oly fontos „*Az új felvilágosodás*”, alcíme szerint *Jegyzetfüzetek az Így szólt Zarathustra keletkezésének idejéből*. De ne szaladjunk ennyire körbe.

Zarathustra futása

Az új *Zarathustra*-fordítás alapos és korrekt, mentes az eddigi standard, a Wildner-féle *Im-ígyen szóla Zarathustra* kihagyásaitól, lapszusaitól, terminológiai következetlenségeitől. Ám én dicsérni jöttem Wildnert, sőt irigyelni. Innen kéne kezdeni, ide kéne megérkezni – itt kell tehát kicsinyég helyben futni.

Wildner erőnyeiről – nyelvezetének bűvösen archaikus ízéről, zamatáról – a könyv *Bevezetőjében* megemlékezik a szerkesztő is. Továbbá teljesen jogosan megfogalmazza azt a programatikus bírálatot, mely az új *Zarathustra* tulajdonképpeni teoretikus kiindulópontja: Wildner és kora „világköltemény”-nek tekintette a művet, s immáron eljött az ideje bizonyos bölcséleti tudatosságot, fogalmi következetességet érvényesíteni.

Weltgedicht, világköltemény. Igen, az előző századfordulón nem kevesen ennek látták szinte az egész nietzschei filozófiát, s kivétel nélkül ennek a *Zarathustrát* az első magyar fordítók. Előbb részletek jelentek meg Katona Lajos és Fényes Rezső révén, majd föltűnt az első valóban sokat ígérő elszánás: Babitsé, aki Juhász Gyulával közös fordítást tervezett (sajnos ebből a próbálkozásból is csak fragmentumok születtek).⁴ Fényes Samu az első, aki az egész textust letudta. Wildner a második, s övé az eddigi legköltőibb megoldás.

³ Mivel Nietzschéhez fűződően 2000-ben még sok egyéb történt itthon – a könyvkiadásban a legörvendetesebb esemény minden bizonnyal Gilles Deleuze és Tatár György műveinek (újra)megjelenése volt –, ezért pl. a századvég Nietzsche-hullámát betetőző Nietzsche-évről lehetett hallani-olvasni.

⁴ Viszont Babits *Weltgedicht*-szomja nem csillapodhatott, s gyönyörűségeken átültette az *Isteni színjátékot*.

Ha azt állítom, hogy Wildneré az eddigi legköltségesebb megoldás, akkor ezzel azt is mondom: nem Kurdié(ké). Nem annyira művés, jóval kevesebb jön át Nietzsche stiláris erejéből, nyelverteremtő képességéből, irányából s fergeteges stílusreminiszcenciáiból – első-, második-, de tán még harmadszorban is: *Bibliára* hajazásából. Ezzel a nietzschei istentagadás fontos át-tételes mozzanata vész el („[k]ifinomult dolog, hogy Isten megtanult görögül, amikor íróvá akart válni – és hogy nem tanult meg jobban”).⁵ Tatár György jegyzi meg egy helyütt csodás könyvében, hogy a *Zarathustra* biblikus parafrázisai gyakran nem a *Bibliát* mint stílust, hanem Istent magát parodizálják.⁶ Csakhogy az isteni omnipotenciának ez az ironikus kifordítása nem egyszerűen nyelvileg történik meg, hanem a *Biblia* (persze a *Luther-Biblia*) át- és kifordított nyelvén (*Kehre* és dekonstrukció, ha összeérnek; márpedig össze) – vagyis mindenféle fordításokon és fordulatokon át, de mégiscsak azon a nyelven, melyet hívők és interpretátorok egy nem elhanyagolható csoportja szó szerint teremtő-fenntartó isteni igeként lát, illetve interpretál. A *Zarathustra* szerzője grammatikailag, szóvárázslóként, költőként is győzelemre tör, mert nem úgy tekint magára, mint akinek ténybejelentő-kritikai feladata lenne. „Ha nem változtatjuk Isten halálát nagyszabású lemondással és folyamatos győzelemmé önmagunk felett, akkor viselnünk kell a veszteséget.”⁷ Világteremtésre csak világteremtés lehet a válasz – s nyelvében él az Isten/Nietzsche.

És még azt is állítom, mi több, számomra az összes jel arra utal, hogy a stiláris deficit s mindaz, ami belőle következik, nem a fordítón, még csak nem is a szerkesztőkön múlt.

Nietzsche és éppen a *Zarathustra* magyar fordítója körülbelül lehetetlent akar – írta 1908-ban összességében elismerő Wildner-recenziójában Ignátus. És felsorolt számos fontos érvet: Nietzsche maga is a lehetetlent kísértette; a nietzschei nyelv visszaadhatatlan; ha mégsem, akkor nem fordítással, hanem a művész teremtő erőszakosságával lehet valamit érzékeltetni az eredeti bravúrból stb.

Manapság ez a lehetetlen még inkább lehetetlen. Újabb adalékkal bővült (hozzávetőlegesen: egyfajta uralhatatlanná vált felejtéssel); ráadásul e „manapság” nem XXI. század eleji posztmodern afterparty, hanem régóta tart, s nemigen látni a végét. Ami történt, az nem egy egyszeri vagy legalább a maga tiszta eredet(idejében felmutatható, jól körülhatárolható esemény berobbanása a mi kis valóságshow-nkba – ami történt, nem megtörtént, hanem most is történik, vagyis szó sincs valaminő könnyedén restaurálható régi, mögöttes valóságról.

Ma nincs olyan mérvadó magyar *Biblia*-kiadás, amelynek szövege mintegy *underlying reality*ként szolgálhatna Nietzsche stílusparódiáihoz: a kályha hiányzik, ahonnan elindulhatnánk.⁸

⁵ *Túl jön és rosszon*, Bp., Ikon, 1995. 59. o

⁶ Vö. *Az öröklét gyűrűje*, Bp., Gondolat, 1989. 203. o.

⁷ Nietzsche idézi Tatár, *uo.*, 54. o.

⁸ *Ad notam underlying reality*. „Kohn, te dicsekszel” – még e kissé hiányos, ámde értelmes, értelmezhető és egyszerű kijelentés is csak akkor nyeri el szituatív poénértékét, sajátos szemantikai többlettartalmát, ha ismerjük a vonatkozó viccet, vicceket (és sejtjük, hogy adott alkalommal bármelyikünk lehet Kohn). Ennek hiányában azonban még mindig folyamodhatunk az ősrégi restauratív-anamnétikus megoldáshoz, s felidézhetjük – ideális esetben közösen, tehát nem szokványos idealista módon – a csattanó előzményeit (persze feltéve és megengedve, hogy sikerül valamit felvillantani a Kohn-lét mindannyiunkra vonatkozásából).

Az értől az óceánig, Kohntól a *Zarathustráig*. Az „ötödik evangélium”-ként (is) felfogott *Zarathustra* felől – maga Nietzsche aposztrofálta ekként a művét (vö. *Sämtliche Briefe. Kritische Studienausgabe* 8 vols. Berlin/New York, dtv, 19862, szerk. G. Colli és M. Montinari. 6. k., 327. o.) – egy ilyen anamnészis (legyen az gyász munka vagy vidám tudomány) szükséges, de még korántsem elégséges előfeltétele a nyelvi emlékezés, sőt hébe-korba a ráhagyatkozás a *Bibliára*. Na, ez az, ami „mára” lehetetlenné vált.

Ez a jó öreg meleg kályha a vizsolyi *Biblia* volt; annakokáért Wildner Nietzschéje Károli Gáspárhoz hasonlatos vala – legalábbis nyelvi emléknymaiban, benyomáskeltéseiben. Namármost Károli nyelvén már 1907-ben sem beszélt senki (és tán a XVI. században sem sokan), de az emlékezés erre a nyelvre – a közös szövegélmény, azaz *Istennek Ó- és Új Testamentomában foglaltatott Szent Írása* által – roppant erőteljesen jelen volt a magyarul beszélők egész közösségében. Még hozzá felekezetiségtől, vallástól, vallástalanságtól (latin nyelvű misétől, imaszíjtól, Nietzsché-rajongástól), sőt írni-olvasni tudástól függetlenül.

Ez nem jó avagy rossz, hanem (többé-kevésbé) így volt, s most (egyáltalán) nincs így, s naivitás – vagy még rosszabb – e most kiterjedtségével és terjedésével nem számolni.

Ha nincsen kályha, akkor mindent szabad?

Erre frappáns választ nyújt a harmadik teljes magyar *Zarathustra*. Szellemi igényességhez, filozófiai szempontokhoz, a nietzschei *Redlichkeit* követéséhez kályha híján is ragaszkodni lehet: és ez sikerült. Kályhát nemcsak kereshetünk-találhatunk, hanem építhetünk is. Persze abból építünk, ami van – no, de mi van? Filológiai tisztesség, elsősorban az van. Csakazértis: a filológia mint moralitás.⁹

Ha egyszer nem célozható be, még véletlenül sem az egész magyar nyelvű közösség –

Ad notam uralható felejtés. Kitüntetett a pillanat, amelyben él: már posztkeresztény, de még elevenen emlékezik a kereszténységre – mintha így látná Nietzsché, az ifjúkori (vö. *Ifjúkori görög tárgyú íráskor*, Bp., Európa, 1988. 226. o.). „A kereszténységben persze az ókor is átnyúlt a mi korunkba; s ha amaz eltűnik, az ókor megértése még inkább semmivé lesz” – véli az ifjúkori és filológus Nietzsché (uo.). A második korszerűtlen elmélkedés, *A történelem hasznáról és káráról* Nietzschéje hadjáratot indít a túlzott emlékezés, a mindent, minden modern tudásformát – a természettudományosat is – átitató reflektálatlan-triumfáló historizmus ellen, s mintha bízna valamilyen *modus vivendi* megteremtethetőségében. Ekkor még felejtés és emlékezés egyensúlyának megteremtését javasolja. Ez aztán egyre inkább eltűnik a kései években. E vonatkozásban már a *Zarathustra*, a „déliidő”, az „embert fölülmuló ember” – egyáltalán a „fölülmulás” – s „ugyanan-nak örök visszatérése” is mindenekelőtt azt veti föl: miképpen lehetséges a felejtés művészete?

⁹ Mint viszonylag ismeretes, a *Redlichkeit* (eddig házi használatra „derék őszinteség / őszinte derékasság”-ként fordítottam, de ne ez legyen ismeretes: Kurdiék remélhetőleg elterjedő, kettéágazó megoldása az „egyenesség”, illetve „szókimondás”) Nietzschénél első rendes filológiai erény, mely a filozófiává teendő filológia és egyáltalán, a „becsületos-tisztességes olvasás” programjához kötődik („hogyan egy szöveget szöveggé olvassunk”). Vö. pl. „Homérosz és klasszika-filológia”, in: *Ifjúkori*, 7–35. o. kül. 14. sk. o., 35. o.; *Hajnalpír*, 84. par. (lásd *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe / KSA*, 15 vols. [Berlin/New York, dtv, 1988; szerk. G. Colli és M. Montinari], III. k., 79. skk. o.), *Zarathustra* 39. o., 298. o. (utóbbi rövidítés – *Zarathustra* plusz oldalszám – a továbbiakban az új fordítást jelöli). De ez az egyenesség-szókimondás messzemenően túlmutat a filológián. Vö. pl. *Hajnalpír* 456., 482., 556. par. (KSA III. k., 275. o., 286. o., 325. o.), *Vidám tudomány* 335. par. (uo. 560. skk. o.), *Zarathustra* 59. o., 344. o.

A *Redlichkeit*ot régebben szokás volt „becsületesség”-ként visszaadni – Wildner is így tett –, esetleg „tisztesség”-ként, de ezek túlságosan erős megoldások, s Nietzschénél jogosulatlan humanista-moralista mellékléggé válnak. Kurdiék kettős változata nagyon tetszik. Azon a kissé nárcisztikus szemponton túl, hogy jobb az enyémnél, egyszerre adja vissza filológiai és azon túli konnotációit; ráadásul egyszerű, tetszetős (tehát aki nem akar üstöllést konnotációt, az akár olvashat is). Érdekes lett volna beletenni a fogalommutatóba, ahol amúgy is szerepelnek alteráló megoldások.

Mindenesetre a *Redlichkeit*, e még keletkező erény – ui. sem a szókratikus, sem a keresztény erények között nem szerepelt (vö. *Hajnalpír* 456. par., KSA III., 275. o.) –, e mindig keletkező s minden statikus létezésbe-alakulásba fordító erény nem egy valahol fellelhető kályha, ahol kissé megmelegedhetünk, aztán uccu neki, hanem a kályhaépítés lehetősége-valósága. Tán nem éréktelen mindezt hangsúlyozni egy olyan filozófiával kapcsolatban, melynek jószerivel majd minden filozófemája az értékeremtés-rombolás-értékelés jegyében áll, ül, bukkik.

és miért lenne becélózandó akkor, ha alcíme szerint e könyv *mindenkinek és senkinek* szól –, akkor is marad a terminusok visszaadása, az eredeti szójátékok érzékeltetése.

Félreértés ne essék: a két fordítói stratégia (Wildneré, Kurdié) szerintem nem gyömöszölhető bele az egyfelől bűvösség, másfelől hűvösség kategóriáiba – csak két különböző fordítói stratégia (és az elsőt, Wildnerét, választani mára lényegében lehetetlenné vált; aki persze tényleg irigyl Wildnert – magam inkább irigyelni jöttem –, az vélheti úgy, hogy némi nietszchei értelemben vett korszerűtlenség sosem árt).

Lássunk néhány – három – példát a szöveg elejéről.

„Itt állnak – szólott szívéhez –, és nevetnek: nem értenek, nem ilyen szájra hallgatnak ezek a fülek.” (*Zarathustra*, 22. o.) Pontos követése a német eredetinek – „Da stehen sie, sprach er zu seinem Herzen, »da lachen sie: sie verstehen mich nicht, ich bin nicht der Mund für diese Ohren«” (KSA IV. k., 18. o.) –, amit a jegyzetekben a *Biblia*-parafrázis locusa egészít ki (Mt. 13, 13).¹⁰ Ugyanez Wildnernél: „»Állonganak« – mondá szívének – »röhögnek: nem értenek engem; nem vagyok száj ezeknek a füleknek való.«” (*Im-ígyen szóla Zarathustra*. Bp., Grill, 1908, 15. o.) Kurdi tulajdonképpen pontosabb, mint Wildner – az „állonganak” és a „röhögnek” nem a legszerencsésebb megoldások –, csak éppen Wildnerbe bele lehet hallani az archaikus szövegemlékezést (Mátén kívül Mózes, Jónást s tán más kispapokat is), Kurdiba viszont jóval kevésbé.

„Ö, jaj! Eljön az idő, midőn az ember többé nem lövi túl vágyának nyilait az emberen, és íjának idege elfeledi a pendülést!” – olvashatjuk Kurdinál (*Zarathustra*, 22. o.). „Wehe! Es kommt die Zeit, wo der Mensch nicht mehr den Pfeil seiner Sehnsucht über den Menschen hinaus wirft, und die Sehne seines Bogens verlernt hat, zu schwirren!” (KSA IV. k., 19. o.) Wildner – aki a nyíl egyes számban hagyásával most kivételesen szövegjobb – egyszerűen líraibb, „szebben hangzik”: „Öh jaj! Eljövend az idő, mikor az ember vágya nyílat már nem veti az emberen túl és íjának húrja elfelejt zúgni!” (*Im-ígyen*, 16. o.)

S harmadikként: „Az egymagukra és másodmagukra maradt remetékhöz szól majd a dalom; és akinek van füle még a hallatlanra, annak szívének akarja boldogságom elnehezíteni.” (*Zarathustra*, 29. o.) Kurdi ezzel visszaadja a nietszchei *Einsiedler–Zweisiedler* játékát: „Den Einsiedlern werde ich mein Lied singen und den Zweisiedlern; und wer noch Ohren hat für Unerhörtes, dem will ich sein Herz schwer machen mit meinem Glücke.” (KSA IV. k., 27. o.) A szójáték érzékeltetése Wildnernél sikerületlenebb, ugyanakkor az egész hangzásvilág, (szó- és mondat)ritmika szebb: „A maguknak-lakóknak akarok dalolni és a párosan lakóknak: s a kinek még van füle a hallatlan dolgok számára, annak szívét nehezzé akarom tenni boldogsággal.” (*Im-ígyen*, 25. o.)

Bárminemű szövegemlékezés halványultának logikus folyamánya a kommentár növekvő szerepe, előtérbe kerülése. Ezért az új *Zarathustra* jókora méretű végjegyzet-apparátusa nemcsak a nagyigényű és – még egyszer hangsúlyoznám – sikeres tudományos vállalkozás belső következményének tekinthető, hanem az elemi értelmezés külső konzekvenciájaként is. Ebből adódóan ma már egy valamirevaló (nem reprint stb.) ’népszerű-tudományos’ *Zarathustra* sem nélkülözhetne egy – persze jóval szerényebb terjedelmű – jegyzetapparátust: a fordítás „fordítását”, újra-, le- vagy akár visszájára.¹¹

*

¹⁰ Én egy kis Luthert is belehallok, nem tehetek másként.

¹¹ Az emlékmás visszatér, a szórt figyelem világa, amelyben élek, éppen szórja a figyelmemet: nem tudom, eredetileg hol olvashattam (?) a következő történetet. Gentben a Szent Bavo székesegyházban található Jan és Hubert van Eyck híres képe, *A misztikus Búrány*. A városban két elszántan és kedvesen érdeklődő japán turista szótárral a kezében megállít egy szerzetest: mondaná már meg, merre látható a – tétova lapozgatás a szótárban – *Mágikus Birka*?

Népszerű-tudományos. Hm. „Zarathustra többé már nem tudós!” (*Zarathustra*, 154. o.)

Nietzsche kapcsán nemcsak a népszerű ismeretterjesztés, de a bölcseleti recepció is különös kontextusba illeszkedik idehaza: a *Zarathustrát* a főműnek szokás tartani. Ez persze korántsem magyar sajátosság – például az úgynevezett angolszász analitikus hagyományban legalább Carnap, a híres angolszász *A metafizika kikiűszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül* című műve¹² óta szintén nagyon erőteljesen jelen van (erre nemská visszatérünk) –, de a szinte résmentes kizárólagosság – na jó: széles körű hajlam – különös mellékízt kölcsönöz a dolognak.¹³ Előjött ez az új hazai kiadásnál is – a borítóra illesztett ajánlás Friedrich Nietzsche főművéről beszél, de rendben van, ez még csak elengedhetetlen marketing –, dacára a szerkesztői előszó kiegyensúlyozott megfogalmazásának (a pályáiv legfőbb tartópillére, a nietzschei feladat igenlő része). Az *tíz felvilágosodás* előszava aztán már kerek perec a főműről ír.

Mi hát e könyv státusza az életművön belül?

Inkább mi nem.

A *Zarathustrára* kétségkívül nem kevesen – a legtöbben, akiket Nietzsche érdekel – a filozófus főműveként tekintenek; szerintem némileg problematikus módon.

1. Egyrészt sok Nietzsche van; az a Nietzsche, aki egyáltalán a főmű bűvöletében élt – a historiográfus-genealógus Nietzsche –, két főművet is létre akart hozni: először a korai korszakot – *A tragédia születését* és a *Korszerűtlencet* – összegző-lezáró *Mi, filológusokat*, majd a *Zarathustra* után a *Hatalom akarását*, a legkésőbbi szövegváltozatokban: *Minden érték ártértékelését*. Autorizált könyv formájában a kettő közül egyik sem született meg, bár a *Minden érték ártértékelésének* jegyzetkezései beépültek a *Bálványok alkonyába* és az *Antikrisztusba*, s a hátramaradt jegyzetekből több, teljességgel önkényes kompiláció is megjelent.¹⁴ Az *Ecce homo*-ban „legnagyobb ajándék”-ként aposztrofált *Zarathustra* a genealógus perspektívájából sajátos *dazwischen*, de nem a főmű.¹⁵

2. Másrészt mi sem állt távolabb az örök visszatérés filozófusától – azaz a *Zarathustra* Nietzschéjétől –, mint a rendszerfilozófiai értelemben vett főmű, hiszen még a genealógus Nietzsche is szembeszállt a rendszerfilozófiával. Márpedig a főmű elsődleges modern jelentéskörnyezete a rendszer (akarása, mely ellen Nietzsche a *Bálványok alkonyában* – de persze már előbb is – alaposan kikelt). Ekképpen valami olyasmit hangsúlyozok, hogy Nietzschének nincs egy filozófiai főműve, s ha akart is ilyesmit létrehozni – filológiaiilag jól rekonstruálhatóan: egyszer-másszor akart –, akkor nem „olyat”. A kései – vagyis a *Zarathustra* utáni – genealógiai főmű-kísérlet elemezve Heidegger kiemeli: aki a *Hatalom akarásában*, ebben az elkészületlen, „úgynevezett főműben” akár csak egy „klasszikus

¹² In: *A Bécsi Kör filozófiája*. Bp., Gondolat, 1972, 61–92. o.

¹³ S mindez évtizedekkel Löwith és Heidegger monográfiái után, illetve az utóbbit véleményem szerint részint jogosan bíráló – és azért recipiáló – francia befolyás ellenére. Egyik tradíció sem kezeli a főműként a *Zarathustrát*, mindkettő – más-más súllyal, de – hatott és hat itthon (az angolszászok, legalábbis Nietzsche-ügyben, legalábbis magyar földön és egyelőre, kevésbé versenytársak). Mégis.

¹⁴ Itt fölmerül kicsiny, ám mégiscsak hazánk mégiscsak könyvfordításának-könyvkiadásának sokat panaszott sorsa. Merthogy *A hatalom akarása* címmel köröztetnek itthon – *Zarathustrával* szólván – „valami kimondhatatlant”, „ami ott üldögél az útszélen”. Cartaphilus, Bp., 2002. No jegyzet. Fűlszövege szerint: „mindmáig egyetlen hiteles gyűjtemény” – válogatta Elisabeth Förster-Nietzsche és Peter Gast. Ilyen nincs. De. Van. Ha akarják: van.

¹⁵ A genealógus perspektivizmus nem csekély részben *A történelem hasznáról és káráról* eredet- és historizmuskritikájának gyermeke. A genealógus Nietzsche tehát – elterjedt hiedelmekkel ellentétben – nem a *morál genealógiájához* kései írásával született meg, ott mozgolódik már a *Korszerűtlenc*ben is.

újkori mű" kísérletét látja, mely szerepében Descartes *Elmélkedések*éhez, Kant *Tiszta ész kritikájához*, Hegel *Fenomenológiájához* hasonlítana, eleve elvétí Nietzsché gondolatmenetének haladását, szem elől téveszti azt, ahogyan a filozófus saját „gondolatmenetének útját járta” (eredeti édes-bús heideggeriül: „wie er seinen Gedanken-Gang ging”).¹⁶

3. Harmadrészt, akik a *Zarathustrát* tartják a főműnek, azok gyakran szinte minden további nélkül költőfilozófust faragnak Nietzschéből – nekem csak a szinte minden további nélkül van bajom, nem a költőfilozófussal¹⁷ –, így domesztikálva egyszerre veszélyes és izgalmas gondolatait. Mint említettem, nagyon erős ez a hajlam legalább Carnaptól kezdve az úgynevezett angolszász filozófiában. Itt megjegyzendő, hogy egyáltalán nem homogenizálható ennek az – amúgy sem homogén – irányzatnak vagy hagyománynak a Nietzsché-képe.¹⁸

¹⁶ Vö. Heidegger: *Nietzsche*, Pfullingen, Neske, 1961. I. k., 481–487. o. A „klasszikus újkori mű” Heideggernél reprezentatív, méghozzá szükségképpen az, mivel szerinte minden jelentős gondolkodó a saját egyetlen gondolatát gondolja (ettől S. Kofman a falnak ment, mert képtelenségnek tartotta Nietzsché gondolatait – „egynél több van neki” – bezárni a lét heideggeri történetébe, melyet a maga egészében vett létezőről töprengő gondolkodók egyetlen gondolatai töltönek ki, s úgy vélte, hogy Nietzschével megkérdőjeleződik a létező a maga egészében, az egyedüli alany, az egyedüli gondolat, az egyedüli név is). A heideggeri „klasszikus újkori mű” nem azonos a főművel, noha legalábbis annak irányába, illetve valamilyen rendszertörekvésre mutat. Az ilyen típusú elhatárolás gyakran elengedhetetlen egy valóban gazdag gondolkodói pályafutás értelmezéséhez. Vidrányi Katalin például roppant izgalmasan fejtette ki, hogy a *Tiszta ész kritikájára* fókuszálás, a három nagy kritika azonosítása Kant tulajdonképpeni munkásságával azt eredményezheti, hogy a köznigsbergi filozófust zárt rendszergondolkodóként kezeljük. Ekkor – amellett, hogy elsikkadnak olyan lényegi kanti megjegyzések, mint hogy képességeink, „a lelki erők nem rendszert, hanem aggregátumot alkotnak” (Kant egyáltalán nem proto-Nietzsché, csak éppen akad néhány lényegi kapcsolódási pont) – zárójelbe kerülne az egész kanti történelemfilozófia, a kritikák utáni munkák többsége. Ráadásul abszurd módon eltűnne a folyamatosság Kant és a német idealizmus nagy része között (hiszen Fichtét leszámítva senki sem elsősorban a kritikához kötődött). Vö. Vidrányi Katalin: „Második fordulat”, in: *Krisztológia és antropológia*. Bp., Osiris, 1998. 43–72. o. A schellingi szabadságtanulmány heideggeri interpretációja, illetve annak a rendszerfilozófiát filozófiatörténetileg kontextualizáló részlete pedig olvasható úgy is, mint az elhatárolás helyreállítása a rendszerfilozófiára törekvésen – Descartes, Kant, Hegel „klasszikus újkori művein” – belül: sosincs a rendszerfilozófiai főmű, csak a rá irányuló akarat öltött ilyen-olyan formát.

¹⁷ Egyrészt a költészetben majdan újjászülető filozófia és újólag egyesülő tudásfakultások eszméje – akár német klasszikus, akár régebbi változataiban – számomra szép, lehetetlen és vonzó valami. Másrészt vitathatatlan – s az eddigiekből kitetszhetett: nem vitatom, sőt –, hogy Nietzsché az egyik legnagyobb német lírikus.

¹⁸ Már a tulajdonképpeni előidőkben akadtak amerikai pragmatikusok, élükön James-szel, akik Nietzschét mint morálfilozófust és genealógust tartották a leginkább elgondolkodtatónak. Nem is beszélve azoknak az angolul író tollforgatóknak – köztük filozófusoknak – a sokaságáról, akiknek nem kellett a genealógus stb. Nietzsché, s költőfilozófusként sem mentegették őt. „The right man in the right place” – ez a típusú reakció Nietzsché szellemi összeomlására sehol sem volt olyan elterjedt, annyira ellentételezés nélküli, mint az angol nyelvű országokban. És ez még csak ama bizonyos kezdet vala, hiszen a múlt század a „Nietzsché-ügy” elképesztő mérvű instrumentalizálását eredményezte pro és kontra (lásd erre magyarul pl. Rüdiger Safranski, Volker Gerhardt, Kunszt György áttekintéseit, már csak a bibliográfiák miatt is). A két világháború és a fasizmusok korszaka úgy zárult, hogy az angolszász világban már régi múltira tekintett vissza s kölcsönös alapokon nyugodott a fumigálás. Ugyanis már Nietzschének sem kellett a szomszédba, vagyis a franciákhoz mennie egy kis Albion-utálatért: gondolkodásában és gondolatainak artikulálásában számos a franciás alkatelem, ám angolellenességének úgyszólván szinte semmi provinciális-nacionalista francia akcentusa sincsen, az sokkal inkább a „jó európai”, nietzschei módon értett kereszténység- és morállenességéből fakadt; az önjelölt és kijelölt

S koránt sincs szó valamiféle angolszász privilégiumról. A német ókortudomány egyik leghatalmasabb alakja, „minden idők legszebb nevű klasszika-filológusa” – © Tatár György –, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff iskolát teremtett – s egy mai napig lezáratlan, valószínűleg lezárhatatlan vitát indított útjára – a fiatal Nietzsche elleni szintén fiatalkori attakájával. Egy huszonnyolc éves kezdőre csapott le egy tejfölösszájú huszonnégy éves. Wilamowitz-Moellendorff egyfelől szűk kronológiai értelemben Nietzsche első kritikus; de nemcsak az. Ő lehetne a rosszindulatú és tudományos interpretátor mintaképe. Arra a pozícióra kérdez rá, azt a pozíciót próbálja támadni, ahonnan Nietzsche beszél. És persze ezt teszi a későbbiekben minden valamire való rosszindulatú s tudományos interpretátor is. A tudományos beszéd mód elvárásai alapján már az első terjedelmesebb publikus művel, *A tragédia születésével* is jogosan szembezegezhető a kérdés – és Wilamowitz-Moellendorff ezt teszi föl –: hol itt a történeti-tudományos megközelítés? Mi köze a történetileg-tudományosan rekonstruálható antik görög valóságnak az apollóni és dionüszoszi harcához? Mennyiben lehet igazolni, ha erről sejtéseink vannak? Mennyiben azonos Nietzsche (úr) Dionüszosza a görögök Dionüszoszával? Ez a fickó tényleg beváltotta fenyegetését: filozófiát – metafizikát – csinált a filológiából! „...fogadjon Nietzsche úr szót, ragadjon thürszoszt, vonuljon Indiából Görögországnak, de szálljon le arról a katedráról, ahonnan tudományt kell tanítania; gyűjtsön tigriseket és párdúcokat a térde köré, de ne Németország filológus ifjúságát.”¹⁹ A *Zarathustra* nem erre a felszólításra válasz, de válasz erre felszólításra. Zarathustra tigriseket és párdúcokat gyűjt a térde köré – na jó, sást és kígyót, s nem a térde köré –, a *Zarathustra* pedig többek mellett Németország filológus ifjúságát is. Nietzsche úr leszállt ugyan a katedráról, de nem fogadott szót.

Wilamowitz-Moellendorff kései éveiben felmenti a művész Nietzschét. A recept inentől kezdve mindannyiszor közös: az artistikus érdemek elismerése mellett, Szókratesszal szólván – s Platónnal írván –, afféle mesét mondó filozófiát sikerül gyártani.²⁰

4. Negyedrészt maga a visszaemlékező Nietzsche figyelmeztet: „Írásaim között a

Nietzsche-utódok, -apologéták és „továbbfejlesztők” angolszászok iránti „vonalmáról” pedig inkább hallgaj! Majd a II. világháború után Walter Kaufman elemi erővel szólaltatta meg angolul-amerikail a moralista és pszichológus Nietzschét, roppant hatást gyakorolva például Dantóra (*Nietzsche as Philosopher*, Columbia Univ. P., 1965, New York), Rortyra stb.

¹⁹ *Ifjúkori*, 250. o.

²⁰ E receptről sok mindent elárul két párhuzam. Az első Wilamowitz-Moellendorff Nietzsche-, illetve Carnap metafizikakritikája között húzódik (Nietzsche, illetve a metafizika értelmetlen, inadekvát, így-úgy referencia nélküli kijelentéseket tesznek); a második pedig abban fejeződik ki, ahogy e kritikák Nietzsche-dicséretbe fordulnak (hanem atyafiak, megálljunk! stb.). Mindkét szerző nagy elánnal kezd neki a bírálatnak, majd érzik, hogy elszaladt velük a ló; észrevehetően elbizonytalanodnak (még ha ez Wilamowitz-Moellendorff-nál évtizedes késéssel következik is be). Mert nem azt akarják mondani, hogy az úgynevezett emfatikus kijelentések jogosulatlanok, hogy a művészet és a művészi gondolkodás veszélyes – ehhez még egy Plátón vagy egy Rousseau radikalizmusa és nagyon is csinált „naivitása” kellett –, vagy hogy a tudományos vállalkozás az egyedül jogosult emberi tevékenység. De még csak azt sem, hogy bizonyosan a legjogosultabb. Majd Carnap is, Wilamowitz-Moellendorf is mindenekelőtt a zene segítségével próbál magának egérutat nyerni a zenerajongó Nietzsche jelentette kelepceből. Carnap a művészetben, *horribile dictu* a zenében véli fölfedezni a metafizika „inadekvátság”-ának a megoldását; Nietzschét mint művészt próbálja fölmenteni a metafizikusság vádjá alól (mondván: írt néhány használható történeti-kritikai művet, s főművében – vagyis a *Zarathustrában* – az „életérzés” adekvát, művészi kifejezésére törekedett). Az idős Wilamowitz-Moellendorff pediglen azzal óhajta tompítani *A tragédia* elleni támadását, hogy „hiszen itt nem a tudományos megismerés volt a cél; tulajdonképpen nem az attikai tragédia forgott szóban, hanem Wagner zenedrámája, amelyről viszont nekem nem volt fogalmam”. (*Ifjúkori*, 254. o.)

Zarathustra önálló világ” – s e kvázi-főművet (hiszen rengetegen annak tartják) valóban nem túl szerencsés olyan középpontként elképzelni, mely mintegy maga köré rendezné az összes többi alkotást.

Persze szerencsés vagy nem szerencsés: rendezi; noha nem filozófiai főműként. Ugye bár a *Zarathustra* szerzője legolvasottabb műve. Elfogadottságát növeli, hogy hozzájárul Nietzsche elfogadásához – a *Zarathustra* segítségével megszeliídíthető a filozófus (ami, mondjuk, *A moral genealógiája* alapján nemigen menne). E főműként elfogadottságot természetesen nem lehet visszavezetni olvasásszociológiai tényekre, domesztikálási kísérletekre stb. Legalább két további okot érdemes még nevesíteni; mindkettő előkerült már, noha nem ekként. A *Zarathustra* mint „ötödik evangélium” *Biblia*-parafrázis, s egyben az örök visszatérés tanának – miye is? Inkább fátyla, mintsem foglalata. Vagyis egyfelől a „Nyugat” főművének, sőt a Nyugatot mint talán főművét teremtő – szó szerint – *Könyvek*-nek a parafrázisa. Másfelől pedig az örök visszatérés filozófiájának kulcskönyve – ami nem azt jelenti, hogy itt világosabb módon és/vagy szisztematikusabban jelenik meg a tanítás, mint Nietzsche más alkotásaiban. Ám a *könyv mindenkinek és senkinek*, ha nem is filozófiai főműként, de filozófiailag jelentésszerűen kétségkívül sok mindent rendez – vagy összekuszál, egyre megy: fontossá, hangsúlyossá tesz – az oeuvre-ön belül. Ilyen például a perzsa motívum.

A perzsaság metaforája a nietzschei gondolkodás igen fontos és kellőképp elhanyagolt trópusa. A kellőképp nem azt jelenti, hogy egyáltalán ne lennének Andrea Orsucciak, akik ilyesmivel törődnek²¹ (a populáris-ezoterikus miskulanciát most nem is említve). Inkább egy különben meglehetősen eleven – filológus-, illetve irodalmárkörökben triviális, s úgy általában Nietzsche örvén gyakran felbukkanó –, filozófiailag valamiként „franciás” módszertani hagyománynak ilyen irányú visszafogottságáról van szó. Merleau-Ponty egyszer – Descartes kapcsán – valahogy így fogalmazott: egy gondolkodó munkásságának a magjához az adott gondolkodó stílusának, rendszeresen visszatérő kifejezéseinek, képeinek vizsgálatán keresztül vezet a legközvetlenebb út. Nos, ez a „perzsa Nietzsche”-re elegendig kevésbé vonatkozott, a *Zarathustrán* kívüli „perzsa Nietzsche”-re pedig alig. Nyilvánvaló, hogy a perzsa trópus *Zarathustra* alakjában rendeződik-gabalyodik össze, burjánzik szerteszét. De a Nietzsche-szövegekben már *A tragédia születésében* feltűnik a perzsa szál: az Oidiposz-történet vélt perzsa gyökereivel. Ennek kapcsolódása a „harmonikus görögség” és bárminemű „tisztá eredet” vissza-visszatérő cáfolatához, illetve a „nekünk még a görögöket is meg kell haladnunk” és a „versengés-önfelülmúlás” ismétlődő elképzeléséhez egyfajta blumenbergi *Sprengmetapher*-re varázsolja a korai Nietzsche Perzsiáját és perzsáit is – s a szőnyeg szép lassan visszafejti készítőjét. Az *Ecce homo* igencsak kései Nietzscheje azzal válaszolt arra a saját maga feltette kérdésre, hogy kicsoda az ő *Zarathustrája*, miszerint pont az ellentéte az „igazi”-nak, az „eredeti”-nek, a „moralistá”-nak, „ama perzsa páratlan történelmi alakj(ának)”. De a perzsaság nem egyszerűen a feltejtés – nálunk a kilencvenes években, a burkusoknál, francúzoknál, amerikaiknál inkább

Ehhez némi záróakkordok: a nyolcvanas évek Nietzscheje éppen saját egykori Wagner-rajongása, ennek nyílt és koncepcionális megjelenése miatt érzi e fiatalkori művét a leginkább elhibáztattnak. A zene, sőt, a zenélés – mint pl. Petőfi *A puszta télenjének* megzenésítése – természetesen mindig éltető eleme maradt a Dionüszosz-tanítvány Nietzsche-nak. Zeneszerzői pályafutása nem sikerült valami fényesen. Ám zongorázással még jóval szellemi összeomlása után is foglalkozott, tápot adva találgatásoknak: mi szellemi, mi összeomlás. Az volt, nem vitás, de, illetve és: „(z)ene nélkül tévedés lenne az élet”. („Bálványok alkonya”, in: *Ex-Symposion* [Nietzsche-különszám], 1994. 2. o.)

²¹ *Orient – Okzident. Nietzsches Versuch einer Loslösung vom europäischen Weltbild*, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1996.

már a hetvenes-nyolcvanas években unalmas-divatosan: a dekonstrukció – mint olyan. A perzsaság affirmatív is megjelenik a perzsa erényideálban: „»(sz)ólj igazat, s tudj bánni az íjjal meg a nyállal« – édes tehernek vélte ezt a nép, melyből nevem származik” (vö. *Zarathustra*, 75. o.). Mindennek szellemi bekebelezése és belakása roppant jelentékeny nietzschei szöveghelyeken történik. Gondoljunk itt íj és igazság találkozására – hol nevesítve a perzsákat, hol nem – akár az *Ecce* zárlatában (132. o.), akár a *Túl jön és rosszon* előszavában (10. sk. o., az igazság mint nő; a „platonizmus” és a „nép” számára való platonizmus, a kereszténység elleni harc, mint amely sosem látott szellemi feszültséget teremt, „egy így megfeszített íjjal akár már a legtávolabbi célokra is lehet lőni”), szinte a kellős közepén (85. o., a tudósok stb.) s a záróversben (145. o.), akár a *Zarathustra* 20. skk. o. locusaira (embert fölülmuló ember, utolsó ember). Egy további affirmatív perzsa mellékszál a „perzsa” (tehát nem zsidó-keresztény) kinyilatkoztatás, a révült tudás és gondolkodás nietzschei újraértelmezése. Dionüszosz isten pregörög-perzsa (!) értelmezései, *Zarathustra* mint sugallatra megadatott „legnagyobb ajándék”, a „nekem sohasem volt választásom” stb. Erről az *Ecce* és a *Túl jön és rosszon* tud sokat mesélni.²²

Nem akarom túlfeszíteni a húrt. Nietzsche-nél épp a *Redlichkeit*, e kiváltképp „perzsa” – mert az elemi őszinteségre vonatkozó, filológiai és „harcias” – erénynek a kereszténységet erősen támadó és filológiai megragadása figyelmeztet: kerüljük az erőltetett felülolvasást. Mert egyébként úgy járunk (el), mint a keresztény filológia az Ószövetséggel: ahol csak egy fáról, ágról, vesszőről, nyársról esik szó, az ott rögtön Krisztus keresztfájának előképeként értelmeződik.²³ A perzsa momentum egy (sokszor visszatérő, hangsúlyos, de korántsem vezér-) akkord Nietzsche roppant sokszólamú filozófiájában. Igazi súlyát abban látom, hogy létrejön vele egy olyan gondolati pozíció, mely logosszal küzd a logocentrikus bölcsélet és tudományosság ellen, mely tehát kijátszható mind az antik-görög, mind a zsidó-keresztény filozófiai és életvilág-tradíciók ellenében – mégis elszakadó örökös, s mégis gondolati pozíció marad.

A *Zarathustra* vonatkozásában az „önálló világ” kulcskifejezés. Nem csupán a nietzschei önértelmezés szava, s nem pusztán bármely jelentős műnek kijáró közhely (vagyis – miként Balassa Pétertől tudom – azon helyek egyike, ahol egyikünk: „(é)s persze nem, nem egészen így”. Itt rengeteg bökkenő adódik, melyek lényegileg mind visszavezethetők a műfaj problémájára, *Zarathustra* megszólalásának mikéntjére. Arra a kérdésre, mely Heidegger nyomán – azaz az *Ecce homo* Nietzsche nyomán – sok jeles bölcselőt foglalkoztatott: kicsoda Nietzsche *Zarathustrája*? Kétségtelenül az örök visszatérés tanítója, a rejtelmes, non-diszkurzív nietzschei metafizika nem kizárólagos, sokszor – és éppen a legfontosabb pillanatokban – elhallgató szócsöve (ha már önállóság). Poétikailag-műfajelméletileg tekintve a Bahtyin leírta polifón regénnyel rokonítható – ám sajátos filozófiai irányultságát megőrző, mégsem elsődlegesen irodalommmá váló – filozófiai mű főhőse.²⁴ S még sok egyéb.

No de kicsoda a *Zarathustra* Nietzsche?

Ezzel persze ismét a kezdetnél vagyunk, a rosenzweigi mottónál.

²² Érdekes adalék, hogy a XIII. századtól állítólagosan, a XVII.-től pedig könyvformátumban is létezett a kinyilatkoztatott vallások perzsa gyökerének is vélt – ám minden bizonnyal kompilált, s teljesen homályos eredetű – ellenvallásos kritikája, a *De tribus impostoribus* (a három „imposztor”, Mózes, Jézus és Mohamed; valószínűtlen, hogy Nietzsche ismerte volna a könyvet).

²³ Vö. *Hajnalpír*, 84. afor., KSA III., 80. o.

²⁴ Vö. Tatár, *Öröklét*, 11.skk. o.

Cseh diliház

Vörös István: *A švejski lélek*. Milan Kundera, Bohumil Hrabal és Ludvík Vaculík munkásságáról

Ha egy magyar irodalomtörténész manapság könyvet ír a cseh irodalomról, legelőször azt kell tisztáznia, mekkorát merítsen. Mondjon el mindent a középkortól a rendszerváltásig, és ezt nevezze el szerényen Bohémia kis tükrének, írjon mindarról, amit *ott* fontosnak tartanak, de azért azt is vegye figyelembe, mit fordítottak magyarra, minek volt sikere *itt*; vagy válasszon ki egy korszakot, mint annak idején Németh G. Béla a német romantikát a néhai *Gyorsuló idő* című sorozat univerzális érdeklődésű szerkesztőinek; esetleg írjon monográfiát egy nagy kedvencéről, mint Spiró Krležáról (ha van annyira igényes, hogy nem recenzióival, feljavított lektori jelentéseivel és az „egyetemi szlavisztika” teremtette kényszerhelyzetekből született referátumaival akarja megörvendeztetni az olvasót)?

Akárhogy is vesszük, ilyen eredeti megoldással még nem találkoztam, ráadásul az ötlet fényesen bevált. A lényeg: Vörös István nem egy vagy sok szerzőt mutat be, hanem hármat (plusz egyet) egy-egy kiemelkedő művük alapján. Így a három szerzőről bőven megtudhatunk annyit, amennyit nagyon akarunk, de nem kell elmélyednünk olyasmiben, amiről szívesen lemondanánk, ha egy lelkiismeretes monográfus elhallgathatná előlünk. Közben a láthatáron végig ott le-

beg Švejk, a cseh-morva síkvidéki Olümposzon lakozó nemzeti gényusz. Az ismeretlent így mindig sikerül valami ismerettel érthetővé tenni, s a nem kifejezetten bohémisztikai érdeklődésű olvasó sem érezheti elveszve magát, ugyanakkor attól sem kell tartania, hogy kezelésbe veszi egy paternalista ismeretterjesztő, módszeresen feljavitja tudását, bőven ellátva információkkal olyan művekről, amelyekhez nem kötődnek olvasmányélményei.

A címben kiemelt švejski lélek ironikusan arra utal, hogy az irodalom egykor nagyon is illetékes volt nemzetkarakterológiai kérdésekben. Ez a buzgalom később köznevetség tárgya lett, de mint olvasókat ez mégsem zavar minket abban, hogy néhány cseh regény elolvasása után úgy érezzük, sok mindent megtudtunk a csehekről. Már csak azért is, mert nem indulunk nulláról, Magyarországon az elmúlt évtizedekben, részben a kényszerű összefüggésnek köszönhetően, kialakult egy pozitív vonásokban bővelkedő nemzeti sztereotípia a cse-

hekről mint az idillikus hétköznapiakba fellelkező rezignált plebejus demokratákról. Ez a sztereotípia pedig aranyat ér, a cseh irodalom magyar fogadtatásának minden újabb sikertörténete ennek köszönhető. A mű (a borítóval és a fülszöveggel együtt) felidézi ezeket a csáberejű képzeteket, he-

Holnap Kiadó
Budapest, 2002
240 oldal, á. n.

lyenként még erősíti is, lásd a jegyzetbe szorult „madártani kitérőt” a 200. oldalon. a szerző itt először – hűen a hazai komparatistikai hagyományokhoz (Krašínský és Madách, Petőfi és Hriszto Botev) – a veréb-tartó Tandori „madarászati részletgazdagságáról” értekezik, majd megállapítja, hogy „a cseh irodalomban nincs olyan magukon túlmutató jelentőségük a házi madaraknak, de nyugodtan odaröppenhetnek gazdájuk vállára, ehetnek a tányérjából, sőt a szájából is. (...) Mindez pontosan megmutatja, milyen közel engedi magához a nem emberi dolgokat a szerző, mennyire bent tud lenni a természetben, és mennyire kívül a társadalmon.”

Emellett a műnek egyfajta korfestő szerepe is van, hiszen a szerzőt nem „a regény fejlődése” típusú irodalomtörténeti problémák érdeklik, hanem egyidejűségben gondolkodik. Mindhárom regény a hetvenes évekhez, tágabb értelemben véve a „lassú háborúhoz”, a rendszerváltás előtti félműlthoz kötődik. Nagyon különös kor ez. Míg a hatvanas évek cseh kultúráját egész Európa csodálta, a bevonulás után néhány év alatt sikerült olyan állapotokat teremteni, hogy az országot joggal nevezték nyugati értelmiségiek kulturális temetőnek (Böll), a szellem Biafrájának (Aragon). Amikor egy ország felszámolja szellemi potenciálját, elitjét külföldre vagy a kazánházba száműzi (Berkés Tamás új könyvében találtam a következő adatot: „1948 és 1955 között 27 millió 500 ezer könyvet semmisítettek meg” – ennyiből akár erőművet is üzemeltethettek volna), s mindezt elnevezik normalizációnak, akkor joggal beszélhetünk diliházról. Talán ettől van enyhén pszichedelikus hatásuk a vizsgált regényeknek.

Ami a három elemzést illeti, Vaculíkról a magyar olvasóban nem alakult ki semmilyen kép, vagy olvasott tőle valamit, vagy nem, de annyit biztos tud róla, hogy fontos szereplője a nagy '68-as legendának. Ezért különösen szerencsés, hogy egy naplóregény elemzését olvashatjuk, amelyből a személyiséget is megis-

merhetjük, megtudhatjuk, milyen is „a másképp gondolkodó élete”, ha nem akar emigrálni, s így bármikor börtönbe kerülhet, hisz nem adatik meg mindenkinek a kazánfűtő szabadsága.

Hrabal Magyarországon kultikus figura. Ez nemcsak piaci siker, hanem olyan interpretációs hagyományt is jelent, amelyre a szerző is építhet. Bekapcsolódik a kulcsfogalom – *átlényegítő, önvilág-ámitók, valóságáradás, valóságbővítés* – értelmezéséről és fordításáról folytatott vitába, leírja Hrabal totális realizmusát, a cseh irodalomban igen erős avantgárd hatását (anélkül még szocreál sincs), hivatkozik az irodalomból száműzött beszélt nyelvre, ezt követi „az ötvenes éveknek álcázott hetvenes években játszódó fő mű, a *Túlsgosan zajos magány*” elemzése. Bár részletesebben, alaposabban vizsgálja elődeinél a regényt, nem rombolja, hanem gazdagítja, árnyalja a Hrabalról Magyarországon kialakult képet.

Amit viszont Kunderáról megtudhatunk, az valami rettenetes, a híveit alighanem sokkolja. Számomra a Kundera-portré a könyv legdöbbenetesebb része, és amilyen elképesztő, olyan meggyőző is egyben. Már az alaphelyzet is pikáns: Vörös István a költészetet ócsárló második regény, *Az élet máshol van* példáján mutatja be, hogy a költőket anyaszomorító idiótaként bemutató Kundera itt saját, vállalhatatlan múltjától próbál szabadulni (három olyan verseskötettel a háta mögött, ami igazán méltatlan a regény művészhöz). Kis költőbábut készít magának, amit aztán túvel agyonszurkál, de más szereplőkkel sem kíméletesebb. Egyébként is, Kundera teljhatalmú zsarnokként viselkedik a maga kis bábszínházában, nem úgy, mint a figurákat autonóm lényként kezelő regényírók. Hogy teljes legyen a csőd, a kigúnyolt női giccsből férfigiccsbe menekül, ráadásul a lírától és kommunizmustól szennyezett ifjúságától iszonyodó „negyvenes férfi” szocreál eszközökkel számolja fel az ideológiát, ettől pedig már vígjátéki figurává válik: beteg a doktor, vadásznak a vadászra.

A három mű együttes vizsgálata nagyon különböző regényírói stratégiákat ismertet meg velünk: Kundera látványosan elfogadja a műfaji szabályokat, a regény történetének legkiemelkedőbb alakjai közt keresi a saját helyét; Hrabal talán el sem jut a valódi regényig, anekdotái elbeszélésben és kisregényben is elhelyezhetők; Vaculík pedig a mindennapi folyamatokat próbálja dokumentálni naplóregényében,

eszébe nem jutna eszméket képviselő allegorikus alakokat szerepeltetni. De az irodalomtörténész Vörös István nem áll meg annál a dilemmánál, hogy mi a közös bennük, ha ennyire különbözőek, hanem visszakanyarodik Švejkhez, a múltba, majd előre tekint a szocializmuson túli posztmodernbe. Ezzel el is végezte legfőbb feladatát, ránk és az utókorra hagyva a cseh századvég századelejei olvasatát.

A Jelenkor szerkesztői
minden hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát szeptember 30-án, 16 és 18 óra között
várják a folyóirat iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

A költészetértelmezés a filozófia és a teológia vonzásában

Romano Guardini: „Sehol világ, csak belül...”. Rainer Maria Rilke Duinói Elégiaiáról

„Röviden, a kérdés nyitva áll: vajon megfelelnek-e a logikai axiómák a valóságnak, vagy arra való mércék és eszközök csupán, hogy egyáltalában megalkossuk magunknak a valót, a 'valóság' fogalmát?”

Romano Guardini a berlini egyetemen tartott előadásokat az 1930-as évektől kezdve olyan szerzőkről és művekről, amelyek valódi kihívást jelentettek és jelentenek ma is a gondolkodás számára; ezek az előadások a szellemtörténet jegyeit viselik magukon, de képet adnak Guardini gondolkodásának nyitottságáról és kísérletező szándékáról-kedvéről is: Pascal és a keresztény tudat, Dantetanulmányok, Szókratész halála, Szent Ágoston *Vallozásainak* egy része, Hölderlin és Rilke költészete voltak ezeknek az előadásoknak a tárgyai. Maga ez a szerzői névsor is jelzi a választás egyszerre filozófiai-teológiai-költészeti irányultságát, mindez nem meglepő, hiszen a költészet és a filozófia találkozási pontjaira a német bölcsélet már egyértelműen rámutatott, s Guardini e kapott hagyományhoz közelíti a teológia szemléletmódját. Ő azonban nem teoretikus a szó szoros értelmében, s ekként elsősorban nem elméleti kérdések foglalkoztatják, ha-

nem a lét értelmezésének lehetőségeit és az értelmet megjelölő, célokkal rendelkező, elérhető lét határait keresi olvasmányjaiban. Tehát inkább a gyakorlat, a *practice* felől olvas: a logoszt, a phüsziszt és a poesziszt (a szó/értelem, a természet/gyakorlat és az alkotás/létrehozás köreit) megmozdítva értelmez, szigorúan a metafizika keretein belül. Éppen akkor, amikor a metafizikai világkép és intézményei a legválságosabb időt élik, s amikor az odafordulás Rilkéhez

és a többi említett szerzőhöz nem más, mint a válság túlélési lehetőségeinek keresése – ez a szándék nagyon erőteljesen hallatszik ki Romano Guardini Rilke-értelmezéséből.

Ennek a megközelítési módnak a kritikája fogalmazódik meg általában Guardini Rilke-könyvével szemben, köztük legvilágosabban H. G. Gadameré is, amikor – jogosan – azt rója föl, hogy az értelmező a saját világképét keresi – sőt kéri számon – Rilke *Elégiai*-ban. De mint minden állítás, ez is sokkal összetettebb, hiszen maga a rilkei költészet

sem egyszerű, s szinte nem is tudnánk más szerzőt említeni Guardinin kívül, aki ilyen alapossággal, komolysággal és gondolati mélységgel közelítette volna meg Rilke költészetét, kiváltképp a *Duinói Elégiai*-kat, amelyek köztudottan az oeuvre-ön belül is a legnehezebben megfeythető mű-

Fordította Görföl Tibor
Új Ember Kiadó
Budapest, 2003
332 oldal. 1800 Ft

vek. A felvetett témák és a hangvételük alapján éppen a filozófia és a költészet határán állnak, gondolatilag a metafizikai világgép igenlése és tagadása között mozognak. Éppen e sokrétűség miatt mintha Rilke minduntalan beleütközne a gondolat nyelvi megformálásának falaiba, s ezt a lehető legkevesebb, de legsokatmondóbb szófordulattal, kifejezéssel igyekszik megoldani: az *Elégiák* nyelvének sűrítettsége, meglepő metaforái a szerteágazó gondolatok megfigyelmezését és megzabolázását szolgálják. De a kulcsot, a feloldást az értelmezőnek kell megtalálnia. Erre vállalkozik Romano Guardini előadássorozata, illetve a belőle készült könyv.

Guardinit nevezhetnénk „szorosan olvasó, kimerítő hermeneutának”, hiszen szinte sorról sorra, kifejezésről kifejezésre olvas és értelmez, kiindulópontként egy-egy elégia fő témáját ragadja meg, s ebből bontja ki a jelentést. Egy-egy többretegű költői képnél elidőzik, hosszabban kutat a megfejthető jelentés után. Szempontjai nem válnak el szigorúan egymástól; ez vonatkozik egyfelől arra, amikor az értelmezés folyamatába azonos súllyal emeli be a Rilke által és a hozzá írt leveleket, de kiragadott verssorokat is, másfelől pedig amikor a szövegvilágon kívül eső szempontokat is figyelembe vesz. Ezeket a váltásokat minőségileg nem differenciálja, talán mert a szöveg inkább az élőbeszéd folyamát követi, mintsem a szorosan megszerkesztett írásét: az egy-egy rilkei gondolathoz fűzött szabad asszociációk mennyiségileg túlsúlyban vannak, s ebben fellelhetők innovatív értelemadó és értelmezéshez segítő felismerések, ráérzések. Olyan gondolatokat hoz felszínre, amelyek kortárs vagy későbbi filozófusoknál megjelenő és előtérbe kerülő témák kezdeményei, felütései. (például az arcról –163., 291., 315.; a képről – 207.; az olvasásról, a [félre]értelmezésről etc.).

Ahogy Gadamer már említett írásában megállapítja, Guardini számára elsősorban a Rilke-kötemények igazsága fontos, s az *Elégiákat* nem igazán esztétikai érték-

kel, versbeli megalkotottsággal rendelkező költeményekként olvassa – egyébként ezt magától értetődőként előfeltételezi –, hanem profetikus kinyilatkoztatásként, amelyek igazságértékkel rendelkeznek. Ebből következik, hogy úgy tekinti Rilke *Duinói Elégiáit*, mint egy nagy vita tárgyát, szinte a skolasztika disputa módszerével *lectió*ként vesz szemügyre egy-egy gondolatot, amellyel vitát folytat, kérdezi, faggatja. És ez az a pont, ahol Guardini különböző – irodalmi, filozófiai, teológiai – szempontjai találkoznak és egymásba fonódnak; és valóban jogosak lehetnek az összefonódással és főként a belőlük következő téves értelmezésekkel szembeni fenntartások. (Gadamer például a *Negyedik*, az *Ötödik* és a *Tizenegyedik Elégia* értelmezésének helyességét vonja kétségbe.) Mégis, mindez Guardiniben azt az olvasót mutatja meg, aki kész teljes odaadással és komolysággal egzisztenciális tétként tekinteni az értelmezést és annak következtetéseit, de következményeit is: „Olyan komolyan vesszük Rilkét, ahogyan elvárta magával szemben. Ez nem lenne, ha ilyesfélét mondanánk: ezt és ezt gondolta, ezek és ezek a hatások érték, gondolatait így és így bontották tovább. Akkor is csorbát szenvedne ez az olvasás, ha merőben e gondolatok pszichológiai hatását és megformálásuk esztétikai értékét vizsgálnánk. Ám Rilke itt állított valamit. Kijelentést tett, sőt kinyilvánított valamit: a lét ilyen. Ha pedig állításának van valamiféle értelme, akkor az az igazság. S ha komolyan vesszük ezt, fel kell tennünk a kérdést: ez az igazság? És csakis ez a lényegi tudomány, ha a tudomány az akar lenni, ami a teljes igazság kérdező kutatása. Ennek alapján azt kell mondanunk: a lét nem olyan, ahogy Rilke élénk tárja. Száműzte belőle tényleges középpontját, a személyt: felelősségét, szeretetét, sorsát.” (136.)

Az *Elégiák* gondolataival folytatott polemikai során lehetőség nyílik arra, hogy Rilke két nagy témáját – a szeretetről és a halálról (327.) – maga is újragondolja, s beemelje saját létértelmezésébe. Mert Guardininél szó van arról az egzisztenciá-

lis bátorságról is, hogy engedi működésbe lépni a maga számára Rilke gondolatait, Az elidőzést sem tagadja meg tőlük. Éppen azért érdekli Rilke világképe, mert egyszerre különbözik az övétől, de hasonlít is hozzá, és éppen a különbözőség révén jut fokozatosan közelebb a megértés egy-egy rétegéhez. Bár Guardini hangsúlyozza az *Elégiákban* megjelenített egyéni, sajátosan rilkei létélményt, a bennük lévő léttapasztalatot mégis univerzálisként, egy általános szekularizáció jeleként olvassa. És ebben tűnik fel az az összefonódás, amelyben Rilke, a költő, Rilke, az *Elégiák* költője és Rilke, a valóságban létező ember együttesen jelenik meg Guardini értelmezői horizontján és érdeklődésének középpontjában. Az *Elégiák* végiggondolása során jut el a – már ismert – megállapításig, hogy „Rilke az újkor legkövetkezetesebb individualistája. Ez a legkövetkezetesebb individualista azonban [...] kioltja a személyiséget. Eképpen pedig azt a belső lényegyet kérdőjelezi meg, amely egybetartja az emberi létezést; azt az eredeti valóságot, amelyből az ítélet, az érték-megállapítás és a döntés aktusai fakadnak; azt az előfeltételt, amelyen mindaz nyugszik, amit egyértelműségnek, biztos létezésnek és karakternek nevezünk. Rilke individualizmusa egészen odáig fokozódik, hogy önnön személyétől távol szakad. Olyannyira individuálissá válik, hogy önnön személyét zavaró tényezőként érzékeli.” (327.)

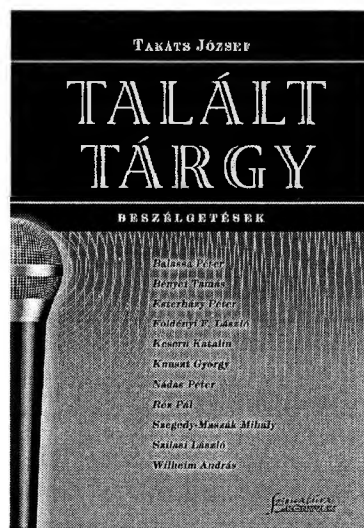
Ha a tíz elégia elemzésében az összetartozó mozaikdarabokat összeillesztjük, akkor az emberről, a személyről, az indviduumról szóló töredékek állnak össze egy képpé Guardini Rilke-olvasásában, melynek fő kérdése: „Mi is mondható el hát az emberről?” (81.) Guardini egyetért abban Rilkével, hogy az ember „bizonytalan körvonalú lény”, de a bizonytalanság mikéntjét másként látja. Rilkénél elveszik a személy ebben a bizonytalanságban, míg Guardini a megmenthetőségében hisz, illetve – a metafizikai világkép révén – megmenthetőségét keresi. Rilke soraiban és Rilke életében azt az ambivalenciát látja,

amely egyszerre „kerüli és vágyja a sorsot”, s ez abban nyilvánul meg, hogy nem tudta a szeretetet a maga igazságában megélni. Guardini szerint a szeretet egzisztenciális valódiságán és megvalósításán múlik az ember személy-volta és megvalósuló sorsa, belső középpontja, mely súlyt ad létének: „A sors súlya nem annak a függvénye, hogy mi történik velünk, attól függ, kik vagyunk. Minél egyértelműbben és erőteljesebben önmagunk, személyek vagyunk, annál kiterjedtebb a sorsunk is: mindennapos események is súlyos sorsot formálhatnak ekkor.” (131.) Ami Guardini csodálkozását, tanácstalanságát és megrendülését okozza és fenntartja, nem más, mint Rilke, a költő és a személy, akinek mégis csak létrejött (megalkottatott?) a sorsa – tudatos sorskerülése ellenére is. És ez az, ami biztató Guardini számára: hogy az „individualizáció” folyamatának látványával és felszínen megjelenő voltával szemben a szeretet mint létértelemadó, -formáló, -alakító princípium, nem tűnik el – nem tud eltűnni – a szekularizáció során. Mert nem lehet eltüntetni

Guardini odafordulása a *Duinói Elégiákhoz* a szerző nyitottságáról is beszél. S mivel az igazság melletti elkötelezettsége szenvedélyes, Guardini azt sem tagadja, ha Rilke egy-egy gondolat elbizonytalanítja vagy magára hagyja: írásának javára válik, amikor szerzője (felismeri) tanácstalanságát: „...a költemény lehetne egy kissé világosabb is...” (165.) Szinte közhely már az a megállapítás, hogy sokszor egy nagyszabású tévedés előbbre vihet, mint bármiféle helyénvaló megállapítás. Guardini Rilke-könyve esetében mintha ez állna fenn. Jelentős költő és jelentős értelmező találkozásának lehetünk tanúi a könyv olvasása során, ahol élmények, vélekedések, tapasztalatok és gondolatok találkoznak, s össze is ütköznek, többször félreértések árán. A könyvet „komolyan véve” és a disputát követve azonban az olvasó bekapcsolódhat egy intenzív dialógusba, amely során árnyalt képet kaphat egy nagyszerű költőről, s egyenrangú félként vesz részt a lét és a létezők faggatásában.

„A szabadságörületnek, az örömnak, a vadságnak és a bájnak, mindannak, ami Marc Martin szövegéből árad, a magyar nyelv a forrása.” *Nádas Péter*

Beszélgetések Balassa Péterrel, Bényei Tamással, Esterházy Péterrel, Földényi F. Lászlóval, Keserü Katalinnal, Kunszt Györggyel, Nádas Péterrel, Réz Pállal, Szegedy-Maszák Mihállyal, Szilasi Lászlóval és Wilhelm Andrással.

„Hans-Henning Paetzkének van mit elmesélnie, és van fogékonysága a részletek iránt, hogy olyasmit is el tudjon beszélni, amit pusztán fantáziával nem tudott volna elővarázsolni.” *Konrád György*

„Herlicska G. Nándor rettenetesen unatkozott az Egyetemi Könyvtár feldolgozó irodájában. Már hatvannyolc darab *Beszerterce ostromába* nyomta bele a könyvtár pecsétjét a címlap hátoldalán...”